

tiszatáj

1974. JÚL. * 28. ÉVF.

7

Nagy
László,
Kormos
István,

Lator László, Páskándi Géza versei;
Jékely Zoltán verses játéka;
Annus József kisregénye;
tanulmány a csehszlovákiai

magyar
regényről
és

Erdei
Ferencről

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-2426 — Szegedi Nyomda

862

Tartalom

XXVIII. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

1974. JÚLIUS

NAGY LÁSZLÓ: Furcsa vitézi versezet	3
KOVÁCS ISTVÁN versei: Az ismeretlen katonák, Álom a költészetéről	4
KORMOS ISTVÁN: Hanyatt a tengervízben (vers)	6
LATOR LÁSZLÓ: A szív a hús a csont (vers)	7
ANNUS JÓZSEF: Húsvéthétfő (kisregény, I.)	9
PÁSKÁNDI GÉZA versei: Közvetettség, Csak, Angyal- madár	29
PÁLL LAJOS versei: Meglelted ..., E se tánc	30
KÁNYÁDI SÁNDOR: Lakodalmas (vers)	32
JÉKELY ZOLTÁN: Sárkányhalál Csomaszentgyörgyfal- ván (Verses misztériumjáték egy felvonásban)	33

ÖRÖKSÉG

VEKERDI LÁSZLÓ: Parasztok (Erdei Ferenc művének aktualitása)	55
PÉTER LÁSZLÓ: Ügyészi „kritika” Erdei Ferenc köny- véről	59
Juhász Gyula elfelejtett költeménye (Közli: Indig Ottó)	60

TANULMÁNY

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Az újabb szlovákiai magyar regény sajátosságairól	62
TURCZEL LAJOS: Sas Andor tudományos pályája posz- tumusz könyve távlatából	68

KRITIKA

TORDAI ZÁDOR: Kacsó Sándor: Fogy a virág gyúl az iszap	73
---	----

VEKERDI LÁSZLÓ: Veress Dániel Két drámájáról	75
BATA IMRE: Réz Pál: Kulcsok és kérdőjelek	78
TÓTH GYULA: Vajthó László költeményes prózája: Tanárok	79
OLASZ SÁNDOR: Ne mondj le semmiről	81
VASY GÉZA: A prózáíró gondoljai (Császár István: Feljegyzések az utolsó padból)	84
ANNUS JÓZSEF: Raffai Sarolta: Morzsahegyek	87

MŰVÉSZET

Színház

NIKOLÉNYI ISTVÁN: Szegedi bemutatók	89
---	----

Képzőművészet

TANDI LAJOS: Parasztkonosztáz (Gondolatok Szalay Ferenc budapesti kiállítása kapcsán)	92
HAJDÚ PÉTER: László Gyula: Kortársaim II.	95
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Szenti Ernő rajzai a 8., 28., 31., 54. és a 96. oldalon

NAGY LÁSZLÓ

Furcsa vitézi versezet

Hová az Isten se lát: Csökölben irtad s Hedrehelyen. Írtad éjente is lázban s hideglelésben, hold és tüdő míg tombolt s hófúvatok bálna-recésen átfeküdték a tartományt. Nem messze tőled, a barna makkosok árnyán, rokonaid ültek a tűznél, tükröst faragva remekké, míg a félvad kondák szuszogtak betakaródzva, csak az agyarak bújtak elő, akár a vaskos csírák. Burkolózva köpenyedbe, éjjel ha ki kellett lépned, urénád aranyával szíveket irtál a hóba, vitézien. Mert feledni nem bírtál, noha tudtad: farsangi szalagos fánkot már nem süt neked Lilla soha. Bagoly is ijesztgetett ablakodnál, de te csak irtál vitézien. Míg sőtétkék szemed ernyőit parázsra nyitottad, elgondoltad: kár volna még mondani adieu-t, mert egyetlen az élet, nem mint a farsang, ami évente visszarobog pántlikásan. A Lillátlan élet, a Lillátlan halál ellen kellett a versezet pajzsnak.

Tél, tél, a télben cifra szánkák, havat rúgó paripák, szép szerszámok, rézpergők s kakasharangok. Ahol a nemzet vonul idegen paróka alatt, sok színnel kivirágzik a hó, de nem neked. Nem ülhetsz fel a forró dámák közé, még a neveltető szerep se lehet a tiéd. Hol a te drága prémes bundád, bársonysüveged, aranyos kardod? Alorcás szegény, te, kinek versléptei érnek annyit, mint a helikoni birtok, mint a májusi eső, mint Bécs városa, hol Mozart zenél. Csak az örök szárnyasló irgalmas most is, fölvesz gyöngygerincére, s te vagy a hatalmas. Szelíden fellengéző. Szelíden a rab szellemet föloldod, fölmongolfirozod. Vitézi csoda az is, hogy a meghajszolt diák, kinek a hold jegyzi tüdejét, egy tarka léghajót lebegtet Somogy felett.

Mandulaszemű diák, lekukucskálsz magasodból s megpillantod a hölgykebleken a hamis „patyolat darabot”, a domboritót, ott is ahol nincs rá szükség. Hasonló szánkamenetben Báthori Gábor vizsgáztatja így a dámák fülét. Vérpadra hurcoltak volna ilyesmiért. Sebet így is kaptál eleget, rádsütötték, hogy bárdolatlan vagy. Hiába a rokokó csecsebecsék, véred a tánctermei tükrökön is átüt. Tudom, te se hitted, hogy a rizsporos hajzat, meg a barna szöghaj alól azonosan néznek a szemek. Látásoddal az ő szemük nem cimborúl. Néztél szeretettel a puttonyosra meg a somogyi zsványra is, néztek ők bitorlóan és öldökölve. Mit ért hát a lótás-futás a mecénásért, te nem-tetsző, te lámpás fejű? Álmod beirtad a Dorottya testamentumába: öröklöd a lencseni ingatlant, s minden bankót, hogy abból halálig elverselhess, „Beocián Parnass hegyeit emelhess”. De a rózsafelhő alatt megifjodik az aggszűz olyan szépre, hogy azonnal megkéri a kiszemelt uracska. Az örökségnek fuccs! — hogy az álomi tájon is megcsaljanak.

Lángoló fülemüléket látok, menekülnek az égő rózsalugasból. Mit kívánhat a szájba vert költő? Egy sárfészkét a Hortobágyból, túrást, ahol a disznók fürödnek. Házhelynek, füveskertnek vénségére. Coki! Már csontjaid sincsenek Vitéz Mihály. De kinyílnak bennünk sebeid, s ezeket szavaiddal balzsamozzuk. S tudjuk: kellett erre a barbár földre a te mértéked, kellett hogy beereszd az isteneket a hajdúk meg a szolgálólányok közé is. És kellett hogy Lilla helyett a legszebb nőt imádjad: Európát.

KOVÁCS ISTVÁN

Az ismeretlen katonák

Városok,
fényzsombékjai
a földre-vert éjszakának.
Fekete jégzsinórok
pányvázák az úrt,
babérlevélnyi álmok
izesítik a halált.

*Ejjélkor
föltámadnak
az Ismeretlen katonák.
Világgá mennek.
Oltja szomjukat aranyeső,
éhüket elveri aranyeső.
Koszorúik jeltelen számlapja
beszakad.
Az idő foszlányain át
fekete lovak vágatnak —
a vasúti sorompóig:
Várják a távozó vagonokat.
Szügyükben sírok mécsese piroslik.*

Álom a költészetről

Zdzisław Beksiński-nek

*Repülőhalak bombázzák a tengert
A felhőkből esőt szaggat
tátogó szájuk
Az égitestek fényét elnyelik*

*Csak az elsüllyedtek
elfűrészelték koponyája
lüktet a víz fölött*

*Habos bójákat
lázít az alkonyat*

*Meszes tüdőüregekben a szem
Gyulladt a vértelen levegőtől*

Csak a fuldoklók látnak élesen

*Én nem mondhatom
ne lélegezz*

*A csend kockáiban
üveges szemű örvény*

Három halálszínű hatos

*Tiszta pohár
az összeforrt tenyér
Csak ennyit tudok
Semmit a láthatárról*

Hanyatt a tengervízben

*Szobámban fekvé hanyatt,
hol sötétség pezseg,
hallom: a falon bezúgva
jönnek a tengerek.*

*Nem északi partok vize,
jégtáblát csicsíjgató,
fagyott madarat nem játszik
kristályosan a hó.*

*Sáfrányszagokkal tódul
hullám hullámra fehéren,
padlóra lecsüngő kezem
cirókál vízfenéken.*

*Mert dél szele sodorja
elárasztván nyakig,
nem fülhat bele álmom,
régóta ott lakik.*

*Kinyílik mint az ernyő
fölöttem a mennyezet,
tündököltet szemembe
a nap kökőrcsinhegyet.*

*Kökőrcsinhegyről lányok
gurulva visonganak,
kedvükre gyöngyöt tátognak
gyönyörbe révült halak.*

*Pattog cirmoló homok,
csöpp csöcsüktől parázslík,
csengőkkel ráncigálnak
nyavalyatörös vágýig.*

*Felhőfalkában lilék
sírván siratnak engem,
hiába: megvásálya
valaki már a lelkem.*

*Persze, a testem is vele,
test-lélek nincsen külön,
bármilyen isten figyel:
hűségben csíphet fülön.*

*Víz tombol át a falon,
hullám fut hullámra fehéren,
akire én gondolok,
egy sóhajjal elértem.*

*Polinéziai szüzek,
vagy nem-szüzek, kár a visongás,
öregszik Orpheus,
nem fogja semmilyen rontás.*

*Fölöttem száll magasan,
sirályok, lilék fölött,
akiért valaha szívem
hűségbe költözött.*

*Gyöngyfoga koccanása
lágý xilofonzene,
jó volna, ha belőlem
valamit megsejtene.*

*Álmom vizében csapkod,
két combja fejemnél kering,
nyújtózik hatalmasan,
elúszik szoknya, el ing!*

*Erdeje háromszögére
körömmel karcolgatom
szerelmem morzejelét:
dúlt N. N. monogramom.*

*Ömlik a víz fehéren,
hullám hullámra fröccsen,
valaki nevem kiáltja,
de elforog velem földem.*

A szív a hús a csont

Ahogy ez a lelassított vihar
hol visszafogott hol nekieresztett
idegenszerű hatalmaival
koptatja marja ezt a színevesztett
vidéket ahogy még meg-megnyilall
a tüze egy váratlan égitestnek
ahogy a márgás pusztaság határán
kirajzolódik egy otromba bálvány

egymáson át dereng a volt a van
hol ez hol az képzik meg élesebben
úgy rémlik olykor lenn a lángtalan
égő katlanban egy bevégezetlen
ösztön tétova szándékaiban
egy óriás test lüktetése rebben
és mintha még átütne holmi vékony
világosság a rothadt hulladékon

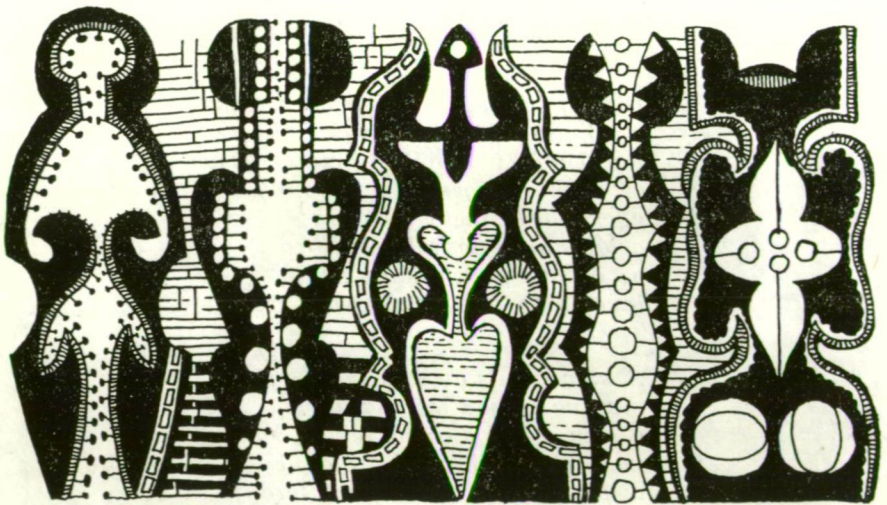
Himlőhelyes táblákon elveszett
karavánok inognak át a távol
csigahéjbolton halvány érezet
csak sejthető jelentéssel világol
gazdátlanul kallódó nagy kezek
ütköznek ki az esztendők porából
s a sérülékeny lények földi teste
halálos gyengeséggel bélyegezve

Bitang vénségem márgaarcú társa
e lakatlan föld barlangjaiból
induljunk maradék holmink elásva
az immár végérvényesen komor
egek alatt ziháló utazásra
a láthatár felé hol összeforr
az óceáni szelek járta ritka
levegőben víz égbolt parti szikla

A szív a hús a csont sötét virága
elvetve sarjad láthatatlanul
a szív a hús a csont fekete máglya
poklára vetve romlik alakul
a láz a reves csont húsát lerágja

a szív a hús a csont törvényt tanul
mindent feledve s nem feledve mégse
az alakot vesztő nehézkedésre

De szigonyfejvel-törzzsel felfelé tör
de visszaszívja egy mohó torok
de lángját újra felfuvintja vérbő
virágaival romlatlan forog
a kert de túlhevült naprendszeréből
egy-egy felesleges bolygót kidob
de lángol hogy magával feleselve
beteljen egy fehérjecsöppje terve

ANNUS JÓZSEF

Húsvéthétfő

I.

Reggel óta otthon jár gondolatban. Néha úgy érzi, teste is átszáll már a toronyházak fölött, s át az évtizedeken. Ott könyököl a falusi ház vaksi ablakában, néz át a széles utca másik partjára, ahol vidám kölykök feszülnek az áprilisi szélnek. Kusza kabátjuk hajtókáján csokornyí jácintok, zsebük degeszre tömve festett tojással, süteménnyel. Kezükben ott szorongatják a szagos vizes üveget. Most megállnak. Két cibora a sarki kúthoz ugrik, az egyik tekerni kezdi eszeveszetten. A vastag cső zubogtatja száján a vizet. Alá tartják a csavaros üvegeket mind. Kacagnak, hahotáznak, prüsszögnek. Azután elfordulnak a sarkon. Előtűnnek megint, de ezek már nem az ő ciborái. Jól szabott öltönyükön nem rezeg virág, a zsebük is lapos. Pénz jár a mai locsolkodóknak, s az kis helyen elfér.

Néhányan becsöngetnek hozzájuk is. Olyankor kinéznek a kicsi kémlelőn, s halkan visszacsoszognak onnan. Legtöbbször nem kell ajtót nyitni, ismeretlen srácok állingálnak kívül. Olyanok, akik minden ajtónál próbát tesznek, ha már fölmásztak a negyedik emeletre. Itt a lakótelepen egyébként sem divat a locsolás. Ez a néhány élelmes kölyök is nyilván a város más részéből jön át ide. Alighanem arra számítanak, hogy itt kevés fáradozással sok lakásba bejuthatnak, de hát rosszul gondolják. Akad ugyan néhány öreglány, itt az ő lépcsőházukban is van ilyen, aki hónapok óta gyűjti az aprópénzt, s minden csöngetőt beenged. Állítólag föl is jegyzi, hányan locsolták meg.

Tavaly Zsolti is menni akart, idén pedig már Fodorékhoz is alig tudták elzavarni. Kinőtt ő már ebből, azt mondja, hiszen kilencéves. Krisztihez nem jönnek még, bölcsődés társak nem szoktak húsvéti csavargásra indulni, így hát őt is csak Zsolti és apa hinti meg pár csöpp vízzel, ahogyan anyut is csak a két „férfi” öntözi meg jókor reggel.

Azokon a régi húsvétokon ő is éppen így járt, mint Zsolti. Talán egyetlen tavasz volt, amikor nagy örömmel s nagy bátorsággal ment végig a többiekkel a falun. Minden házhoz bezörgettek, ahol valamelyiküknek rokona, ismerőse lakott. A következő évben már nem ment. Röstellte. Nagy korholások után indult neki, hogy legalább Bíró nagyanyját meg a keresztanyját meglocsolja. Ott történt a baj is. Károly fél éve katonáskodott már akkor, húsvétra jött haza először. Védte a meggybort, akár Káli suszter. A nagyobb baj azonban az volt, hogy őt is rávette, igyék egy pohárral. Nem volt nagy az a pohár, kis vastag falú decis talán, s a bor édeskés, jól megérett. Mind megitta. Hazafelé menet már érezte, hogy léptei bizonytalanok, a kapun belül érve pedig már csak annyit tudott a lábának parancsolni, hogy a ház helyett az istálló felé vigye. Oda szerencsésen betámolygott, nagy ügyel-bajjal fölmászott az üres jászolba, s megnyugodva belefeküdt a szénába.

Ma is beléborzong, ha az eszelős hangot földézi, amellyel az anyja kereste. Amikor nagy sokára fölneszelt rá, hallotta az apja dörmögését is, aki nyilván hosszas rábeszélés után, s bizonyára hitetlenül, de valójában remegő inakkal már a kúthoz ment, s zubogtatta, zörgette a vasmacskával. Arra gondoltak, hogy beleszédült, vagy talán szégyenében belévetette magát.

— Fercsi! Fercsikém! — csattogott és nyüszített anyja melléből a szó. És ő felugrott. Első mozdulataival söpörni kezdte új ruhájáról a töreket, pöszléket, de akkor is maradt még rajta, amikor kiállt az istálló előtti fényzuhatagba, s hunyorogva nézte az anyját, aki széttárt karokkal futott felé. Átölelte, szorította rövid ideig. Aztán ellökte magától, s két inas kis kezével verni kezdte, mint a cséphadaró.

A fájdalom már nem él emlékeiben. A szégyen sem, hogy a szomszédok látják. Pedig akkor tudta: az ölelés neki, a verés azoknak szól. A hang maradt meg ily elevenen. Azt bármikor földézi. Szinte újra hallja. Íme most is:

— Fercsi! Fercsikém!

De ez mégsem olyan. Nincs benne a nyüszítés, már-már vonítás kétségbeesettsége. Nincs benne az a süvítő penge, amely hívni, átkozni, ölni, föltámasztani egyként tud. Ez a hang csak hív. Majdnem úgy, mintha a nyári esték porködén át jönne. Vacsorahívó melege van szinte.

Aztán újra hallik:

— Fercsi!

De hiszen ez... Ez nem a múltból keringő megidézett hang! Ez...

— Fercsi! Éva! Börcsökék!

Már semmi kétsége nem lehet: ez valódi mai hang. Az utcáról jön. A mama érkezett meg. Feri kilép az erkélyre, s int, hogy indul eléje. Érzi azonban, hogy mosolya, arcán kihajtott öröme fonnyadtabbra sikerült, mint illene. A kiáltás elvesztette immár minden melegségét. Bosszantó zaj lett csupán. Mert bosszantó: kiabál az utcán, mint a műköszőrüs! Amikor a tatával jöttek, mindent pontosan elmagyarázott: ott a névtábla, a mellette levő gombot kell megnyomni, akkor az felcsörög hozzájuk. Jó, ha nem akarja használni a kaputelefont, hát hagyja rá. Elég, ha csönget, akkor ő kinéz, s nagy örömmel fut eléje. De nem is csönget, hanem kiáll az utca közepére, s ordítózik. Mintha egy tanyába kiáltana be, hogy fékeztek meg a kutyákat, mert idegen érkezett. Nem érzi, hogy ez itt másképpen van? Lám, öt-hat ablak nyílt máris, szomszédok raja nézi, ugyan ki ez az ősvilági lény, aki egy csengőgombot nem tud megnyomni. Persze feljöhethet csöngetés nélkül is. De nem. Erre is van magyarázata: eltéveszttem én, fiam, evvel a rossz eszemmel... De ott a névtábla az ajtón is, jó nagy betűkkel... Nem látom én szemüveg nélkül már azt se...

Két nagy szatyor a kezében. Az egyikben elférne egy fél disznó. Kettővel jön. Bizonyára csak azért, hogy végig a falun lássák, amikor az állomásra megy: Börcsökéné aztán nem sajnálja a gyerekeitől! Két nagy szatyrot cipelt megint. Biztosan van abban minden: tojás, csirke, zöldség. Ne kelljen a finom menyének piacra járni. Na, meg is érdemlik! Az orvos fia ugyan rájuk se néz, még a Klárika eljegyzésére se jött haza. Az öregebb, a technikus úr pedig tán két órát se dolgozott, amikor a házat újraépítették. Tán a tervet ő csinálta, de hát az nem dolog. Viheti nekik! Majd megköszönik. S nézik itt is a szomszédok: cipeli ám a cuccot a mama. Hát így nem kunszt! Így lehet hatféle fényképezőgép, kismillió drága lemez, könyv. Meg a kis hétvégi bungaló. Így aztán könnyű. Meglesz ezeknek az autó is hamarosan. Mert így aztán lehet spórolni. Különösen ha az öregek még pénzelik is őket. Mert biztosan pénzelik is! Hogy jutna mindenre egyébként? Mert ruházkodnak is. A pasas csináltatja az öltönyeit, s nem is rossz anyagból. Látszik az. És Évike? Amit keres, talán órá magára se elég. Nem nagy pénzt adhatnak egy óvónőnek. És mégis: van annak mindene. S jut a gyerekekre is. Hát igen, ezeknek könnyű!

Amikor leér a mamához, s átveszi a csomagokat, már tudja, miért van kettő. Az egyikben élő tyúk vartyog. Annak külön szatyor jár, hogy levegője

legyen a vonaton. Ez is mániája: élő tyúkot hoz, hogy friss legyen. Igen ám, csak hogy itt a rengeteg kaja, ma nem vághatják le. Talán a hét közepén, de még inkább a hét végén. Hova tegyék addig? Itt nincs ól. Még padlás, pince, de kamra se. A szellőzőszekrénybe tehetnék talán, de az sem tyúkólnak való. Nem, de hogy kívánja ő, hogy még többet dolgozzék, s fölbontva szállítsa nekik a baromfit, csak ne mondja azt, hogy ez így jobb.

Na, mindegy. Enyhül azért Feri, amikor belül kerülnek az előszobába. Előbújik Zsolti, Éva is kiszökken a Kriszti szobájából. Ölelik, csókolják a mamát, aki boldogan áll közöttük. Még piheg a négy emelettől, de nem panaszkodik.

Zsolti kézen fogja:

— Gyere, mama, nézd meg Krisztit! Már fölébredt. Majd meglátod, milyen dagi. Olyan vastag a karja, mint az enyém...

— Jó, jó, kisfiam, csak előbb leveti mama ezt a nagy csúnya cipőt, ne vigyem be a sarat a szép szőnyegetekre.

— Ugyan, ugyan — simogatja meg illendően Éva, de máris hozza elnyűtt papucsát, lépjen hát abba, ha tényleg leveti a nagy fekete posztócipőt, amely bizony jól megrakodott sárral.

— Hát ezt a sok egyforma házat! — csapja össze a tenyerét, amint az egyik cipővel végzett. — Alig találtam ide. Pedig a tata elmagyarázta, hogy a patikától balra, aztán mindig egyenesen. Végül mégis meg kellett kérdeznem egy illetőt. De halljátok, hogy még milyen jól jártam! Hát az meg a kezed alatt dolgozik, fiam. Valami Csányinak hívják. Biztosan ismered.

— Hogyne. Asztalos nálunk.

— Na, az az! Olyan kis filigrán ember. Dicsért nagyon, azt mondja, te vagy a legmegértőbb a főnökök között. Hát jól van az nagyon, fiam. Én jól tudom, milyen az, amikor a munkással úgy bánnak, mint a kutyaival. Na, ez a Csányi aztán megmutatta a házatokat pontosan.

Feri a konyhaszekrényhez megy, gyufát keres. Nem hallgatja tovább a kalandot. Mert ez is: hát miért kell azonnal tücsköt-bogarat összefecsegni egy idegennel? Csányi talán még rosszabb. Nem szégyelli ő előtte az anyját, de erre semmi szükség. Mert gondolom, hogy aztán mondta! De mondta volna másnak is: a Fercsi fiamat keresem én, a címet pontosan tudom, Fürj utca 16., negyedik emelet, de én itt úgy elkeveredek a sok egyforma ház között. Meg máskor autóval jöttünk, mert a kisebbik fiam orvos, annak is van, meg a kislányom vőlegényének, a Lajcsinak. Az otthon van a faluban, rendes iparos ember, de már érettségizett levelezőn. Hát ugye jó parti az azért, mert a lány, a Klárikám is csak ezt a közgazdaságit végezte. Passzolnak egymáshoz. A kislányom otthon dolgozik, a tanácsnál... Azt hiszi, minden útitársat, járókelőt éppúgy érdekel minden, mint őt. Aztán ez a tettetett tudatlanság! A valóságosnál is tájékozatlanabbnak mutatja magát boltban, vonaton, állomáson. Különösen az állomáson. Minden vasutast megkérdez: jól írták-e ki a kocsi oldalára, vajon nincs-e tévedés, tényleg ez megy felénk? Merthogy ő tudatlan falusi asszony, igen ritkán utazik, aztán nehogy Debrecenben kössön ki. A fia ugyan azt mondja, mert ez itt mellette az idősebb fia, aki technikus, de van egy kisebb, az orvos, a harmadik az lány, és nemsokára férjhez megy, az eljegyzés már meg is történt, szóval a fia azt mondja, hogy ez lesz az a vonat, de hát az ellenőr úr biztosan jobban tudja, hát ezért alkalmatlankodik...

Megrázza magát Feri, s előjön a konyhából. Tessékeli be a mamát a kislányhoz. Fél előre, tudja, minden úgy lesz, mint a múltkor, amikor ők ugrottak haza. S valóban. Kriszta, ez a bestia röhögve paskol egy felfüggesztett gumikutyát, fülig szalad a szája, s kivillog mind a négy foga, amikor Zsolti föléje hajol. De nyomban összerántja magát, sok levegőt vesz, s hatalmasat rándulva ordítani kezd, amint a mama kendős feje föltűnik a ketrec fölött.

— Kriszta, kislánya mamának! Krisztácska, ejnye-bejnye, hát ne csinálj már ilyet. Hát nem bánt a mama, szeret a mama, hozott neked csokit, de még babát is. Nézz csak ide, kukukuccs!

A kislány ordít, Zsolti veszi át az ajándékot, s nyomja a tomboló Kriszta ujjai közé. Nem hallgat el, csak miután Éva kézbe veszi, s távolról mutatja neki a mamát, aki lekucorodott már egy szék sarkára, s onnan integet. A kislány szepegvé tanulmányozni kezdi az új babát.

— Én nem tudom, mi van ezekkel a mai gyerekekkel? Ezek mind ilyenek, hallom ott az asszonyoktól a kolhozban. Ti úgy szerettétek szüledet, hogy alig lehetett elhozni tőle.

— Bíró nagyanyámhoz meg elvinni.

— Jó asszony volt pedig ő is szegény. Csak más. Nagy erkölcsű, szigorú asszony. Sokan voltunk már mi is, aztán a huszonhat unoka. Nem csoda, ha nem volt türelme mindnyájatokhoz. De én úgy szeretem ezeket a kis dezentorokat. Ezt a kis bűdös lányt is úgy szeretném jól meggyomrozni, de hát fél a kis buta. Zsolti sose félt. Úgy örült, ha mentem. Emlékszem, ott az albérletben laktatok még, hogy mit vitt véghez, ha jöttem. Igaz, akkor még sűrűbben tudtam jönni. Hiába, csak öregszünk. Az idő nem vár senkit. Megy, halad. Nekem a lábam, másnak más. Kikezd az idő mindenkit. De hát nem is csoda. Te még tudod, mit talpaltam én akkor, fiam. A háború alatt, meg mindjárt utána. Apád oda a fogságban, azt se tudjuk él-e, hal-e. Te legalább mentél a magad lábán, de Lacit még vinni kellett. Hiszen olyan gyöngé volt.

— Vinni kellett azt később is. De sokat cipeltük a hátunkon!

— Mert olyan kis beteges volt. Hamar elapadt a tejem. Jött a bombázás, a front. Tán ma is összerezzen, ha repülő bűg.

— Összerezzenünk mindannyian, anyám. Nekünk még több rezzennivaló okunk van. Emlékezzem csak rá, hogy is volt, amikor az a katona találatot kapott az ajtónkban, s ott halt meg, a kilincset szoritva. Csak én mertem kizárni az ajtót, s átlépve rajta elrohanni nagyapámért. Anyám, Rozi néném meg a kisebb gyerekek ki se mertek nézni, amíg el nem vittük onnan. Én fogtam az egyik bakancsát. Hogy mi mindent megértettem én hétévesen azon a huszonöt-harminc méteren, amíg az ajtónkból a szekérig értünk...

— Jaj, hagyj már! — szól közbe borzongva Éva, aki épp elégszer hallotta már az ismeretlen katona történetét. Valósággal fél tőle, mintha bármikor beléphetne az ajtón. De ugyanígy fél Zsolti kérdéseitől, amikről még az apja is elismeri, hogy hajmeresztőek tudnak lenni. (Hova kapta a lövést? Mivel lőtték? Távcsövevel vagy rendes karabéllyal? Mindjárt kinyúlt a hapsi, vagy hörgött még egy darabig? Ha a szívért éri, akkor már semmit nem hörög, ugye? És visszalöni nem érkezett már? És különben, ha nincs bezárva az ajtótok, akkor bemegy és ostromolni kezdik a házatokat? Azt a falat átviszi a géppisztoly meg a puska golyója? De az ágyúgolyó igen? Na és ha gránátot dobna be az ablakon, akkor ti is mind...)

A mama igazít valamit a beszéd menetén, de nem tér el egészen a megkezdett útról:

— Jól mondod, kislányom, ne is beszéljünk róla. Mink tudjuk azt legjobban, asszonyok, hogy mi volt a háború. Tán azok a szegény emberek a fronton meg a fogságban nem szenvedtek többet, mint mink itthon. Gondold csak el, én is itthon a két gyerekekkel! Azt se tudhattam, lesz-e még támaszom valaha az életben. Ott maradt rám két tehén, három süldő, egy anyakoca. Az uraság már nem osztott, az új föld csak acatot meg repcét termett. De a jószágot se akartam elkótyavetyélni. Mihez kezdek, ha tejet se adhatok ennek a két éhes farkasnak? Az egyik tehenet meg is tartottam én, itthon várta apátokat, amikor negyvenhét őszén megjött. De addig! A két kezemmel dolgoztam azért is, hogy az ígás munka meglegyen, s aztán csináltam a magunkét. Majd három esztendő! A hátamon hordtam a szalmát, takarmányt. Fercsi akkora volt csak,

mint egy kutya ülve, de már tolta a talicskát. Benne Laci, meg valamennyi répa, krumpli, miegymás. Amit könnyen elbírt...

*

Könnyen elbírtam! Mert bírnom kellett. Pihentetni kellett volna, de biztattam magam: öt fa, három fa, aztán még újabb három fa iránt eltolod! No, még kettő! Ha megálltam, Laci ordított: anyám, Fercsi nem halad! S akkor anyám: ha én bírom, te is bírhatod. Kevesebbet hajolt még a te derekad, mint az enyém.

Ki hiszi el? Senki, még ő sem. Azt mondja, csak annyit kellett, amennyit könnyen bírtam. Múltkor már azon is vitatkozni kezdett, tudok-e egyáltalán kapálni. Pedig hány nyarat izzadtam végig pállott melegben kukorica- és répaföldeken! Elfelejtjük? Vagy csak a mások szenvedéseit feledjük hamar? Vagy éppen arról van szó, hogy Laci, de még inkább Klári könnyebb élete miatt szeretné átfesteni az én gyerekkoromat is? Nem tudatosan, vagy nem egészen tudva. Mert a „kicsik” már valóban sok mindentől megmenekedtek. Fogalmuk nincs, mit jelentett „más lábkapcájának” lenni. Én még megkóstoltam az idegen, a panaszos kenyeret, s meg a gazdag paraszt avas szalonnáját. Egy tavaszon és nyáron csak, de életre szóló fájdalmakat gyűjtve. Nekik könnyebb volt, hiszen mindnyájunknak könnyebb volt, amikor már itthon lehetett apám.

Amikor először arattunk! Milyen kár, hogy a miénkfajta családban a felnőtt gyerekek sem beszélnek efféléiről. Sokat érne pedig fölelgetni, vajon ki mire emlékszik abból a napból. Talán én mindkettőjünkél elevebben őrzöm annak a reggelnek néhány pillanatát.

A kicsik szülemnél voltak, én lehettem csak részese első aratásunknak, mint kötélterítő. Ismertem a verset a béresről, aki először szánt a maga földjén. Örültem, hogy apám ennél is boldogabb pillanatban találkozott a földjével: mindjárt arathatott rajta. Negyvennyolc nyarán. Sokszor megvizsgáltam ezt az emlékeket. Próbáltam kikezdeni: nem a megszépítő messzeség láttatja így, vajon? Nem utólag magyarázom-e úgy, hogy éreztem a történelmi pillanatot? De nem. Valóban éreztem. Szinte fölemelkedtem a keskeny búzatábla sarkán, mint a pacsirta. Könnyűnek és boldognak hittem magam. A látvány, a hangok, a harmatos reggel illata mind visszajár, ha erre a percre gondolok. Apám összetakolta a kaszát, követ vett elő, fenni kezdett. Pengett? Muzsikált, csilingelt az a kő az acélon! Aztán keresztet vetett apám, megköpte a tenyerét, és suhintott. Elsőre mindjárt a földbe. Belerázkódott. Én is. Kicibálta, föl-emelte egészen az arca elé. Lehúzta körmével a földet, végigtapogatta a vasat. Megbillegtette a nyakat, próbálgatta a takaró zsinégjét. Rendben talált mindent. Nekifohászódott ismét. Három-négy csapás után már léphettem a nyomába, ahogyan tavaly Vincze sógor után ballagtam, s teríthettem a kötelet, amibe anyám gyöngéden befektetheti az első kéve búzát. Azonban megint baj történt. A kasza földbe szaladt, apám remegve, nekikucorogva húzta ki ismét. Csak az vigasztalhatta, hogy nem tört el most sem. Anyám hangja csattant azonban:

— A jóisten áldjon meg, hát mit csinálsz már? Még megvágod a gyereket. Hát úgy csinálsz, mint aki nem tud kaszálni...

Kimondta, amit én már pontosan tudtam, de éppen a kimondásától rettenetesen féltem. Kimondta. Talán meg is bánta a hirtelenséget, mert nem folytatta a szekálást. Apám fölegyenesedett már, görcsösen markolta a kaszát, s nézett ránk. Az az arc leírhatatlan. Sértettség, fájdalom, düh és százféle keserűség gyűrődött bele. De valamennyi megbocsátás is. Talán beismerés, ami nekem szól. Én úgy éreztem. Mert én akkor már sorjáztattam emlékezetem moziján a nagy szarvú ökröket, redves nagy bivalyokat, amelyekkel béres korában dolgoztam. Azoknak vágott talán néha egy hónaljnyi csalamádét, fűvet, egyebet. Kaszált talán lucernát is valamikor. De gabonát, száraz gatz

soha. És ennek más a módja. De honnan tudhatná? Én azonban jól megfigyeltem a múlt nyáron, miként oktatja Vincze sógor Karcsit: a kasza sarkára kell ügyelni, hogy az szépen csússzon a földön. A hegye már nem számít, az akkor nem szaladhat a földbe. De így a tarló sem marad túlságosan szakállasra. S az is fontos. Annyian járnak ezen az úton! Hetekig láthatják, mert lovunk nincs, egyhamar nem tudunk ugarolni. Kapóra jött, hogy anyám visszalépett az akácfa alá, valamit igazított az elemőzsiás szatyrokon, eközben oda-súgtam apámnak a tanácsot, amit Vincze sógortól hallottam. Mosolygott, s a vállamra tette a kezét.

— Elhaladunk azért, majd meglátod — mondta csendesen.

Újra erősnek, hatalmasnak láttam. Anyámat pedig gyűlöltem a hamari szóért. Hogyan volt tovább? Nem tudom. Araszoltunk a búzaföldön, mint három csendes gép. Bizonyosan szenvedtünk a perzselő hőségben, de erről csak halovány bizonytalansággal térnek vissza az emlékek.

Most látják csak, hogy harmadik csomag is van: kisebb, csatos táska, talán Klárié lehetett valamikor. Ott fogta a mama a csirkés szatyor mellett, de ezt a táskát minduntalan hozza magával, akármerre megy. Most ide, a nagy középső szobába is. Leereszkedik óvatosan a nagy bőrfotel szélére, a csomagot pedig a lába mellé helyezi.

Ekkor lökdösi be Éva Zsoltit, aki nagy pironkodva megáll az öregasszony előtt, s motyog valamit. De csak a mozdulataiból derül ki, hogy locsolkodni akar. Kitekéri a kis kölnisüveg nyakát, s meghinti a mama kardigánját.

— Hú, de finom szagosvized van, kisfiam! Ez igen! És csak ilyen vén kórokat locsolsz véle? Hát miért nem mégy a kis osztálytársaidhoz?

— Nem megyek én — mondja dacosan a fiú, s el is vonulna azonnal, ha nagyanyja meg nem kapná a karját.

— Várj csak, legény! Hát a locsolásért fizetség jár, hé! Piros tojást ugyan nem festett mama, de hát nem is az kell már nektek, hanem a pénz. Na, várj csak...

— Ugyan, mama! — szabadkozik a fiú helyett az anyja, de hiába. Előkerül a nagy fekete buksza, s belőle a százás.

— Ugyan már, anyám! — szól most Feri is. — Ez már valóban túlzás. Hát minek ekkora gyereknek ennyi pénz? Öt forintnak ugyanígy tudna örülni.

— Hadd csak, majd ő tudja, mire költse. Igaz-e, Zsoltikám? Tedd csak el, na! Hála a jóistennek, hogy adhatok, és nem kérni kell jönnöm. Na, tedd már el!

Némi további habozás után el is kapja a gyerek a százast, aztán fut vele a kis szobába, ahol apu íróasztala mellett áll az ő kisszekrénye, abban a kincsei. Pénztárcája is van, abba teszi a pénzt. Utána mindjárt hasra vágja magát a heverőn, s olvas, mintha ebben semmi közbizalom meg nem zavarta volna.

— Az apja szobájában van?

— Átköltöztettük a picit miatt — mondja a meny. — Így most a túlsó kicsi leányszoba lett.

— Hát a picinek nem volt locsolója?

— Csak az apja meg a bátyus.

— Igaz, ki is jönne itt? Hacsak Rozink unokája nem, mert az itt van bent a kollégiumban, de hát nagy számár az már, röstelli az ilyet. Na meg alighanem szünetük is van, otthon lehet az.

— Persze, hát ünnep van.

— Úgy is van. Mert egy időben volt az, hogy nem engedték. Most meg ugye csak nem szakad bele az ország, hogy ezt az egy napot nem dolgozzuk. Én ugyan sokszor nem tudom, hogy melyiket is tartjuk, melyiket nem. Ha sok a munka, hát egyiket sem. Ha kevesebb, akkor a kisebbet is. Van ugyan némelyik, olyan Szabó Piros-féle vaskalaposok, akik nekiállnak veszekedni a brigádossal, hogy ő úrnapiján nem dolgozik, meg ekkor nem, akkor nem, de

hát az csak legyint. Ünnepeljen, ha ahhoz van kedve. Mert tudjátok, ha jó az idő, nem oly sok ám a munka. A sok gép miatt. Hát már mindenre kitalálják a gépet. Na, nem mondom, esős időben meg ősszel aztán csak ránk kerül a sor, akkor nagyon kedves a brigádos, hogy így Juliska néni, úgy kedves lelkem. Mert akkor a gép nem mehet.

— Jaj, csak azt tudnám, miért járnak mamáék is még mindig? Legalább maga maradhatna már. Tata úgyis jól keres az istállónál.

— De meddig, kislányom? Nem úgy vagyunk ám, mint ti, hogy jön a fix fizetés. Meg kell előzni magunkat, mert ha valamelyikünk leesik a lábáról, hát az a kis nyugdíj csak nyögdi. Mert ugye apátok is hatvanöt az idén...

— Akkor már mehet is nyugdíjba, nem?

— Hát mehetne. De nem akar, azt mondja. De tudjátok milyen: a jószág a mindene. Ha szabadnapos, hát kétszer is kimegy éjszaka, hogy megnézzze a miéinket. Szidom is érte: hát mi a nehézséget néz azon a két nyúves bornyún? Hát mi a nehézség érhetné őket reggelig?

— Kettő?

— Hát most már csak kettő, hál' istennek. A nagyokat leadtuk, mind a hármat. De ezeket csak megvette már előző nap, nehogy egy éjszakára is üresen álljon az istálló. Egy éjszaka kint hált ez a két szőrlemba a kazal mellett. Hát ilyen, tudjátok. Mit csináljak vele? Pedig sok munka van velük, az bizonyos. Na, nem mondom, besegítek én, amikor ő oda van, de a rengeteg takarmányt előteremteni, hazahurcolni, ez mind csak órá marad. Mert én már ezekkel a rossz lábaimmal azt nem bírom.

— Csak nem talicskával hordja most is?

— Nem, nem. Ott vannak a fogatok. Csak hát ezek a kocsisok is akkora urak már, hogy régen az ispán úr nem volt nagyobb. Le nem szállnak ám az ülésből se kint, se itt az udvarban. Apátoknak kell fölrakni, ledúrni mindent. A borralvót azért elvárják, ne félj. Hajaj! Mert ma már mindenki elvárja. Látom, halljátok, hogy némelyik már a boltban a pénztáros Rózsának is oda-csúsztat egy-egy forintot. Csak azt tudnám, hogy mi a fenéért? Hát az jobb árut nem adhat, gyorsabban nem szolgál ki, mert föl se áll a plédjiből egész álló nap. Talán, hogy kedvesebb legyen? Na, annak ugyan ötszázásokat is dugdoshatnának a blokk alá, az akkor se mosolyintaná el magát. Olyan annak a szeme, mint a vasvella.

— Szépek lettek a bikák?

— Nagyon szépek, hál' istennek. Nagypéntek reggel vitték el őket, hát én mondom, egész autóval lettek hárman. Jól jár velük az olasz, mert azt mondják, odaviszik őket. Hát azzal jól járnak. A rengeteg friss takarmány, meg az a sok jó abrak, amit apátok azokba beletömött! Hát szépek is lehettek...

A mama most megigazítja álla alatt a kendőt, fészkelődik kicsit a fotel szélén, közben pillogat le a táskára. Valamit mondana, de ezúttal nehezen tud belevágni. Fészkelődik még valamennyit, aztán krákogva, zavartan elkezdi:

— Hogy őszinte legyek, azért is jöttem én, fiaim... Meg hogy van ez a mentesítő vonat, hát nagyon jól jön ki a lépés. Nem is kellett korán indulni ugye, hajnalok hajnalán csak nem szeretek én már batramoskodni az állomásra, délután meg háromkor megyen ez vissza, vagy valami pár perccel utána, hát az is nagyon alkalmas, mert alig kezd sötétedni, amikor hazaérek. Ugyan apátok megigérték, hogy elébem jön, de hát az sose biztos. Ilyenkor, ha magára marad, csak benéz a kocsmába, ott meg mindig akad cimbora, egye le a fene a sok ingyenélőjét... Nahát, szóval azért is jöttem én, hogy emlékeztek, mondtuk nektek, hogy Lacinak belesegítettünk az autóba. Abból a pénzből, amit a szüléd házából kaptunk. Ugye, nem volt az olyan sok, nem arról van szó, amit ez a mocskos szájú canga beszél, ez a Persze Panna, hogy könnyű a doktor úrnak, a vén bolond anyjáék vették neki az autót. Hát nem mink vettük, csak belesegítettünk valóban, de már akkor meg lett mondva, hogy

nektek is jut. Klári ugye otthon marad. Ha meglesz az esküvő, hát ottmaradnának...

— De ha ebből az sül ki, hogy anyámék lehúzódnak a hátsó épületbe, akkor...

— Ugyan, dehogy! Nem is akarunk. Megmondta apád az eljegyzés előtt: úgy számítsanak, hogy mink nem megyünk le. Fönt maradunk az utcán. Azért van, hogy lakjunk benne. Nekik meg a hátsó épülettel összeütjük azt a másik fölső helyiséget, úgy aztán megférnek még gyerekek is.

— Úgy is van. Hát ehhez nekünk egy szavunk nem lehet.

— Na, nem is ezért jöttem én jobban, gyerekeim, hanem hogy hoztam volna azt a kis pénzt.

— Pénzt? Milyen pénzt?

— Hát ami ígérve volt. Megegyeztünk mink apáddal, hogy nektek éppúgy jár az a pénz, mint Lacinak...

— Jár? Mi az, hogy jár? Ezt én nem értem, anyám.

— Persze hogy jár. A szüléd házából járna, de abból segítettük meg Lacit. Most aztán megengedte a jóisten, hogy kipótöljük, hát azt hoztam el. Itt van a szatyromban. Jól becsomagoltam én, de csak az ölemben szorongattam egész úton, a csirkét majd föntfelejtettem a vonaton miatta. Mert csak bolond az ember, na. Ennyi pénzzel utazgatni! Mintha nem mindegy lenne, hogy mi van az én rossz táskámban? Hát lehet abban zöldség, krumpli, tojás, tudomisen mi-csoda, miért lenne éppen pénz? Hát nem látszik az rajta, hogy mi van benne. Nem ér az fenét se, halljátok, csak kapkodtam én a szememet egész úton. Mert az ördög sose alszik. Annyi mindent hallani. Na, itt errefelé a villamoson meg már tényleg majd kivert a veríték. Direkt nem ültem le, beálltam a sarokba a két szatyorral, nehogy a kalauz lármázzon a csirke miatt. Hát nem odaállt mellém egy rossz kinézetű kancsal koma! Olyan negyven körüli, de annyira gyanús volt. Biztos vagyok benne, hogy börtönviselt ember. Ráadásul vizslatta is a táskámat, egyre csak nézegette. Na, kotródtam is, amikor leszálltam, nehogy utánam jöjjön. Na de, most már itt van, hál' istennek, szerencsésen megjöttem vele. Itt van, gyerekeim, ebben a táskában, becsomagoltam én jól, még csak sejteni se lehessen, hogy mi van benne. De az a vizsla koma tán a szagát érezte meg...

— Nem! Ezt aztán nem lehet, anyám! Erről szó sem lehet. Ezt a pénzt maga szépen visszaviszi. Ne, ne is vegye elő!

— Na de, kisfiam, hát mondom, hogy hogyan áll a helyzet. Hát elmagyaráztam, hogy Laci is kapott, Klárinak is jut, épp te maradnál ki? Csak azért, mert öregebb vagy, és régebben a magad gazdája lettél? Bár akkor is bírtuk volna úgy forgatni magunkat, hogy segíthettünk volna többet az indulásnál. Mert dolgoztunk, kislányom, hidd el, nagyon sokat dolgoztunk. Talán többet, mint mostanában. Csak éppen látszatja nem volt. Ha egy disznót levágtunk, hát a szívünk szakadt meg, amikor a sok szép zsírt el kellett talicskázni. A semmiért. Egy papirosért. Jaj, egyszer meg hogy megjártuk! Ángyotok rábeszéltem, hogy a beadásba valót hamarabb szűrjük le, akkor jobban nyomja a súlyt. Mert mindent kitalált már az emberiség. Némelyik vetőgépsúlyt, nagy fene csavarokat rejtett a zsír közé, hogy nyomja a kilót. Hát ilyet mi dehogy csináltunk volna. Hanem ezt a korábbi szűrést kipróbáltuk. Egy jó vájlinggal kivettünk előre, s óvatosan odacipeltük ángyoddal a köcsögfa mellé. Dermedjen csak addig is, amíg a többi még sül. Jó hízőnk volt akkor, úgy nézett ki, marad legalább tavaszig való zsír. Délután, már amikor az abálás megyen, kiáltok apátoknak, hogy hozza már be a piros vájlingot. Na, ő aztán behozta: fölkapta a leszúrt zsírt, kizúditotta a kocsibejáróra, s hozta is. Azt hitte, valami mosogatólé... Hát azt a fájdalmat én nem tudom kibeszélni, halljátok. A későbbi süléshez persze venni kellett még vagy három kilót, hogy kilegyen a beadás. Istenem, hogy rittam egész éjszaka! Hát ilyen időkben serdült Fercsi iskolára. Tehetünk róla? De odaadtuk úgyis. Mert én megmondtam apátoknak:

inkább elpusztítom őket, meg magamat is, de paraszt nem lesz egyik se! Én nem hagyom őket belerokkanni ebbe a vakondokéletbe. Legyen akármí, csak paraszt ne. Csak az ne. Rátörtünk, hogy tanuljanak. Pedig Fercsi idejében még igazán nehéz volt. Igaz, nem neveltünk belőled mérnököt vagy orvost, de tisztességes kenyér van a kezdedben, fiam...

— Hiszen épp erről van szó, anyám! Hallgasson már meg engem is! Még csak nem is a kenyérről van itt szó elsősorban. Azt megkeresném én egy daru fülkéjében is. Tán még nagyobb darabot, mint így. De még csak nem is a paraszti munkából való szabadulásról van itt szó. Hogy is magyarázzam? Amiért nekem örökké hálásnak kell lennem, az valami más. Köszönettel tartozom maguknak, egynémely tanáromnak, de még annak a felemás kornak is, amelyikben elindultam. Én valóban a saját eszemmel ébredhettem rá, mennyi csodát, titkot rejtegettek a fajtám elől évszázadokon át. Tudást, amihez joga lett volna, hiszen ugyanolyan kétágú ember, mint a többi. Mi aztán rászabadultunk a titkok kamrájára! Talán azért nem csinált az én generációm olyan szép szabályos karriereket, amelyeket az utánunk jövők már könnyedén megcsinálnak, mert elfoglalta magát a millió titok habzsolásával. Dehogy érdekelt minket, hogy melyikre mikor lesz szükségünk! Csak gyűrtük a zsebünkbe, mint a mesebeli kanász, aki már a rézteremben telerakott tarisznyát, szűrűjját, mindent. Mit érdekelt minket, hogy milyen tudásért tart bennünket többre a közvélemény, a falunk, a rokonságunk. Csak faltunk, faltunk évezredes éhséggel. Mostanában erről nemigen szokás beszélni, Laci is kiröhögött egyszer érte. Én mégis mondom...

— Tudjuk mi, hogy Lacinak könnyebb volt. Gimnázium, aztán egyetem. Fizetni is tudtuk, de meg ő annyira akart is...

— Már ne haragudjon: akarni én is akarhattam volna. Nála sem azon múlt. Elmondta: ő azért lett orvos, mert a haverja orvosira ment. Ha az papnak ment volna, hát ma ő is prédikálna valahol. De ez mind nem fontos. Neki bizonyosan úgy jó, nekem meg így. Én végül is megkaptam, amire szükségem volt. Ahogy mondtam: beszabadultam a kamrába, ahová azelőtt nem volt bejárásunk. A kicsik már persze nem voltak olyan mohók. Lacit még lázba hozta néha egy-egy könyv, ha az orra alá dugtam, Klári már rá se nézett. Van neki elég bifláznivalója, azt mondta, dehogy tölti olyasmivel az időt, amire jegyet se adnak.

— Ugye, más természetűek is. A tojás se egyforma. Te mindent csináltál, tényleg. Egyik héten detektoros rádiót, a másikon puskaort. Édes istenem, hogy mennyit hallgattam miattad! Mert Terka nénéd mindig kifigyelte, ha csináltál valamit, aztán sápítózott: fölgyújtja a falut ez a gyerek! Biztos cigarettázott, mert csak úgy ömlött a füst az ólból! Hát ilyen volt...

— Laciról még mondani akartam valamit, anyám. Én nem kívánom, hogy ő énhozzám igazítsa a maga gondolkodását. Az ember nem óra. De azt azért neki is elmondom, hogy azt a pénzt kölcsönnek tekintse. Fizesse vissza apránként. Ugyan én azt se tudom, mennyivel kellett megsegíteni...

— Hát az valamivel kevesebb, mert ez itten ötvenezer...

— Mennyi?

— Ötven, fiam. Valamivel több, mint amit a szüléd házából kaptunk, de mink úgy gondoltuk apáddal, hogy neked több is jár...

— Jár? Hát egyszer már kérdeztem, hogy ezt miért gondolják így. Mi az, hogy jár? És miért járna Lacinak is? Hát hogy tudja egy felnőtt egészséges ember nyugodtan lehunyni este a szemét, ha eszébe jut, hogy ma is azon a kocsin furikázott, amelyiknek felét, vagy mit tudom én mennyi részét öreg, beteg szülei gürcölték össze tízforintonként, vagy csak forintonként tojásból, tejből. Rádásul tikkasztó nyarakon, amikor a doktor úr tán az Adrián hentergett a kis kurváival...

— Feri, Ferikém... — simogatja most Éva. — Ne idegeskedj már...

— Ne nyugtasson engem senki! Rég akartam én ezt már kimondani, most legalább sikerült. Méghogy jár! Ötvenezer forint! De miért?

*

Ötvenezer! Nem kell, nem kell! Igazságtalanság! Ezt kiabálom belül is, nem csak a számmal. De valahol egy távoli szögletben mégis működésbe lép egy parányi számítógép: egy Yasika, egy nagyobb tele, egy új nagytógép, ami nagyfilmre is jó, egy tisztességes vetítő a diáknak, s talán egy valódi sztereó e helyett a barkácsolt öreg zenélődoboz helyett... Mert autó nem kell. Nekem soha. Ezt én már elintéztem magammal s Évával is. Félteném tőle magamat. Nem a testemet, hanem a többit. Jó, tudom, nem mindenki torzul bele, ez egyáltalán nem törvényszerű. A magamfajta azonban inkább vigyázzon. Mert könnyen megszedül. Addig én sem gondolkodtam el ezen, míg valaki rá nem kérdezett. Igazat adtam, de meg is magyaráztam magamnak. Például az öltözködést. Varratom a ruhát, mert túl sok idétlen öltönyt kellett elszaggatnom. Ráadásul azokban az években, amikor az ilyesmire sokat adna a legénykedő kamasz. Aztán az aranygyűrű. Hordom, mert túl sokat kellett dugdosnom a kezem, hogy ne lássák a retkes gyomok belécserepedett intarziáját, a durva szerszámok rücskös lenyomatát. Szégyelltem? Igen. Nem a munkát, a kezemet. Bizonyára azért, mert keveseké volt olyan az osztályban. Finomkodó tanárok, a technikumba bejuttatható úrifüük nézése érezhető fájdalommal tudott szúrni. Hiába játszottam olykor a vagányt, a fenegyereket, befelé gyakran pityeregtem. Mert hiába ültem én egész éven át a plakátokról ismert Nagy Ember egykori padjában kitüntetésképp, mindig éreztem: ezek itt körülöttem, mellettem, előttem szívük szerint kizavarnának engem az utcára, ahol ütemes koppokkal dolgoznak a kövezők. Álljak közjük, csákánnyal a kézben, mert az illik hozzám, nem a körző. S főként nem a sok művészettörténeti, történeti, néprajzi munka, amelyeket már akkor párosával hordtam a könyvtárból, s így — nem kis bosszúságukra — a humán tárgyakból is kiváló lehettem. Én nem könyvből ismertem meg, milyen érzés szegény gyereknek Gazdagéknál biedermeier asztal mellett szerencsétlenkedni a feketekávéval, miután maréknyi cukrot belélopkodott, s a lötyöt még mindig ihatatlannak találta. Nem lehet elfeledni a vissza sem fojtott röhögések, pukkadozások, kuncogások ostorcsapásait. S főként nem a néma összekacsintásokat, amelyekből annyit a magamfajta is megértett, hogy itt rajta kívül mindenki érti a másikat, egymásért bármikor hajlandók torkon ragadni engem, mert ők törzsszövetségben vannak. Talán ezeket az egykori kínokat, szégyeneket kompenzáljuk most mi apró hivalkodásainkkal: egy jobb ruhával, drágább cipővel, s igen, a gyűrűvel is. Mert gyerekkorunk irigylet szép kezeit szeretnénk viszontlátni a magunkéban: az öreg orvos jó szagú fehér ujjait, a patikus vagy a plébános úr keskeny, gyönyörű szép tenyerét, amilyent azon kívül csak az oltárképen láthattunk. Az autó az más. Nekem attól félnem kell. Túlságosan nagy gép, túlon túl veszedelmes zsarnok. Nem lenne tanulmány a népi építészetről, hibátlan diafilm egy öreg pincaajtóról, mert volt idő kivárni a legkedvezőbb fénybeesési szöveget. Nem lenne bűvárokodás, termékeny bóklászás, csak sok haszontalan bámulás, sorozatfényképezés — turista módra. Mi kapcsolja be mégis a kicsi számológépet? Ilyen forró tud lenni az aranyláz? Égeti azt is, aki vízbe ugrik előle. Nem tud ellenállni a könnyen jött pénz csábításának senki emberfia? De hát ez sem igaz. Én ellenállok. Ellenálltam máskor is. Igaz, akkor lopáshoz akartak kedvet csinálni. Ellenálltam, nem gyöngültem el, mint mások. Nem szabad hát most sem.

*

A mama ijedten odébb tolja lábával a pénzes táskát, kicsi száraz kezét az asztalra ejti. Nem szól, riadtan néz a menyére, a fiára, majd Zsoltira, mert ő is visszanyargalt ide. Ritkán hall hangos szót az apjától.

— Mit meséltél? — kérdi ártatlan képpel. Mert úgy gondolja, valakit utánozott az apja az iménti hangos fölcattanással.

— Semmit, semmit, kisfiam. Menj csak vissza. Vagy menj inkább hugihoz, nehogy kibillenjen, vagy beszoruljon a rács közé.

— Ne izgulj, nem olyan kis dinnye az. De tényleg, apa, Károly bácsiról meséltél, vagy Vincze sógorról? Vagy Laciról?

— Egyikről sem. Csak úgy beszélgettünk a mamával. Különben pedig tesék kezét mosni, gyorsan. Nyakig csokis vagy, aztán meg összefogdosol mindent.

— Megetted a csokit, kisfiam? — kérdi csendesen a mama.

— Á, csak a felét. Nem nagyon csipem az ilyet. Inkább a mogyorósat. Az klassz!

— Látod, ezt nem tudta mama. Na, legközelebb majd mogyorósat hozok, Zsoltikám. Ha már ezt nem csiped annyira...

— A csudát! — mondja ingerülten Feri. — Nem szereti ez egyiket se. Eltelnek ezek mindennel. Nem tudom, miért hozta anyám is? Pénz is, csoki is.

— Hát, nem úgy van most, mint a ti időtökben. Egy kis savanyú cukor, ha jutott. Néha még az se nagyon. Bizony, kisfiam, apádék kockacukrot szopogattak. Csokoládét jó ideig nem is láttak.

— Tényleg, apa?

— Tényleg.

— Mondom, hogy a kockacukrot ették. Mert azt azért mindig vettem nekik, ugye annyira kívánja a gyerekéle az édességet.

*

Három kisleányt fogott Károly bátyám az árpában előző nap. Féltettem őket nagyon, mert mindenki azt mondta, elszöknek azok a legkisebb lyukon, sipításukkal odacsallják a macskát, egyszóval pár napnál tovább úgysem ajnározhatom őket, mert az még senkinek nem sikerült, hogy fécánokat neveljen föl. Nyargaltam hát haza, jól leahagyva anyámat is, aki csak utánam kiáltani tudott már a föld végéről:

— A csirkéknek is önts ám vizet, ne csak azokkal a kis döggökkel vacakolj. Kiszáradt a vályú biztosan ebben a rettenetes hőségben.

Megöntöttem hát a csirkék vályúját, de aztán rohantam a kamrába. Ott vártak engem a fécánjaim a nagyrosta alatt. De csak ketten. A harmadik, egyik lábát kinyújtva, szárnyát megfeszítve feküdt oldalt. Mereven és hidegen. Amazoknak pergettem valamennyi csirkedarát, s beszórtam a rosta lyukain azt a néhány tücsköt, szöcskét s más bogarat, amit ebédidőben szedtem nekik. A dögöt óvatosan kihúztam, s indultam vele a trágyadomb felé. Míg eltüntettem, emezek csak nekibátorodnak, s talán megleshetem őket, hogyan esznek.

De bizony nem sikerült. Anyám hazaért közben. Szaladt a kredenchez, pénzt vett ki, s indított engem nyomban:

— Kapd a nyakadba a lábad, aztán gyerünk! Most hallottam az úton, hogy a Csepregi-boltba hoztak cukrot. Ha adnak, hozz egész kilót. Siess, mert bezárják, mire odaérsz!

Sor állt a bolt előtt, elnyúlt egészen a sarki ecetfáig. Persze nem valami szabályos sor volt az, mint az iskolában a tornaórán. Inkább olyan vonal, amelyet a szétfolyó tintacsepp rajzol, amikor végigmászik az irkalapon: egyik helyen mintha vonalzó mellett futna, másutt meg elterül, kiszélesedik. Beálltam Telek Rozi néném mögé. Gondoltam, ő úgysem hagyja magát, vele talán én is besurranhatok, ha elvágják a sort, mint a múltkor. Magam elé tartottam a redves tápai szatyrot, hogy érezzem, benne van-e még a zsebkendőbe csavart buksza meg a két barna zacskó. Mert azt is hoztam, nehogy amiatt ne kapjak cukrot.

Jól számítottam én Rozi nénivel. A boltos felesége már fogta az ajtót, s kiáltozott erősen, hogy táguljunk, úgyse jut már a hátul állóknak, pedig csak

nyolcadkilójával osztják. Na, öt ember még bejöhet. Egy, kettő, három... úgy, Rozi nénivel bezárólag. És sikerült! Jobban, mint számítottam, mert Rozi néném úgy felbátorodott a kivételezésen, hogy majd a pultig benyomakodott, mit sem törődve azzal, hogy a már bentlevőknek némi előnyük van véle szemben. Jó szerencse, hogy engem is maga előtt tolt, mert arra igen ügyeltem, hogy onnan el ne sodródjak, ha már a besurranás ilyen jól sikerült, hogy az ajtóban még őt is megelőztem. Egyik kezemmel hamarosan elértem a pultot, a következő igazodáskor pedig már a másikkal is megkapaszkodhattam, csupán a szatyor maradt hátra valahol, de nemsokára előhaláshoztam azt is.

Volt zacskójuk. Szép hófehér papírból sodorta a nagyobbik lány, s adta az apja kezére. Az öreg még igazított a csúcsán, aztán merített a nagy faladából, s belezörrentett a papírba egy kanálnyit. Ha jól láttam: kockát! Távolabbról is figyeltem én már, most pedig egészen pontosan láttam: kis fehér téglák szikráztak a fényes kanálon. Gyönyörű kockacukrok!

Megkaptam végre! Még nem tettem a szatyorba, nehogy kiemelje valaki, amíg kivereksem magam az ajtón. Az utcán jól körbenéztem. Emelgettem a hegyes kis zacskót, s úgy találtam, egész tisztességes súlya van. Hiába, nyolcad kiló, az már mennyiség! Tíz dekánál is több, nem egy-két szem, hiszen egész zacskórávaló! Ebben a hegyes kis zsákban meg talán többnek is látszik. Vagy elmérte volna az öreg? Miért ne? Esetleg negyed kilóra gondolt. A múltkor annyit adtak, talán az járt az eszében. Hanem az mégse lehet, nem bolond az, nagyon is tudja, mikor mennyit kell mérni.

Nézegettem a csomagot. Egyet csak kivehetnék, meg se látszana. Tartása van ennek a papírnak. Ha óvatosan bontom ki, visszaigazíthatom a régi hajtásnál, azt ugyan senki észre nem veszi. Bekaptam a kiügyeskedett kockát, de mindjárt meg is bántam a mohóságomat. Hát nem kell ezt rágni, szopni! Vissza is toltam a nyelvem hegyére, s ott nyugtattam. Olvadjon magától szép lassan, az íze úgyszólamint az enyém, el nem szökhet, tartson hát minél tovább. Igen, de nyelni csak kell. Olyankor viszont ügyelni kell, nehogy megszopjam a cukrot, mert akkor hatalmas darabok válnak le a kicsi tégláról, s így rettenetesen gyorsan fogy, akár a jégcsap. Elolvadt persze, hiába vigyáztam. Néhány pillanat múlva már csak parányi pontokon éreztem az ízét. Cuppogtam még egy darabig, de a sarkon újra meg kellett állnom.

Ha egyet kivettem, kivehetek még egyet. Mert ha nem is mért negyed kilót, a nyolcadot bizonyosan bőven adta. Ez jól látszik a csomagon. És érződik a súlyán is. Kibontottam hát újra a zacskót, s mindjárt két kockát loptam ki, természetesen erősen elhatározva, hogy most aztán egy morzsányit sem többet. Mégis vettem újra. Ráadásul az utolsó bontásnál elfogyott a türelmem, jól összegyúrtem a zsák száját. Így hát vettem még egyszer, hiszen úgyszólamint már a zacskón a dézsmálás nyoma. Most már nem tudtam becsapni a kezemet, éreztem a súlycsökkenést, hiába emelgettem többször, hogy talán csak én érzem, de aki először veszi kézbe, könnyen elhiszi nyolcad kilónak.

Már nem mertem hozzányúlni, csak mentem, tenyeremben tartva a fehér zacskót, mint valami kényes madarat. Sietnem kellene, legyenek túl a bajon mielőbb. A lábam mégis lassítani akar. Ha később érek haza, talán otthon lesz már apám, ő kipártolna. De minden hiába. Szerte a faluban mindenfelől halatszott még a cséplőgépek duruzsolása, akkor pedig nem jöhetett még haza ő sem.

A kapu előtt megálltam még. Csodára vártam, de hiába. Anyám jött, kezében a kiskacsák edényével, menet közben keverte nekik a vacsorát: összevágott répalevél és dara.

— Nem bírod kinyitni a kaput? Tán annyit adtak?

— Á, dehogy — kezdtem hadarva. — Szidták ott az asszonyok is őket, mert csak nyolcad kilót adtak, az is kocka, semmire sem elég.

— Nyolcad kiló? Hát mi az? Hogy nem szárad ki belőlük a lélek? Hogy az a magasságos... Na, add ide!

Kikapta a kezemből, én pedig álltam előre behúzott nyakkal, vártam a fölcattanó hangot, s mindjárt az ütést is. A hang már jött is:

— Te! Te gyalázatos! Hát te ebből... Te ezt mind megzabáltad, te! Hát alig maradt belőle. A kicsiknek hozattam én ezt, nem neked, te nagy ló, te nagy marha, te!

Nem húztam tovább a nyakam, a karom se emeltem föl védekezőleg, mint máskor. Egyenesen állva, nyitott szemmel vártam a pofont. A számat szorítottam csak kegyetlenül, ahol még most is éreztem a cukor ízét.

Anyám nem ütött. Felfogta a kötényét, s a szemét törölgette. Zokogott. — ... a föld forduljon el alóla! A föld se vegye be, aki ilyet csinál! Hát azt akarják, hogy az ember a saját kölykét agyonüsse...

Nem tudtam örülni, hogy elmaradt a verés. Értetlenül néztem, néztem anyámat, s kezében az összehorpadt zacskót.

*

Zsolti szófogadóan elmegy a fürdőszobába, hallatszik, hogy zubogtatja a vizet. Érti talán, hogy itt most nem másokat utánoznak. Nem jön vissza, elmegy Krisztihez, a távolabbi szobába.

— Anyám emlékszik a nyolcad kiló cukorra? — kérdi váratlanul Feri.

— Nyolcad kiló? Mi volt azzal?

— Nem emlékszik.

— Hát így nem. Miért? Mi volt avval?

— Nem, semmi különös, csak azt hittem, anyám is úgy emlékszik rá, mint én. A Csepregi-boltba küldött egyszer cukorért, de csak nyolcad kilót adtak.

— Talán annyit hozattam. Valami süteménybe...

— Nem, nem. Csak annyit adtak. Már hetek óta nem lehetett kapni. Amikor jött, akkor megrohanták, de nem adtak többet nyolcad kilónál.

— Nyolcad? — kérdi Éva. — De hiszen az csak... várjunk, ki se tudom számolni, az: tizenkét és fél deka. Nem?

— Annyi. Pontosan — mondja Feri.

— Volt ilyen, anyuka? — fordul Éva a mamához.

— Annyi minden volt, kislányom. Mivelünk annyi mindent elkövettek már. Elvették a kenyerünket, aztán sorba kellett állni félkilóért. Mert a paraszt, az mindig a legutolsó volt, avval mindent meg lehetett csinálni. Ezért mondtam én, hogy tanuljanak. Hogy ettől megmeneküljenek. Hogy most jobb? Persze, a munkáját valamennyire megfizetik az embernek. De milyen munka az! Talán emlékszel még rá, fiam: az a répa, meg azok a ronda gyökérfélék. Hogy hányszor végig kell azt mászni, mire pénz lesz belőle! A nap meg égeti az embert. De nem nyolc óra hosszáig, hanem reggeltől estig. Ajjaj! Hát ezért voltunk mi annyira rajta, hogy tanuljanak. Ne maradjon paraszt egyik se.

*

Abban az évben már tizenketten végeztük a nyolcadik osztályt. Nagy szó volt: az előttünk valók csak heten maradtak utolsó napig, a negyvenkilencötvenben lemaradók pedig négyen. A sok cselégyerek szinte törvénytörően később kezdte az iskolát, a háború alatt pedig könnyen kihagyott két évet is. Nem volt férfi, kellett a gyerekkéz is. Hanem aki a nyolcadikat is elvégezte; majdnem bizonyos, hogy továbbtanult. Az előttünk járókból is mentek vagy öten. Igaz, kettő visszajött félév körül, s ez némiképp megrettentette a mi szüleinket, mert mit lehet kezdeni olyan libával, amelyik repülni nem tanult meg, a földön pedig már nem akar járni? Az első fölhívásra nem is jelentkezett más nálunk, csak a tanácselnök fia meg Dobai Pista, akinek a bátyja papnak tanult, de kiugrott később, úgy mondták, tanár lett belőle. Bodor tanító

úr azonban nem nyugodott bele, hogy tízen az ujjunkat se mozdítjuk. Vagy hatunknak kiosztotta a papírokat, s hazaküldött vele.

Anyám éppen fűtött, a kemence fényénél silabizálta a papírt, s mutatta mindjárt apámnak is, ahogy a következő kas szalmával befarolt az ajtón.

— Hiába nézzük — mondta apám.

— Hiába — sóhajtott egyetértően anyám. — Nem bírjuk, fiam, hiába szeretnénk. Kifagyott a búza, kenyerünk se lesz.

— Azt mondtuk, elmék a géphez én is — mondtam sietve.

— Az csak fél rész. Semmi az egész. Jó, ha vetőmagnak elég. Apád része meg a beadásba. De mi lesz aztán? Ott fizetni kell: tandíj, kollégium, könyvek, egy kis jobb ruha. Nem bírjuk mi azt.

— Azt mondta Bodor tanító, hogy nekem ingyen lenne.

— Ingyen semmi nincs, fiam.

— Hát akkor... — tártam szét a kezem, s visszavettem a lapot. Nem mondhatom, hogy valami kínzó fájdalmat éreztem. Talán még örültem is, hogy így alakult. Karcsi bátyám különben is megígérte, hogy bejuttat az állami gazdaságba. Fix fizetés, munkaruha, minden van ott. Pár év múlva meg kitanulhatom a traktorosságot. Majd nagyot néznek a komák, ha én húzatom be a cséplőt az utcába. Mert az öreg Szalma úgyis nyugdíjba megy akkorra.

Nem nyugodott azonban bele ilyen könnyen Bodor tanító úr. Le se ülhettem a helyemre, fogta a kabátját, már indult is. Intett, hogy menjek vele.

— Na, mit is akarsz te végül? Halljam, hogy tudjam, mint mondjak az apádéknak.

— Mindegy az, úgyse engednek. Megmondták.

— Hátha nekem mást mondanak?

— Biztos nem. Dolgozni kell. Kifagyott a búzánk. Ha elmék a cséplőhöz fél részért, az csak vetőmagnak elég. De mi lesz aztán?

— Nem úgy van, komám. Azt mondd meg, mihez lenne kedved inkább, ha a gimnázium végképp nem tetszik apádéknak? Mehetsz vegyésznek, gépésznek. De ha építeni akarsz, hát az se utolsó dolog. Na, melyikre szavazol?

— Mindegy nekem, ha engednek.

— Dehogy mindegy, számár! Ne beszélj marhaságokat. Na?

— Hát, az építés a legszebb lehet. Azt sokszor elgondoltam már. Persze, nem ilyen kis kulipintyókat, hanem nagy, emeletes házakat csinálni, az lehet a valami...

— Na, látod! Ez a házatok?

— A következő.

— Na, gyerünk akkor!

Berontott nagy sebbel-lobbal, mintha itt nőtt volna föl. Semmit nem adott a formáságokra, talán le se ült, nekiállt azonnal a beszédnek. Engem kiküldött. A grádics alatt próbáltam közelebb helyezkedni az ablakhoz, de használható szót nem sikerült elkapnom. Legtöbbször ő beszélt, azt hallottam. Néha föl-emelte a hangját, mint az órán magyarázat közben, aztán egészen megcsendesítette. Előszólitott, amikor végeztek:

— Na, bikfic, aztán nehogy szégyent valljak veled. Börcsök bácsiék beleegyeztek a technikumba. Hát aztán nyomás! Nem muszáj annak a végén megállni.

Amikor visszafelé kocogtam mellette, már vidám volt:

— Elég nehéz csatát vívtunk apádékkal. Attól félték, hogy nem bírod, lemaradsz. Azt mondtam, egyévi fizetésembe merek fogadni. Hát ehhez tartsd magad, bikfic! Bár megmondom: én bízom benned.

Milyen közönséges szavak. Szürkék, kopottak. S lám, máig nem felejtettem el.

*

Feri az anyjára néz, s újra kérdez:

— Hát Bodor tanítóra emlékszik-e?
— Hogyne! Téged is tanított már? Vagy csak Lacit? Lacit bizonyosan...
— Engem is. Azelőtt évben került oda.
— Lehetséges. De mondom, Lacit bizonyosan tanította már. Tudom, mert elég sok baja volt vele. Akkoriban az igazgató fiával komázott a dezentor, aztán igen kinyílt a szeme. Egyszer név szerint is kibeszélte Bodor a szülőértekezleten. De elkerült az onnan régen. Nem hallottam azóta se róla. Nem tudom, merre lehet?

— Pesten tanít, találkoztam vele többször. Ünnepekre legtöbbször írunk egymásnak. Ehol van most is a hűsvéti lapja.

— Szép kis kártya. Hát nem is gondoltam, hogy te így emlékszel erre a Bodorra. Én tényleg alig vélekszem rá, hogy téged valóban tanított-e már...

— Ejnye, hát volt is nálunk. Amikor a tanulásomról volt szó.

— Úgyis van. Igazad van. Most már emlékszem. Dicsért téged nagyon, amikor eljött. Tényleg, nagyon dicsért, szeretett. Mondta többször, amikor nálunk volt. Mert tudod, kislányom — fordul most a menyéhez —, akkor nem jártunk még szülőértekezletre, ilyesmire. Fercsi korában én tán nem is voltam belül az iskola kapuján. A kisebbeknél jött ez aztán divatba. Laci miatt menni kellett, mert igen sok baj volt vele, Klári meg együtt járt Lajosék Etájával, hát el-elmentünk. Mondták ott aztán, hogy miként kell velük foglalkozni, hogy tanuljanak, mint tanuljanak. Na, emlegettem is akkor Fercsit. Arról én sose tudtam, hogy mit tanul, hogy tanul, mikor tanul. De panasz nem volt rá soha. Szóval a Bodor még megvan? Most már vélek rá. Olyan gyors beszédű, hamari ember volt. De amúgy rendes, komoly ember. Nem kötyögtetett bennünket, de tisztességgel szólt az ilyen egyszerűbb népekhez is. Nem úgy, mint ezek a mostaniak. En ugyan felit se ismerem, csak hallom az asszonyoktól, akiknek jár oda gyereke. Hát, hogy ezekről miket mondanak! Némelyik időszakban már azt se lehet tudni, melyik nő kinek a felesége. Már vagy kettő különment és a másikat vette el. Cifra világ! De így van ez másutt is. Ott van példának ez a mi agronómusunk: szép derék asszony a felesége, gyönyörű kislánya van, mint a hajás baba. Hát nem összeállt Sós Ilonnal, a nagyon tökéletlen.

— Ilonnal? Hát nem talált fiatalabbat?

— Ilon? Hát mit gondolsz? Ki van az úgy vakarózva, mint a koszos malac. De meg kell hagyni, nem látszik a kora. Tán jobban néz ki, mint fiatalabb korában. De hát kérdem én, miben öregedett volna meg? Az ugyan nem sokszor térdelt neki se répának, se gyökernek, de a kapával se sok baja volt. Akkor se dolgozott, amikor a varrásra ki volt váltva az iparja. Összeállt Török Matyival, az hordta a pénzt két marokkal, most meg ezt az embert happolta el a családjától a cemende. Hogy nem sül ki a szeme? Mert nehogy azt higgyétek, egy csöppet is röstelli! Fenét! Nagy hangon mondja a boltban: viszek már ebből a mirelitből, mert ez az én emberem ugyan meg nem eszi a krumplit, azt mondja, fáj tőle a háta, meg romlik a hallása. Meg így tovább. Szoktam mondani Lacinak is: az ilyenekre vigyázzon! Mert ezek aztán úgy be tudják színelni magukat, úgy be tudják ugratni a legrendesebb férfit is, hogy csak na!

— Lacit nem kell féltetni — legyint Feri.

— Dehogynem, fiam. Azért szeretném már, ha megnősülne és élne egy rendes családi életet. Addig nem vagyok én nyugodt. Hát lassan harminc lesz már ő is.

— Nem lassan, hanem az idén. Ha én öregszem, öregedjen más is.

— Úgyis van, harminc lesz. Nézd, hogy szalad az idő. De hát így is van, mert Klárika huszonkettő, s köztük nyolc év van éppen.

— Bizony — szól közbe most Éva is —, lehetne már keresztelő Lacinál, nehogy Klári is lehagyja.

— Pedig az könnyen meglehet. De én nem is tudom, hogy nem talál valami rendes, magához való lányt az a Laci? Városban él, kórházban van, sok embert megismer.

- Lehet, hogy az a baj.
- Miért lenne az baj? De igazán rászánhatná már magát.
- Nem tudom, rászánja-e — mondja csendesen Feri.
- Miért ne — kapja föl a fejét némi sértődéssel a mama. — Igazán nem utolsó gyerek.
- Az igaz. Jóképű, diplomája és autója van. Még lakása is!

*

Megegyeztek Évával, hogy Lacinál alszik, ha a tervtárgyalás elhúzódik, s nem éri el a gyorsot. Miért bumlizna az éjszakai személyen? Pihenjen inkább. Különösen, ha Laci inspekciós, hát üres lesz a lakás, nem zavarja senki. Előre látta, hogy nem végezhetnek öt előtt, ezért még délelőtt fölhívta Lacit a kórházban.

- Doktor Börcsök — recsegte egy géphang a kagylóba.
- Tudom — válaszolta Feri. — Éppen őt kértem.
- Szia, öreg rozmár! — elevenedett a másik hang. — Hát mi szél hozott? Nahát, ez nagyszerű! Kettőkor kiakasztom a nyakamból rabságom címerét, aztán rohanok haza. Valami emberi hajlékot csinálok, mire jössz, mert három napja nem voltam otthon. Elájulnál, ha most belépnél. Hogy utoljára otthon voltam, jócskán adtunk az alkoholelleses küzdelemnek. Mert mi így harcolunk: elisszuk mások elől, nehogy a mocsárba süllyedjenek. Tankolok, ne féj, lesz azért ma is. Jaj, de örülök, öreg harcos!

— A társaság, gondolom, most nélkülözhető. Jó lenne már egy nagyot dumálni.

— De milyen jó! Igazad van. Megpróbálok illegalitásban maradni. Bár nem könnyű. Ha meglátják a fényt, jönnek, mint a szúnyog...

- Vagy az éjjeli pillangó?
- Ha akarod?
- Ne hülyéskedj. Inkább húzd be az ablakot, hogy szúnyogok se jöjjenek.
- Jó, de egyetlen srácot muszáj riadóztatni. Kolléga, a seben van, de nem ez a vicc. Kapaszkodj meg: ez a fickó egy csodabogár, mindent olvas, megnéz, megvesz, többek között valami kis könyvet, amit állítólag te írtál valami dunántúli hodályokról...

- Nem hodály és nem dunántúli, a többi stimmel.
- Na, mindegy. A hülyeség az, hogy én nem is tudok róla, ez meg csak fölnyúl a polcra, és mutatja. Haláli pasas. Föltétlen meg akar ismerni. A lelkemre kötötte, hogy szóljak, ha valaha befutnál. Érte nem haragudhatsz, hiszen ő az Olvasód!

- Ne pimaszkodj, van több is.
- Ja, persze: Éva.
- Rá gondoltam én is.
- Jól van, bratyó. Úgy látom, jól vesszük a lapot. Most tényleg nagyot dumálhatunk. Tehát gyere! Kettő után én otthon vagyok, s ugrok a takarításnak. Fél három körül már gázalarc és vegyvédelmi köpeny nélkül is bejöhetsz. De... idefigyelj: nehogy lelépj, ha előbb végzel véletlenül! Nekem most jól jön ki, igazán itt tölthetsz egy estét. Na, azért! Szia, szia!

Fél hatkor végeztek, hat lett, mire a mellé szegődött egyetlen kollégát valahogy lerázhatta, így hát majdnem hét, mikorra Laci kéglijét megtalálta. Párducmozgású, szemrevaló magas nő nyitott ajtót.

— Pardon — lépett vissza Feri a küszöbről. — Úgy látszik, mégis rossz helyre csöngettem, pedig kétszer is megnéztem lent a számot.

— Semmi gáz. Jó helyen jár. Rá van írva magára, hogy Vladkó bratyója.

- Kié?
- Vladkóé. Amúgy Laci, de nekem Vladkó. Együtt voltunk júniusban Lengyelben. Na, mindent tud, lépjen már be. Mondom, hogy jó helyen jár.

— ...még mindig nem a bratjóm? — hallatszik bentről Laci hangja. — Ha lelépett, hát karóba húzatom zsoldosaimmal!

— Itt vagyok, öcskös, itt vagyok, csak az órség föltartóztatott.

— Ejnye, bébi, hát nem ismered meg a mérnök urat? Pedig kiköpött öccse.

— Nagyjából. Csak érettebb feje van.

— Jó, jó, nem kell azért mindjárt beleszédülni. Különben is reménytelen: bigott-húséges családapa és férj.

— Akkor legfeljebb féltestvéred. Nem lehet a bátyád.

— Bébi!

— Jó, jó. Sokszor mondtam már, ha a szélhámíának tanszéket nyitnának, ott csak te lehetnél a professzor.

E kedveskedések közben beteretelték azért Ferit a lakásba. A szoba ajtajában pillanatra megmerevedett: a heverőn, fotelban, de a szőnyegen is vendégek ültek. Első pillantásra ijesztőnek tűnt a létszám, a későbbi pontos fölmérés szerint azonban a két testvéren kívül csupán másik két férfi volt a szobában, s a párdüctestű bébi mellett még egy eleven szemű kicsi nő. Nem is olyan sok. Laci és a bébi — aki Majának mutatkozott be — mindjárt kimentek a konyhába, mint mondták, hazavágni azt a kis májat. A vöröshagyma és égett zsír szaga hamarosan be is töltötte az egész lakást.

— Öntetek és mutatkozatok be szépen a bácsinak! — kiáltott kintről Laci. Majd berohant, egy szekrényből különféle villákat, késeket, tányérokat szedett a hóna alá, s megismételte a fölszólítást. Erre azonban senki nem mozdult. Laci ekkor az egyik férfi felé rúgott a lábával: — Ez a kopasz itt az olvasód, akiről beszéltem. Takácsnak és Frédinek hívjuk, fölváltva. A többit majd ő, én rohanok, nem érek rá itt veletek tánc- és illemtanárosdit játszani.

— Örvendek — nyújtott kezet Takács. — Mellettem Lacival közös barátunk... pardon, előbb a hölgy: Böbe, szintén a kórházban dolgozik. És ezután a közös barát: Seres Pista. Tanár a nemtudom-kiről elnevezett iskolában. Rajzot tanít kényszerűségből, amúgy igen tehetséges festő. Nézzük csak, ott a Vari Gogh-repró mellett az a levegős kép. Az övé.

— Régi ügy — szolt kézfogás közben a festő. — De én csináltam, vállalom.

Feri közelebb ment. Illendőnek tartotta megnézni a képet. Első pillantásra Egry-utánzatnak ítélte, de ezt nem mondta. Azt sem, hogy a képnek szerinte rossz az egyensúlya, esetleges a szerkezete, ahogyan a színei is azok. Az egész azonban olyan fölényes magabiztossággal van a vászonra kenve, hogy ez önmagában tiszteletet érdemel.

— Érdekes — mondta hát ki az egyetlen szót, amit kipréselhetett magából. Nyomban utána nyugodtan leült egy puffra. De föl kellett kapnia a fejét hamarosan. Megszólalt Böbe:

— Érdekes? Szerintem ez nem esztétikai kategória!

— Miért? — kérdezte a földön ülő nőt. — Szerintem igenis az, legalábbis minősítés. Ha az érdektelen szót használtam volna, abban nyilván érezte volna a bántást. Ebben miért nem érzi a dicséretet? Talán mert nem akarja.

— Még egy Börcsök! Az agyamra megy ezzel a hülye logikával. Akárcsak Laci. Na, jó, elfogadom a kioktatást. De akkor azt mondja meg, mi benne az érdekes? Mert ebben éppen semmi érdekes nincs. Festék a vászon: na, bumm! Ha mustárral és spenótfőzelékkel fest valaki, az érdekes. Ebben azonban semmi érdekes nincs. Ez vagy jó, vagy rossz. De hát azt nem olyan könnyű ki-mondani, ugye?

— Nem vitatkozom magával, kisasszony, nem akarom megbántani...

— Kisasszony? Jaj, a herpeszeim! Ne röhögtesse már. Hát honnan jön maga? Egy angol regényből? Én mindenkinek Böbe vagyok, különben rúgok és harapok.

— Jaj, azt ne! Legyen inkább Böbe. Bocsásson meg, de ezek után különösen nem merek vitatkozni. Legyen hát igaza: az a kép jó.

— Na, látja: ez meg nem igaz. Mert ez a kép vacak. Igenis vacak. Stefán csinált már néhány klassz dolgot, de ez egy nulla. A maga öccse éppolyan konzervatív, mint a bátyja, azért vette meg.

— Kapta — szóló közbe a mester. — Ajándék.

— Ja, annyit megér — dobott egy jégkockát a poharába Böbe, s újra elfordult a többiek felé, jelezvén, hogy egyelőre befejezte a társalgást.

A vacsorához nem terítettek. Kint, a konyhai előkészítőn sorakoztak a különféle edények, ki-ki odament, választott magának, s evett, ahol éppen kedve tartotta. Ferinek remek korondi cseréptányér jutott, Böbe pedig egy hajdánvölt katonai csajkával egyensúlyozott vissza a helyére.

— Hát azt hol vetted, öcskös?

— Na, mit gondolsz? Szolgálati időm emlékére mentettem meg. Képzeld, mi lesz ezekkel, ha megtörténik a leszerelés! Böbe ragaszkodik hozzá. Mindig ebből kajál, ha itt vagyunk. — Hé, Frédi! — intett most Takácsnak. — Beszél-tél már a szerzővel?

Takács közelebb húzódott a pléhtányérral. Lenyelte a falatot, ivott egy keveset, aztán szólt csak:

— Eddig nem hagytak, de majd beszélünk mi. Tudod... de ha már el-vétettem, hát tegeződjünk, gondolom, körülbelül... Én negyvenegybeli va-gyok...

— Én harmincnyolc — mondta Feri.

— Az a három év semmi. Nyugodtan visszategezhetsz. Na szóval: ami a dolgozatodban nekem tetszik, hogy nem misztifikálsz, és mégis minden sorod mögött érzem a tudást. Ez pedig ritka. Már ne haragudj, de azt hittem, öre-gebb hapsi vagy. Éppen emiatt. A szakmai rész egyébként engem nem nagyon érdekelne, de ez így, ahogy van, lázba hozott. Ahogyan ezeket a paticsfalakat magyarázod...

— Az mi? — kérdezte Böbe, aki időközben közéjük állt, s hol az egyik, hol a másik tányérról villázott föl egy szeletke májat. Csajkáját odahagyta valahol a bárszekrény tetején, baljában már csak a tekintélyes whiskys pohar-tartotta.

— Itt a szakértő — mutatott Ferire Takács.

— Ha érdekli?

— Engem nagyon. Minden ilyesmi. Én ezt tartom tudománynak. Mert amit ezek a hentések tudnak, azt pár hónap alatt bárki...

— De hiszen maga is orvos...

— Én? Ugyan már! Patikus vagyok, ami szintén nagy marhaság, de ennél többet számít a nagy egészben. Különben hagyjuk ezt, Franz, vagy hogy is nevezzem. És hagyjuk ezt a hülye magázódást is, mert kiütéseket kapok. Na, föl egy kupával, szia! Na és a puszi? Gyerünk csak azzal is! Jaj, te ártatlan kiscserkész, ó istenem! Ilyen puszit a Szűz Mária-képre szoktak adni, te. Én pedig nem vagyok se kép, se Mária...

— Hagyd az ócska élceidet — inti le Frédi. — Kérdezni akartál vala-mit, nem?

— Persze, csak magázva nem tudok dumálni. Na, jöhet a szöveg: azt a paticsfalat vagy mit mondjad.

— Nyilván látott... láttál már vesszőből font kosarat.

— Na nem, én csak alumíniumból fonottat láttam... Ugyan ne hülyés-kedj, nem vagyok én csecsemő, hogy Ádámnál kezd.

— Na jó. Tehát a vesszőből nagy-nagy lapokat is lehet fenni, jobban mondva szőni, egészen pontosan: hímezni. Mert ahogy Mészöly Gedeon ki-mutatja, legelőbb ezt nevezték hímezésnek — etimológiája könnyen érthető: a vezető szálakat átdugták a gyengébbek között. Világos, nem?

— De mennyire!

— Ezt a hímezett lapot felállították, kész egy fal. Ha mindkét oldalát be-

tapasztották, már szél sem járta, a hidegtől is óvott. Hát még ha két réteg közé földet döngöltek!

— Házat is csináltak belőle?

— Hajaj, még várat is. Vastag rétegben döngölték közéjük a földet, s jöhetett az ágyúgolyó.

— Jaj, de klassz! És te mindig ilyen népi marhaságokkal foglalkozol? Úgy bírom! Jaj, de buli, akkor kérdezek egy csomó dolgot, mert engem érdekel. Össze is írtam egyszer, de fejből is tudok kérdezni: mi az a csobolyó, a szapoly, a katáng? A szuszékot már tudom, meg a mángorlót, az nekem is van otthon, kiraktam a falra. Aztán van egy olyan nagy cseréptégelyem, amelyik lyukas. Füle is van. Az mi lehet? Pedig Seres mondta már egyszer, de mindig elfelejtem.

— Csikmákszűrő.

— Úgy van! Ladiszláv! Hogy ez a te bratyód milyen isteni fej! Köszí, hogy elhívtad. Biz' isten, én...

— Nana, Böbe! Eddig és ne tovább a tudományos érdeklődésben. A bratyó törv. védve!

— Nyugi, kispofám, nem eszem meg. Igaz? Szóval te mindig ilyesmivel foglalkozol? Ez igen! Képzeld el, Frédi, milyen klassz lehet, ha valaki a hobbi-jáért kapja a dohányt. Hát nem?

— Hát nem egész így van. Csak mellékesen foglalkozom én ezzel. Építész vagyok, unalmas mai házakat csinállok. Most is egy tervtárgyaláson voltam. Egy irodaház. Semmi izgalom. Skatulya, csak annyi a kérdés, melyik oldalára állítsd? Ha ezt eldöntötték, indulhat a gépezet. El se lehet rontani.

— Azért abban is van fantázia. Legalább valamit csinálsz. De ezek? Hát nézd meg őket: elisszák az eszüket, mert mi mást tehetnének? Pénzük van, valamire való emberi igényük nincs.

— Ugyan már. Ezt nem mondod komolyan.

— De mennyire komolyan mondom! Én ismerem őket: ha letették a fehér köpenyt, nekiállnak vedelni. Néha már előbb. Takács legalább sznob. De a többi? Az öcséd is: doktor Bumburnyák!

— Ugyan!

— Vigyázz, nem azt mondtam, hogy nem jó koponya! Csak éppen nem érdekl semmi. Lassan a szakmája sem. Néha persze megértem. Jóval többet ért a szakmához, mint a főnöke. De hát tudod, mi van: ki kérdi azt meg? Ha sikerül valami: Balogh főorvos úr megmentette. Ha nem: már Balogh főorvos úr sem tudott segíteni! Ez a szöveg akkor is, ha Balogh két hétig Dubrovnikban van, és Ladiszláv gürizik. Nézd, alkalmanként egy színész is lehet dublőr. De nem állandóan! Mert abba belegárgyulok, ha a hülyébbet helyettesítem a halálugrásban, de az ő pofáját mutatják, amikor mosolyogni kell a nagyérdeműre. Nálatok csak könnyebb. Mérhetők a dolgok.

— Igen. Sokféleképp mérhetők. De most mit panaszkodjunk?

— Hát mi mást tehetnének? Na jó, gyere, üljünk le végre. És igyál, ne sajnáld a ház urát, van annak egész szekrénnyel. Mert a hálás betegek ismerik azért őt is. Egy kisebb boríték s néhány üveg a kisdoktornak is jár. Ja, kérem, gázsít a dublőr is kap. Igyál már, na!

— Köszönöm, köszí, köszí, nem sokat iszom én. Ezekből különösen. Talán ha egy kis bor lenne.

— Itt ne lenne? Minden, hapsikám. Minden! Hé, Maja! A bratyó bort akar! Ide vele hamar!

Mindketten jöttek, Laci két üveget hozott, Maja egyet és a dugóhúzó.

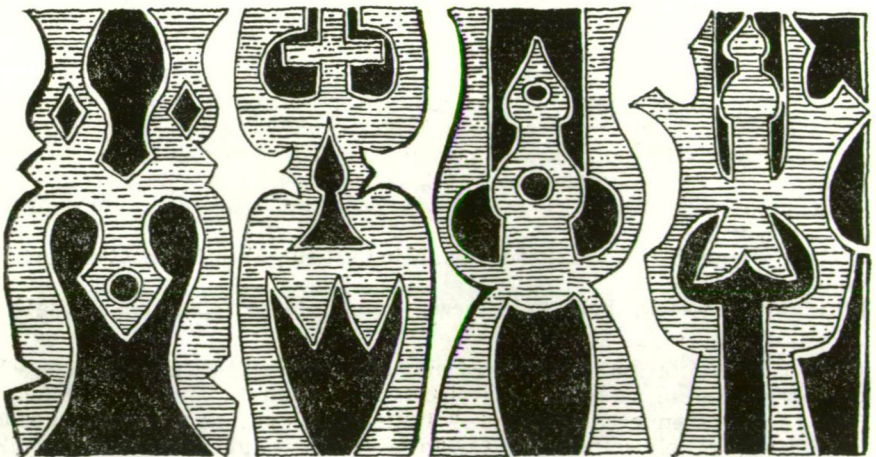
— Parancsolj, válassz!

A csopakit nyitotta ki. Ivott most már ő is. Nem csipett be, szódázta a bort. Kezdeti idegenkedése azonban elpárolgott. Megbékélt Bőbével, sőt némely hasonlata okán egészen eredeti elmének ítélte. Takácsot, az Olvasóját kezdettől fogva szerette, de elviselhetőnek találta a festőt is, aki nem untatta világot

megváltó ars poeticával, nem nevezte dilettánsnak Csontváryt, ehelyett betegesen hiú és ostoba főnöknőjéről mesélt kacagtató adomákat.

Laci és a bébi otthagyták már a konyhát, betelepedtek közéjük. Egymást itatták, Maja Laci vállára feküdt, majd hanyatt a szőnyegre, s a fiú combját alkalmazta párnának. Idegennek találta így az öccsét. Nem tudta beleképzelni a háború utáni redves kezeslábasba, a foltozott bakancsba, kusza télikabátba. Borzas fejében nem találta az egykori riadt gyerek tar koponyáját, amint föláll a falusi borbélyműhely óriás karszékéből, bátyja felé fordul: elálló fülei lebegni látszanak, kopasz fejbűbján tükröződik az egyetlen meztelen villanykörte. Fel-nőtt, némely mozdulatában, arcrezdülésében már-már meg is öregedett. Majd-nem idegen. Talán ő éppígy idegen Laci számára? Bizonyára. Különben úgy intézte volna most is, hogy kettesben legyenek, dumáljanak egy igazán nagyot. Nyilván nem vágyik a beszélgetésre, ezért hívott társaságot. Vagy éppen az ő szórakoztatására hívta őket? Nem valószínű. Ha pedig ezt akarta, be kell val-lani, hogy sikerült. Bőbével jót hülyéskedtek, amikor pedig a pergőszavú nő engedte, jóízűt beszélgetett Takáccsal. Meglepő, mennyire azonos a véleményük a népművészet új divatjáról, s arról a butaságról, hogy sokan művészetet keresnek olyan tárgyokban is, amelyek nem művészi igénnyel készültek, hanem nagyon is praktikus, gyakorlati elgondolással, messze megelőzve a modern iparművészet hitvallását, hogy a jól használható tárgy egyszersmind szép is.

(Folytatjuk)

P Á S K Á N D I G É Z A

Közvetettség

*Minden belémvetettség
Csak holmi közvetettség*

*Mire hozzámért az a hullám
Már átloccsant sok csöndes hullán
Mire hozzámért Napóleon
Átalgázolt a habokon
Hugo-féle Rubikonon
Tintán
Mire hozzám ért az Úr — eme
Örök jobb sorsra érdemes
Atborzongott az ágakon
Szószéken torkon térden
Késhegyen mankón kenyéren
Sáron napfényen köpeten
Amíg hozzámért ama Minden
Átszánkázott
Minden gerincen — — —
Mi érzi lúdbőrös lelkemet ó még
Csak a Semmi
Pihézte föl egyszer a bőrét*

Csak

*Úgy száll belőlem a démon szava
C s a k
Minek játék neked kicsi
Hiszen elrontod megunod
Úgy száll belőlem a démon szava
C s a k
Minek isten ember neked
Hiszen eszedből kiteszed
Kiűzöd eszed édenéből
Úgy száll belőled a démon szava
C s a k*

Angyal-madár

(Rétori szó)

*Mióta már mondom tinektek:
az angyal a legszebb madár.
De ti mindent tollából kiesztek;
már csak a hús angyala áll.*

*Mióta már mondom tinektek:
az angyal a legszebb madár.
De ti mindent húsából kiesztek;
már csak a toll angyala száll.*

*Mióta már mondom tinektek:
az angyal a legszebb madár.
Mind egy szálíg — mondom — kivesztek,
ha széthull az angyal-madár.*

PÁLL LAJOS

Meglelted...

*Meglelted hát, hol bevárd öregséged, a kertet,
a házat, az utat a szemközti völgybe.
Irtást nem érő erdőt telepítesz türelmed köré
hadd tévedjen el benne az idegen tekintet.*

*Meglelted hát, hol bevárd öregséged,
jóslatok nélkül lézengő házat, az elmerült várat
mit a fák lombja, elátkozott lovak sörénye nehezít.
Eszmélnek körötted naponta a tárgyak, pattan az abroncs
percen a máz, magától málik a félre tett szoknya,
s a hajnal s az este messzi moraj lesz.
Béleled meleg szavakkal e házat,
nincs mit így közelítene szívünkhöz a bomlás,
mit messzi hagytunk; völgynek indulók, szélbe kacagók,
csak azért is.*

*Nem fog ma holdat a kút rácsai közt, hűvösödik,
remegő csillagokra tördeli jegét az ég, nehéz lefeküdni,
mindenki itt van, kit hívhat az ész, egy ejtett mozdulat,
mindenki itt, s így egyedül.*

*Gerendákat méri a szem — szépen kellene élni —,
nincs felelet, csak a fényképek nézik az arcát hosszan.*

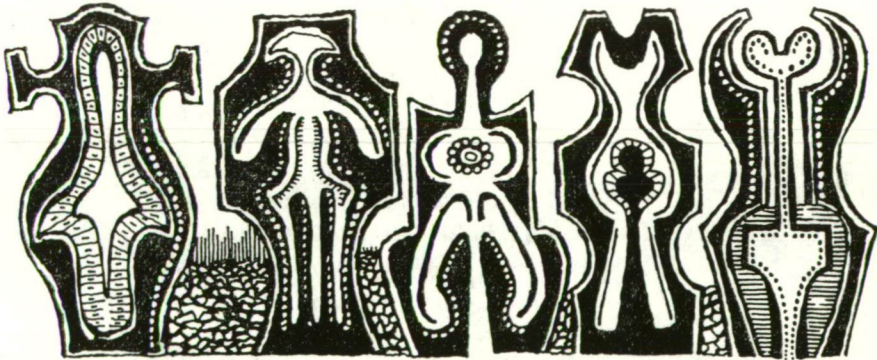

E se tánc

semmi se
semmi se
semmi se
tánc

E se tánc?
mégse tánc?
Homlokránc,
e se tánc?
mégse tánc?
Nagyapám is járta,
az apám is járja,
ebbe sajdult annyi ősom
időt-táncolt lába,
e se tánc?
mégse tánc?
Ahol én járom a táncot,
medve vitte már a láncot,

minden láncszem szénabuglya,
erdők fűje abba dugva,
e se tánc?
mégse tánc?
Gatyakorcán tetűvirág,
fejére fordított világ,
mégse tánc?
e se tánc?
Kedvesemnek fehér arca,
setét kendő libben rajta,
hányat libben az a kendő,
annyi vihar kerekendő,
e se tánc?
mégse tánc?
Annak jaj, akinek létét
nem kerékbe,
táncba törték.

KÁNYÁDI SÁNDOR

Lakodalmas

*Ünnepi csizmámon
elvásott a patkó
talpa is kilyukadt,
szára sem igen jó.*

*De azért csak járom,
járom ezt a táncot.
Ha nem tudod járni: hallgas!
Egy nóta van: lakodalmas.*

*Megvénült már a menyasszony,
kitetszik a csontja is már,
feltörte a tenyeremet
a csípeje, olyan hitvány.*

*De azért csak járom,
járom ezt a táncot.
Ha nem tudod járni: hallgas!
Egy nóta van: lakodalmas.*

*Annyi bánat a szívemen,
kétrét hajlott az egeken.
Ha még egyet hajlott volna,
szivem kettéhasadt volna.*

*De azért csak járom,
járom ezt a táncot.
Ha nem tudod járni: hallgas!
Egy nóta van: lakodalmas.*

*Temető kapuja sarkig ki van nyitva,
de nem megyek én oda,
nem, nem, nem oda,
nem megyek be én oda,*

*hanem inkább járom,
járom ezt a táncot.
Vásson el a csizmám térdig!
Kivárom a nóta végét.*

JÉKELY ZOLTÁN

Sárkányhalál Csomaszentgyörgyfalván

VERSES MISZTÉRIUMJÁTEK EGY FELVONÁSBAN

*Az Eötvös-kollégium hajdani, mai
és majdani ifjúságának ajánlom*

SZEREPLŐK:

ANYASÁRKÁNY
SÁRKÁNYFI
FESTŐMŰVÉSZ (törpe)
ERDŐKERÜLŐ (óriás)
PÁSZTORLEGÉNY
HOLLÓ (madár)

TÖRTÉNIK NAPJAINKBAN, EGY HAVASALJI FALU HATÁRÁBAN.

1. JELENET

(Homályos, alacsony mennyezetű sziklabarlang, hajdani boltíves falmaradványokkal, zegzugokkal. Az egyik pilléren két hatalmas sárkánymaszk, felakasztva... Az ezüstös, zuzmósínű falakon több Szent György-kép, a Sárkányölés ábrázolásai, más-más korszakokból és különböző felfogásban, a bizáncias primitívektől a 20. század szériás kegyserkereskedő stílusáig. Középen egy nagy, XIV. századi lovas Szent György. Az előtérben két-három idomtalan kőkolonc, amolyan ülőhelyféle, körülöttük elszórt állatcsontok, ló-, sertés- meg juhkoponyák. A fal tövében kopott, bőrökkel letakart fekhely: az Anyasárkány ezen hever; fia nyugtalanul izeg-mozog körülötte. Amikor megpillantjuk őket, éppen valami rögeszmés, visszatérő témájú dialógust folytatnak: a nőnemű sárkány szószátyárságának feltűnő ellentéte a hímnemű, fiatalabb egyed morcos szófukarsága; hébe-hóba szappanbuborékot ereget, és unottan bámul utánuk a levegőbe.)

ANYASÁRKÁNY (szörny mivoltát vaskos, kurta, támaszkodásra is alkalmas faroknyúlvány, rövid, vastag kéz és láb jellemzi. Fején, inkább sörtéből, mint hajból, elvadult bozót. Testszíne sötétlila, itt-ott élénk sárga foltok, kivált derékon alul. Feltápáskodik, vonagló mozdulatokkal, hatalmas farát riszálva körülhőmpölygi a színpadot, majd a nézőtérrel szembefordul és vartyogó, monoton torokhangon megszólal):

*Mit bámulnak? Rajtam mit csudálnak?
Anyasárkányt tán még sose láttak?*

*Pedig akad minden jó családban —
ott is ül vagy öt-hat, maskarában!*

(A nézőtérre mutat.)

(Egy kis szünet után:)

*Rokonságot senkivel se tartunk,
mert ide mi messziről szakadtunk.*

(A fiához lép, felállítja és átöleli; a továbbiakat amolyan bemutatkozásnak szánja, tehát ünnepélyes:)

*— Ezer éve, hogy e kőszurdékat
elfoglaltuk, sárkányivadékok.
Ott voltunk a világ kezdeténél,
fajtánk régibb az emberiségnél,
és az embert soha el nem hagyván,
ott leszünk majd az Ítélet Napján.
Természetünk soha meg nem másul,
s noha formánk már emberszabású:
ami az emberben rusnya, ocsmány,
abból nekünk semmi sincs, fiacskám!*

(Oktató-nevelő célzattal a fiához:)

*Mert mióta apád — drága férjem —
Szent György vitéz áldozataképpen
fennakadt a hosszú kelevézen:*

(A reflektor egy pillanatra a legnagyobb Szent György-képen állapodik meg, mely a Sárkányölőt olívizöld rövid köpenyben ábrázolja, lóháton, hosszú dárdával, a kinyújtott kezében kunkorodó sárkány felett.)

*— Tudjuk, hogy csak törvénytiszteletben
élhetünk e nép közt üldözetlen
s békeességben... Ide Afrikából
úsztam-kúsztam hegyen-vízen által,
attól félvén, hogy a böszült népség
engemet is ízínkekre tép szét.*

(Több mint anyai érzelmességgel ölelgeti fiát.)

*Afrikából méhembem hozálak!
Állapotom minden ember, állat
respektálta, itattak, etettek,
ejsze tudták: sárkányfajzat nélkül
semmiféle ország nem lehet meg!
Tojásomból itt bújtál ki végül,
egyetlenkém, szememfényé — hallod?*

SÁRKÁNYFI (anyjánál valamivel kisebb testű s karcsúbb; barnás-vörös bőrén világoskék foltok, nyaka, tarkója körül szőkésvörös taraj tuskéi láthatók, melyek a dühögés vagy nemi gerjedelem pillanatában felmerednek. Farka hosszabb és mozgékonyabb, mint az anyjáé, karja is hosszabb, s úgy csüng, mint a majomé, kezén görbe, hatalmas körmök: lába idomtalan tacskóláb. Arcán, nyakán kelések és pattanások. Valamiféle bárgyú révedezésből riad fel; durcásan, szinte ugatva szólal meg, inkább a közönség felé):

*Vén boszorkány! Összevissza vartyog.
Hallottam ezt már vagy háromszázszor,
hogy bújtam ki anyám tojásából!*

(Ezt már az anyjának:)

— Ó, bár soha ki se bújtam volna,
semhogy itt rohadjak e zugolyba,
amíg élek, őrizzem a szoknyád,
s ne játsszam a lányokkal bújócskát!

ANYASÁRKÁNY (ellöki magától):

Háládatlan bamba csemetém, te!
Jobb itt néked e remeteségbe,
mint koslatni kergén, szanaszerte,
megdobálva, bottal összeverve!
Úlj ezért csak mellettem nyugodtan,
minden földi jóval jóllakottan!
Szundikálj a szalmakotorékban
gyönyörködj a szappanbuborékban;
vagy táncolj velem kintornaszóra,
(Már tekeri is az ócska ütött-kopott sípláda felhúzóját.)
pajzánkedvű pároknak valóra...

SÁRKÁNYFI:

Muzsikád mint magad, ócska, rozsdás!
Lány kell nékem, ifjú, pirospozsgás!

ANYASÁRKÁNY:

Ej, fiacskám! Egy csepp eszed sincs már?
Úgy éljek, hogy az Ördög birizgál.
Véredben van az apai átok:
elfelejtet tán a tanulságot?

(A legjellemzőbb képre mutat:)

Így jár az a bagzókédvű sárkány,
ki meleg vért szomjazik paráznán,
s hajkurássza embernek leányát:
összeszúrják, vagy kardélre hányják!
Bolond apád szörnyű sorsa intsen!

SÁRKÁNYFI (felfortyanva, fújva, prüszkölve):

Ezzel tartasz itt undok bilincsből!
Hát nem érte? Forró vért kívánok,
s végre látni széles e világot!
Nem tart vissza semmiféle szentkép!

(A bivalybőrrel letakart ajtónyílás felé lendül, de anyja
visszarántja a farkánál fogva.)

ANYASÁRKÁNY:

Nem elég a sok külföldi vendég,
német, angol és talján zarándok?
Látogatnak bennünket naponként,
kit a hit, kit a kíváncsiság hoz;
mind jópénzű, finom úri népség,
adnak néked konzervet, kalácsot,
mazsolát, meg egy-két jó marék pénzt.
S hogy hírünk bejárta a világot:
— Szent György, néked köszönjük, te áldott!
(Keresztet vet a nagy szentkép előtt.)

SÁRKÁNYFI (mérgesen fú és köpköd a képek felé):

ANYASÁRKÁNY:

Szentségtörő! Térdepelj le s áldjad!

SÁRKÁNYFI:

*Őt tiszteljem tán édesatyámnak?
A másiknak nem jár, csak gyalázat?*

ANYASÁRKÁNY:

*Tiszteld s áldjad a hősl elkü Szentet,
s ne apádat, azt az eszementet.
Vagy talán nem Szent Györgynek köszönjük,
hogy mindég volt mit innunk és ennünk,
s hogy e barlang napjainkra fejlett
jóforgalmú búcsújáró hely lett?
Zsákjukban narancs, banán, mosópor —
bőven adnak a sokfajta jóból!*

SÁRKÁNYFI:

*Hat hete egy vendéget se látok,
sem idevalót, sem messziföldit!
S hol vannak a finom adományok?
Az éhség s az unalom megőrjít!
Mellőled már a pokolba mennék!*

ANYASÁRKÁNY:

*Temiatad nem jön ide vendég!
Férfinépre sandítsz vicsorogva,
buján kacsingatsz az asszonyokra!
Szemedben a pokol tüze lüktet,
kilopod a zsákjuktól a tükröt,
rávizelsz a lábukra titokban,
hogy egy huncut bakmacska se jobban!*

SÁRKÁNYFI:

*Tudom, azt akarod mindenképpen,
hogy hoporszos maradjon a képem,
(Női, nyeles tükröt vesz elő, arcát nézegeti benne.)
s engemet már meg ne gyógyíthasson
szerelmével semmiféle asszony!
Lottyadt-hájas testedet utálok,
szűz leányok friss húsát kívánom!*

ANYASÁRKÁNY:

*Kapnál tőlük olyan betegséget,
hogy a csontod velejéig éget!*

SÁRKÁNYFI:

Csak ijesztgetsz. Semmitől se félek!

ANYASÁRKÁNY:

*Légy hozzám türelmes, engedelmes.
Mi lesz veled, ha az Isten elvesz?
Addig hallgass az anyai szóra!!*

(Sírdogálni kezd, de nemsokára lépések közelednek, felcsillan a szeme, az ajtó felé indul.)

*Messziföldről jött zarándoknépek!
Hallod? Készülj! Öltsd fel sárkányképed!
Én is veszem gyorsan az enyémet.*

(A hatalmas szörnymaszkokat lekapják a pillérről, s fejükre húzzák.)

2. JELENET

(Az anyasárkány a függönyt félrecsapja. Két alak áll a bejárat előtt: egy ős szakállú, látványosan művész külsejű, bársonykalapos törpe, hátzissákkal: s egy hórihorgas, vattazubbonyos, vadászcizmás, vadászpuskás órjás, mellén, a tarisznyaszíjon a csőszök s hasonló foglalkozásúak rézlemezével. A festőművész kövérkés, kedélyeskedő, filozofálgató férfiú, legalább 70 éves. A csősz vakkantva beszélő, vezényszavakat és szólamokat hangoztató fanyar negyvenes, a hatósági közegek rideg flegmájával, amit később a pálinka valamelyest felold.)

FESTŐMŰVÉSZ (jó magyaros ejtéssel):

Bon dzsornó, Szinyóra!

ERDÓKERÜLŐ:

Aldást, békességet!

ANYASÁRKÁNY:

Hát csak maguk jöttek? Azt hittem, vendégek.

FESTŐMŰVÉSZ:

*Magukhoz, vendégek...
(Legyint, keserűen.)*

ERDÓKERÜLŐ:

Vén dögök, az inkább.

FESTŐMŰVÉSZ:

Nem lesz itt több vendég.

ANYASÁRKÁNY:

*Elájulok mindjárt.
Tán kitört a pestis? Vagy micsoda ármány?*

FESTŐMŰVÉSZ:

Többé nem érdekli őket semmi sárkány!

ERDÓKERÜLŐ:

*Szent György volt, Szent György nincs — Szent György
nuku! Értem?
(Mozdulattal festi alá.)*

ANYASÁRKÁNY:

Nuku bizony a kend öreganyja térgye!

FESTŐMŰVÉSZ (előrelép, a színpad felé):

*Némi magyarázat kell, hogy ezt megértse...
Nagy dolgok történtek, jóasszony, a minap:
A szószékről szépen kihirdette a pap,
— mit a néptől tartva titkolt, míg lehetett,
s míg nem kapott fentről dorgáló levelet —
azt, hogy némely szentek (talán harmincnyolcat
sorolt fel) megszüntek, mert sosem is voltak!*

ERDŐKERÜLŐ:

Nyista! Most sem érti? Pász. A bolt bezárhat.

ANYASÁRKÁNY:

Mi jutott eszébe annak a titkárnak?

FESTŐMŰVÉSZ:

*Hol él, szomszédasszony? Korunk változik már:
A pápa intézte ezt és nem a titkár!*

ERDŐKERÜLŐ:

*Egységben az erő!
(Röhög.)
Pápával előre!
Vagy hátra... ki tudja? Elvállik jövőre.*

FESTŐMŰVÉSZ:

*A sok szent oly szűken ült már egymás mellett
a Mennyben, hogy soruk ritkítani kellett!
(Sóhajt.)*

ANYASÁRKÁNY:

*Ritkítani? Tán nem?... Őt is, az én Szentem?!...
(A képre néz.)*

ERDŐKERÜLŐ:

*Ügymond: likvidálták!
(Cigaretára gyújt.)*

FESTŐMŰVÉSZ (kalapját levéve):

Bús szívvel jelentem.

(Az Anyasárkány ajultan suppan közéjük a földre; alig tudják a heverőre vonszolni. Amíg az ájulás tart és pálinkával stb. élesztgetik, senki sem veszi észre, hogy a Sárkányfi ugrál örömeiben, tükrében nézegeti magát, fürtjeit nyállal simítgatja, aztán kivonaglik a bivalybőr alatt, és eltűnik.)

ERDŐKERÜLŐ (a kulacsot maga is meghúzogatja, miközben az Anyasárkányt élesztgeti):

A rossz hír megölte!... Kár belé az ital.

FESTŐMŰVÉS:

*Mikor már az ember nem éppen fiatal,
pusztítóan hatnak ránk a változások...
Én is ugyanebben a cipőben járok.*

(Ettől kezdve a nézőtér felé:)

*Hála e nagy hírü, ő s sárkánycsaládnak,
műveim itt mindég vevőre találtak:
ez a sok-sok Szent György nagyban és kicsinyben,
lőháton vagy gyalog, páncélban vagy ingben,
vonagló sárkánnyal, mely reá tüzet hányt:
itt talált jópénzü, messzeföldi gazdát...*

ERDŐKERÜLŐ:

*Ejha, ébredszik! Adta boszorkánya!
Haljak meg, ha nem a gatyámat babrálja!*

FESTŐMŰVÉS (folytatja a mondókáját):

*De most már mindennek egy csapásra vége!
Ezért jutok gyászos, koldus öregségre.*

ERDŐKERÜLŐ:

*Ámbár öntudatos áteista vagyok;
e pápai bulla nékem is beadott.*

(Innen a nézőtér felé:)

*Jó mesterség volt a hegyivezetőség!
Jöttek ide, kérem szép külföldi nőcskék,
„Gen spacir” — köszöntem —, meg: „Frajla, kumm fikke!”
S belekóstolhattam majdnem mindegyikbe.
Mert nem mindég szentes az, aki zarándok,
s örül, ha talál itt jóbotú barátot.
Dőlt is a pénz szépen, csak úgy számolatlan,
de jött ez a bulla, és hoppon maradtam.*

(Az Anyasárkány közben felült; elkapja a kulacsot, s meghúzza.)

ANYASÁRKÁNY:

*Csak ne panaszkodjék, lopott kend eleget,
rútul megkopasztott fiatait, öregét!*

ERDŐKERÜLŐ:

Csiba, s kuss, ha mondom! Közös volt a zsákmány!

(Félre:)

Igy jár az, akinek üzlettársa sárkány...

(Széles tenyerét ütésre emeli, s rásóz a sárkányasszony fenekére.)

ANYASÁRKÁNY (elbődül):

*Ne bánts, mert rád fúvok s leég a borostád!
Csak emberben lehet ekkora gonoszság...*

(Durva hancúrozás.)

FESTŐMŰVÉS (közben kezdte leagatni a képeket a falról):

*Mennyi pusztulás egy rossz törvény nyomába!
Mi lesz a szobrokkal, Kolozsvárt, Prágába?
Hát a régi arany, ezüst Szent György-érmek?
Ezentúl egy lyukas piculát sem érnek!
Hogy nem gondolta meg ezt jobban a pápa?*

*(Négy-öt kisebb Szent György-képet sikerül leszednie.)
Őszentsége talán nem féli az Istent?
Ha így megy, maholnap nincs egy árva fix szent!*

ERDŐKERÜLŐ:

*Hagyta volna békén bár e derék Györgyöt,
felőlem a többit vihetné az ördög.*

ANYASÁRKÁNY (feljajdul, s a legnagyobb Szent György-képre emeli tekintetét):

*Jaj, jaj, ha ez igaz, vége a világnak!
Mutasd meg hatalmad, Szent György, a Páának!*

FESTŐMŰVÉSZ:

Itt már nem segítenek semmiféle szentek...

ERDŐKERÜLŐ:

*Szentek voltak, s mégis a pokolba mentek!
(A csikket eldobja.)*

FESTŐMŰVÉSZ (fogóval szedegeti kifelé a képtartó szegeket):

*Eretnekek kajánul kacagnak,
kálomisták új erőre kapnak,
ateisták és baptisták,
anarchisták, isták-pisták
nevettükben a térdükre csapnak!*

ERDŐKERÜLŐ:

*Hát a Györgyök, Gyurik, Gyurók, Gyurkák
Hogy élük túl védszentjük kimúltát?*

(Röhög.)

FESTŐMŰVÉSZ:

*Költők, kik Szent Györgyhöz himnuszokat írtak,
több szenthez nem írnak: szégyenükbe' sírnak.
Én, hogy ennyi Szent György ne menjen itt kárba,
vizsem, s átalfestem őket szent Makárra!*

ANYASÁRKÁNY:

*Hát nekem mi marad? Legalább a régít
hagyja meg: az ősi templom örökségét...
Akkor szegezték fel, amikor a csumát
eliteríté Szent György, vagyishát, a pestist...*

ERDŐKERÜLŐ:

Értsd, hogy e faluról másra imádkozák...

ANYASÁRKÁNY:

Ne vigye el tőlem! Ne vigye el ezt is!

FESTŐMŰVÉS Z:

*Minek ez magának? Biz én lerángatom,
viszem a városba s jópénzért eladom!*

(Feláll egy nagy idomtalan kőre a kurta öregecske, de sehog y sem éri el a képet; a kő meginog, ő lehuppan.)

*Jaj, betört a fejem! A bársony kalapom!...
De azért sem hagyom a képet a falon!*

(Turistabottal piszkálja, hasztalan.)

ERDŐKERŰLŐ (mérlegeli a dolgot):

*Hinyje a nemjóját! Kilencszáz év alatt
Úgy látszik, örökre a sziklához tapadt...*

(Az Anyasárkány körül néz segítségért, s hirtelen nem leli a fiát.)

ANYASÁRKÁNY:

*Fiacskám, te alszol? Verik le a képet!
Ha nem tőled, kitől kérjek segítséget?*

FESTŐMŰVÉS Z:

*Azt hiába hívja, az már rég elillant!
Meghallván a gyász hírt, sárga szeme villant,
azóta már árkon-bokron túl loholhat.*

ANYASÁRKÁNY:

*Nem hallod, fiacskám? Segíts! Kirabolnak!
Mi az? Bújócskázol? Gyere elő!*

(Ordít)

Hol vagy?

ERDŐKERŰLŐ:

*Ahogy itt elnéztem, haja sárga, festett:
A városba lógott gitárénekesnek!*

FESTŐMŰVÉS Z:

Leverem a képet, ha addig élek is!

(Döfködi a bottal.)

ERDŐKERŰLŐ (megragadja a Festőt, messzire lódítja):

*Törpikém, az ügghöz közöm van, nekem is.
Elrontja a képet! Ejnye, bízza már rám!
Fél kézzel leverem s osztozunk az árán.*

(A kép aljához nyúl, rángatni kezdi, de hirtelen felordít, beszopja vagy három ujját, és ugrál kínjában.)

*A szentjít!... Ki látott már ilyet? Ez éget!
De most elintézem az ebadta képet.*

(Válláról lekapja a puskát, felhúzza a ravaszt, céloz.)

ANYASÁRKÁNY:

Intézd el anyádat!

FESTŐMŰVÉS Z (a puskacsőhöz kapdos):

*Megbolondult, vagy mi?
Ez más mint valami rabsicra ráfogni!*

(Dulakodnak: a puskacső közben-közben a nézőkre mered, majd ismét a képre. Az Erdőkerülő a Festőművészt elpenderíti, egy-két másodpercig céloz — és lő. A kép nagyot csendül-bondul, a serétek csörömpölve pattannak vissza róla.)

ERDŐKERÜLŐ (hanyatt tántorogva, döbbsenten):

Mi az isten? Majd kiverte a szememet!

FESTŐMŰVÉS Z:

Mondtam, hogy ne bántsa, maga eszeveszett!

ANYASÁRKÁNY:

Tedd le azt a puskát, gyilkos haramia!

ERDŐKERÜLŐ:

*Kuss, vagy beléd rúgok, rusnya vén hárpia!
Lepöccintem onnét, ha addig élek is!
Belelőttem én már a Pléhkrisztusba is!*

(A puskát újra tölti, s dühtől remegve a képre fogja. Dermesztő csend egy-két pillanatig. Ebbe a csendbe a völgyből éles, majdnem gyermekhangon, női segélykiáltás és visítás hasít bele, a sziklákon százszorozva visszhangzik.)

ERDŐKERÜLŐ:

*Egy leányka jajgat...
Szakadékba zuhant?*

FESTŐMŰVÉS Z (a kijáráshoz rohan):

*Segélykiáltások!
(Figyel.)*

ERDŐKERÜLŐ:

*De most már elhallgat...
(Figyelnek.)*

FESTŐMŰVÉS Z:

Medve támadta meg?

ERDŐKERÜLŐ:

Nem szeret leányvért...

FESTŐMŰVÉS Z:

Akkor mi?

ERDŐKERÜLŐ:

*Meglátjuk!
(Sebbel-lobbal elindul, puskáját hóna alá fogva; a festő bottal utána.)*

ANYASÁRKÁNY (velük tartana):

Futok fiacskámért!

ERDŐKERÜLŐ (visszalöki):

*Üljön a fenekén! A barlangban jobb most...
Mi majd megtaláljuk azt... azt... a bélpoklost,
s a Törvényre visszük élve avagy halva.*

FESTŐMŰVÉSZ:

Csak győzze halálával Csomaszentgyörgyfalva!...

3. JELENET

(Az Anyasárkány magára maradt. Néhány pillanatig hallható még az Erdőkerülő és a Festőművész távolodó rohanása, kiáltozása, aztán teljes, borzongató csend. Egyszer-egyszer kikandikál a bivalybőr mögül, aztán kiront, a szakadék elé vonaglik, s a nézőtér felé, haját tépve, mondja:)

ANYASÁRKÁNY:

*Jaj, mit szenved az az anya,
kinek sárkány lett a fia!
Szánjátok a boldogtalant,
aki ilyen fiat fogant!
Apja vére sarkantyúzta,
anyja mellett nem volt nyugta.
Mit használt már aggódásom,
s mindenféle jó tanácsom!
Nem volt semmi foganatja...
Ez is úgy jár, mint az apja!
Mit tegyek, én szerencsétlen?
Magam mindjárt elemésszem?
Nem tehetem: v a n r á o k o m !*

(Két kezét féltő gyöngédséggel a hasára teszi.)

Szent György, hozzád fohászkodom!

(Bemegy, a kép előtt térdre veti magát.)

*Őt nem mentheted meg, erre érdemetlent,
de ezt az ártatlant, a méhembe, mentsd meg!*

(A háttérből fújtatás, rohanás, majd a hirtelen befelé dagadó bivalybőr-ajtóból kigombolyodik a sárkányfi. Véres és csapzott: mancszerű kezéről valósággal csurog a vér. Liheg, fújtat, tántorog, szinte összerogy a kimerültségtől.)

ANYASÁRKÁNY (térdeplő helyzetben, de már fia felé fordulva):

*Mit tettél, te szerencsétlen,
szép fiacskám, mit miveltél?
Bár mindennap megnyeleltél,
Nem volt ez neked elég, nem?
Kellott neked idegen vér?*

SÁRKÁNYFI (bűnhődéstől való félelmében áldozatára háritja a felelősséget):

*Hozzányúlni sem akartam,
Csak bámultam a bokorban!*

*Anyám ne szídj és ne átkozz:
az a ringyó csalt magához!*

ANYASÁRKÁNY:

*Akkor hát hogy kent be vérrel
s mért sikoltott oly erővel,
hogy idáig felsüvöltött,
és megrázott hegyet-völgyet?*

SÁRKÁNYFI:

*Széles jókedvébe' tette,
az öröm majd' felvetette.*

ANYASÁRKÁNY:

*Hazudsz, te buta parázna!
De tagadnod már hiába!
Él-e, hal-e a leányka:
Nyomod ott maradt a testén:
— „Bagzó sárkány meggyalázta,
öljük, öljük meg a bestyét” —
ordítazzák faluszerte,
szól a harang félreverte,
vasvillát, kaszát ragađnak,
nekivágnak a havasnak,
hajkurásznak s megtalálnak...*

SÁRKÁNYFI (reszket):

*Megtalálnak? S mit csinálnak?
De azért csak meg nem ölnek,
a veszettek, a bolondok — ?!*

ANYASÁRKÁNY:

*Szétszaggatnak, mint a rongyot!
Bőröd vágják bocskorbőrnek,
szőrödből lesz bakterbunda,
csontod csörög múzeumba,
nem kerülöd el a veszted!*

SÁRKÁNYFI:

Vesztem, anyám, te szerezted!

ANYASÁRKÁNY:

Mit fognál rám, tán bolond vagy?

SÁRKÁNYFI:

*Akarod, hogy többet mondjak?
Tudd meg, réges-rég utállak!*

ANYASÁRKÁNY:

Te hálátlan, rút vadállat!

SÁRKÁNYFI (egyre ingerültebben, felmeredő taréjjal):

*Irigységből és féltésből
csúful magadra kapattál,
máshoz járni sose hagytál,
hadd őrzöngjek itt le és föl,
míg a világ, e szurdékban,
s ha vér sarkantyúzza vékonyam,
vágyam lábad közt lohasszam,
— azt is elfelejtve lassan,
hogy a réten száz virág nyit,
csecs piroslik, szem parázslik —*

ANYASÁRKÁNY (kétségbeesve):

*Ja, ott már a vér piroslik!
Hogy óvtalak, te varasgyík!
Apád sorsa volt a példa,
kit nem kímélt az a dárda,
(A Nagy Képre mutat.)
a Szent Györgyé — s átaljárta!*

SÁRKÁNYFI:

*Újra kezded? Hát hol élsz te?
Micsoda lidérctől féltsz te?
Apámat Szent György megölte —
Pápa úr őt eltörölte!*

(Röhögés: a barlang egy darabig visszhangozza, majd csend, mozdulatlanság.)

ANYASÁRKÁNY (egy darabig mozdulatlan marad, a képre mutatva. Eközben kondul bele messziről a barlang pillanatnyi csendjébe a féltrevert harang szava, egyre erősödő hullámokban):

*Szűzanyám! A bajharangok!
Keresik már a bitangot,
ki azt a lányt megmocskolta,
emberéletet kiolta,
magának is rút vesztére!*

(A barlang falai megrázkódnak, dűledeznek, a képek, a Nagy Kép kivételével, táncolnak, forognak. A harangszóbból lódobogás gyorsabb üteme válik ki, közeledik.)

SÁRKÁNYFI:

*Földrengés, vagy világ vége?
Fejünkre szakad a barlang!*

ANYASÁRKÁNY:

Vad lovas jön!

SÁRKÁNYFI:

*Mit akarhat?
Úgy robog, hogy reng a föld is!*

ANYASÁRKÁNY:

*Idetart és eltiporja
a garázdát, aki ölt is!
Bűnös fejed hull a porba!*

SÁRKÁNYFI:

*Ne huhogj, inkább vizet hozz!
Nem látod, kezem be véres?*

ANYASÁRKÁNY:

*Nincs idő rá, hogy kezet moss,
töröld a bivaly bőréhez.*

(A lódobogás megszűnik; a barlang előtt valaki ledobban a lóról; közeledő, visszhangzó lépések.)

SÁRKÁNYFI:

*Gondolod, hogy értem jöttök,
amért azt a lányt megmásztam?
Esküszöm, hogy soha többet!*

(A Nagy Képre esküszik.)

*Isten napját sose lássam,
ha még egyszer ilyen tette
vetemedném, a vesztetre!*

ANYASÁRKÁNY:

*Rimánkodhatsz, fogadkozhatsz,
ártatlan vért le nem moshatsz!*

(Ahogy a lépések közelednek, visszhangjuk úgy hatalmasodik a barlangban, s válik egyre rémületesebbé.):

SÁRKÁNYFI:

*Rejts el, anyám! Iszonyú vég!
Fúrólukba is bebújnék!*

(Anyjához húzódik, rácsavarodik, szinte egyé válnak ijedtükben. Az ajtónyíláson a bivalybőr egy erős rántástól hirtelen leszakad, a barlangba fény árad be, mintha a betoppanó alak hozná.)

ANYASÁRKÁNY:

*A végén még megsajnálak:
öltsd fel a sárkányfőadat!*

(Mindketten fejükre húzzák a szörnymaszkot.)

4. JELENET

(A jövevény a küszöbön egy pillanatra megáll. Húszéves forma szikár pásztorlegény; lábán bocskor, vállán régimódi körgallér. Kezében hosszú bot. Nagy szemű, sápadt arc. Halálraszántság, kérlelhetetlenség izzik a szemében. A nézőtérrel szembe, de inkább az egész világnak kiáltja fájdalmát.)

PÁSZTORLEGÉNY:

*Meggyilkolta gyűrűs mátkám!
Hol van az a gyáva sárkány?*

(Csak most néz körül a barlangban.)

*Állj ki velem viadalra,
küzdjünk életre-halálra!*

ANYASÁRKÁNY (fiát igyekszik tovább rejtegetni):

*Rabló! Betörted az ajtót!
Ráksúly egye meg a fajtád!
Takarodj, mert leokádlak,
lánggal perzselem pofádat!*

PÁSZTORLEGÉNY:

*Engem már ki nem parancsolsz!
Add ki fattyad, vén varangyos,
vagy téged is elagyallak,
fejvel váglak sziklafalnak.*

(Megpillantja ellenfelét, amint az éppen egy sziklarésbe próbál bebújni.)

*Keresed a rést a sziklán?
Anyádba bújnál, te hitvány!
Istenátka baziliskus,
kellett neked zsenge, friss hús?!
Ha volt merszed lányt megölni,
ártatlant vérbe köpülni,
legyen annyi bátorságod,
hogy előlem ne bujkálj most!*

SÁRKÁNYFI (belátva, hogy nem rejtőzhetik el, félig fenyegető, félig mentegetőző fortyogásokkal, a nézőtér felé):

*Hallották, mit nem fog ez rám,
mit cincog itt ez a cickány?
Lábam ki se tettem innen,
Isten engem úgy segéljen!
Anyám bundáján lapultam,
szappanbuborékot fújtam!*

PÁSZTORLEGÉNY (egy-egy lépéssel közeledik a Sárkányfihoz):

*Hazugság a gyáva pajzsa,
az igazság átüt rajta.*

(Szembefordul a nézőtérrel.)

— Isten! Mit kellett megélnem,
hegytetőről végignézniem!...
Napsütötte keresztútnál
mátkám otthagytam a kútnál,
búcsúcsókkal, öleléssel,
távozó integetéssel.
Köves úton lépegetve
jó lovam vitt-vitt aへgyre.
Hol az út fenyvesbe fordul,
visszanéztem búcsúzól...
Tova, lent, a zöld határból
egy kis kék pont kivilágolt,
nem nagyobb a nefelejcsnél,
gyűrűfoglatban elfér;
mátkám integetve állt ott.
Mily öröm volt az, Teremtőm
Átívelni messzeséget,
érezni, hogy szeme éget,
s a szívemet átáljárja!

*Nem tudtam, hogy utoljára.
Éppen húztam ki a kendőm,
integetni még utolszor —
hát, a sűrű sombokorból,
mely a kutat körbefonta,
barna, nagy test csak kirontra,
kék virágom eltakarta,
s mint a vadkan túrta, falta.*

(A Sárkányfi megvonaglik, ocsmány rángásokkal éli újra, amit elkövetett.)

*Az a jajszó most is itt cseng!
S én lehettem volna Isten,
megmenteni semmi móddal,
mennykővel sem tudtam volna.*

(A Sárkányfi nagyokat horkan kaján gyönyörűségében.)

*Rázkódj csak, bitangja, s horkanj,
leketlen barom, bolond kan,
szűzleánytest mocskolója,
ártatlanság gyilkolója!*

(Fenyegető közeledés.)

ANYASÁRKÁNY (fiához, aki már-már szintén támadásba lendül):

*Csak lapulj, s hadd, hogy szapuljon,
én majd lánggal szembefújom.
Te is gyűjtsd, fiam, a lángod,
hosszú, mérges tűzfullánkod,
de, hogy szöröm le ne égjen,
csald ezt szépen a szabadba,
ott fuvallj rá sisteregve,
e nagyszájú sihederre!*

SÁRKÁNYFI (visszahúzódik az anyja mellé):

*Szeme villog, botja csapkod —
Jaj, anyám, szoknyád alatt jobb!
Lángom csak gyéren gyülemlik,
ez megölne, ha kimennék,
elpusztítna ártatlanul,
s te maradnál fiatlanul...*

PÁSZTORLEGÉNY (dühtől, felháborodástól fogcsikorgatva):

*„Ártatlanul” — hangoztatja.
Sárkányok fertelmes fattya!*

(Tarisznyájába nyúl, s kivesz valamit, felmutatja.)

*Idenézz, álnok varangyos,
s ha mered, mutasd a mancsod!
Mikor ott mátkám gyötörted,
görbe, nagy, fekete körmöd
vállcsontjába beletörted!*

(A Sárkányfi anyja mögé rejti a kezét, de még az is undorodva löki el magától. Egy holló körülrepdesi a Sárkányfit, aztán egy sziklára telepedik. — A Pásztor folytatja, most már egyenest a nézőtérnek.)

*Mit érdemel ez a dúvad,
ki szüzet vérebe fullaszt,
tiltakozó tiszta testet
vérrel vigadozva festet,
s lelkén is lábbal tiporva
pocsékolja sárba, porba?*

ANYASÁRKÁNY (fiát ellöki, s közös vesztüktől félve, támadásra nógatja):

*Bújj ki, gyáva, és fuvints hát!
Ez talán nem hall, nem is lát,
csak darálja szemlesütve,
mi a lelkét megfeküdte...*

SÁRKÁNYFI (rémült szörnyfejét kidugja anyja mögül: szembenéz ellenfelével, horkanásokkal, bődulésekkel fenyegeti.)

PÁSZTORLEGÉNY:

*Ki világ gyalázatára,
emberségnek csúfságára
napjainkban is tenyészél
s hájasodsz itt szűzi véren,
ne reméld, hogy megigézel!
Büntetésed most kimérem!*

(Hosszú pásztorbotját ütésre emeli.)

SÁRKÁNYFI (megugrik, sarokba szorul, veszettül fúj — egyelőre csak levegőt —, s összevissza kiabál):

*Mitugrasz!... Menj az anyádba!...
Takonypóc! Cibere! Trágya!*

ANYASÁRKÁNY (hirtelen becsúszik egy sziklarepedésbe, de csak a felsőteste fér be, hordónyi farát nem tudja berángatni, ott vonaglik, rángatózik az a lyukon kívül. Fia utána szeretne bújni, feje fölött próbálkozik, de nem sikerül):

*Fuss, fiam, bújj a vadonba,
nem bújhatsz be a faromba!*

(A pásztor rávág a bottal, sikerül kívül rekedt testrészét ordítózva berántania, s mindenestül eltűnnie a hasadéokban.)

SÁRKÁNYFI (anyja után surrana, de a repedés hirtelen bezárul előtte. Megfordul, s most néznek először igazán farkasszemet. Most érti meg, hogy ki kell állnia életre-halálra. Ravaszághoz folyamodik, hogy egérutat nyerjen. Nyeglén, hetvenkedőn):

*Nosza, menjünk holmi kőhöz,
itt ne henegej és ne hősködj.
Avagy állj ki holmi fához,
ott hetvenkedj, ott gyalázkodj!
Útött az utolsó órád,
olyan lángot fuvallok rád!*

(Végül sikerül lángot fúnia ellenfelére.)

PÁSZTORLEGÉNY (a hosszú lángnyelv elől hátrálva, a fal alá ér. Könnyen, erőltetés nélkül lekasztja a nagy Szent György-képet, s pajzsul tartja a láng elé. A láng nem fog a képen. Újra támadásba lendül):

*Itt ontom ki ocsmány véred,
összezúrom a herédet!
Velőd freccsen barlangfalra,
onnan a holló lenyalja!*

(A holló, mely eddig a barlang legmagasabb szikláján kuksolt, most öles szárnyal suhan föléjük.)

SÁRKÁNYFI (lángja fogytán köveket, csontokat, fadarabokat ragad fel, s vadul hajigálja az ellenfelére. A „pajzs” döng, de be nem szakad, s a Sárkányfi egyre reménytelenebb helyzetben, sarokba szorulva a hollóhoz folyamodik):

*Holló, holló, szépen szálló,
örök-éhu dögzabáló:
ha akarsz egy zsenge hullát,
ezt a latrot csőrrel sújtsd, vágd!*

(A holló a Pásztor felé vagdos, csőrrel, szárnyal.)

PÁSZTORLEGÉNY:

*Nyughass, bolond holló, nyughass,
jobban jársz, ha békében hagysz:
hárommázsás nagy döngöt kapsz!*

(E pillanatban a bot olyanforma dárdává válik a kezében, mint amilyen a Szent Györgyé, s félelmesen villan. A holló jónak látja elröppenni hatósugarából: visszaszáll a helyére, szárnyát emelgeti, figyel a párviadalt.)

*Hosszú dárda a kezemben?!
Ilyen éles-fényes eszközt
sosem láttam életemben!
Döfje hát a szörnyet szemközt!*

(Emelt dárdával közeledik.)

SÁRKÁNYFI (szűkülve, ide-oda futkosva, kúszva-mászva):

*A holló is cserbenhagyott.
Jaj, jaj, még fűbeharapok!!*

(Könyörgőn, félig-meddig térdepelve fordul ellenfeléhez.)

*Adok rejtett, régi kincset,
csak dárdáddal ne gyakints meg!
Gyémántot kapsz barlang mélyén,
ahol őrzi kék lidércfény,
csak az életem kiméld meg!*

PÁSZTORLEGÉNY:

*Azt a lánykát te kimélted?
Szép virágom, aki nincs már,
nem pótolja semmi kincs már.
Pusztulj, gyilkos, fene féreg!*

(A dárdával beledöf.)

SÁRKÁNYFI (hörög, ordít):

Meghalok, elért a végem!

ANYASÁRKÁNY (feje kibukkan a sziklából, magasan, ahová közben belülről felkapaszkodott):

*Tudtam már ezt réges-régen,
gondoltam hát jó előre
szebb napokban a jövőre:
méhembem nő új magzatom!
S hogy bosszú ne fogjon azon,
menekítem más hazába,
úszva-kúszva Afrikába,
mert magja a sárkányfajnak
soha, soha ki nem halhat!*

PÁSZTORLEGÉNY (a dárdát vállához emeli, dobásra készen, de az Anyasárkány eltűnik, s a rés bezárul. A dárda lehanyatlik. A Pásztor körülnéz, megpillantja a Kép helyét a falon, visszaakasztja. Eközben észreveszi a szárnyát emelgető hollót a sziklán):

*Szállj le hát, tovább ne éhez:
Itt a prédád! A szemén kezd!*

(Ezután hátrálva, baráti intéssel búcsúzik a Képtől, kilép a barlangból, s eltűnik egy szikla mögött. Lódobogás jelzi, hogy elvágtat. A Holló leszáll a tetemre.)

5. JELENET

(Az Erdőkerülő s a Festőművész más irányból érkezik; izzadtak, kimerültek, homlokukat törölgetik. Beóvakodnak puskával, bottal a barlangba; az Erdőkerülő megpillantja a Sárkányfi tetemét, s a Hollót elhessenti.)

ERDŐKERÜLŐ:

*A keservit! Megelőztek!
(Lehajol, vizsgálja a tetemet.)
Ezt valami átaljárta!*

FESTŐMŰVÉSZ (megtalálta a dárdát):

*Néttené! Valódi dárda!
Akkor ez valódi hőstett!*

ERDŐKERÜLŐ:

*Az, nem az: szépen lefőztek!
De hol van a Sárkányanya?*

FESTŐMŰVÉSZ:

*Seprűnyélre ült a banya,
mert az effajták repülnek,
ha a bajok sűrűsülnek.*

ERDŐKERÜLŐ:

*Az ám! A nép bosszújától
tartva, eltűnt e határból.
Ha most elkapnám a bestyét,
megtaposnám, kibeledzném!*

(Nézi a tetemet.)

Jól elintézték a fattyát!

FESTŐMŰVÉS Z (megrendülten):

*Miként hajdanán az atyját!
Ki tehette?*

FESTŐMŰVÉS Z:

*Tán a Pásztor!
Nyáját féltve a sárkánytól,
mely most már meleg vért kóstolt —
felkapta az ólmos ostort...*

ERDŐKERÜLŐ:

Előbb dárdát emlegetett!

FESTŐMŰVÉS Z (zavartan):

Mert hogy pásztor...

ERDŐKERÜLŐ (fegyverszakértői fontoskodással veszi kezébe, vizsgálgatja a dárdát):

Cifra eset!...

(Megborzong, a dárdát viszolyogva támasztja vissza, hátrál, belebotlik a tetembe, hogy majdnem hanyatt vágódik.)

FESTŐMŰVÉS Z:

Mi baja?

ERDŐKERÜLŐ:

*A dárda véres!
(Köpdösi, törli a kezét.)*

FESTŐMŰVÉS Z:

*Vadőr létire be kényes!
Zöld a vér?*

ERDŐKERÜLŐ:

*Zöld? Inkább piros,
mint a rosseb, nyálkás, zsiros!
Hová kenjem?*

FESTŐMŰVÉS Z:

*Csak a falra!
Ez a ruhának megárthat!
Terjeszt járványt, mocsárlázat.*

ERDŐKERÜLŐ:

Nézze, még mozog a farka!

FESTŐMŰVÉS Z:

*Kígyónak is, mit agyonütöttek,
mozog, míg a nap le nem megy.*

ERDŐKERÜLŐ:

Én bizony nem várom ezt meg!

*Mint vadászt, a helyzet arra kész,
hogy megadjam neki a kegyelemdőfést.*

(Puskáját a sárkány fejére fogja.)

A hőstetből én is kiviszem a részem!

FESTÓMŰVÉSZ (egy-két pillanat óta a Képet nézi, majd a dárdára vet kérdő pilantást, mintha összehasonlítana, de az erdőkerülő készülődése tűnődéséből felrázza, s a puskacsövet ellöki a célról):

*Ne, ne! Maradjon ez a Hőse egészen!
Higgyen nekem, ember! Én tudom, mi illik:
Tíz évig Rómában éltem, tudniillik!*

ERDŐKERÜLŐ:

Hát akkor mi legyen? Van valami tippje?

FESTÓMŰVÉSZ:

*Elég, ha vagy három körmet nyesi itt le,
s be a tarisznyába!...*

ERDŐKERÜLŐ (vadászkesét előrántja):

Nyelvét is kivágjam?

FESTÓMŰVÉSZ:

*Azt régebben szokták — a mesevilágban.
Három köröm elég, mondom, az iszákban,
azzal előállhat Törvényen, Tanácsban,
s maga a nap hőse! A nép megmentője!*

ERDŐKERÜLŐ (fél szemmel a Szent György-képre sandít):

S mi lesz, ha homályban nem maradna... Ő se?

FESTÓMŰVÉSZ (mellét veri):

*Látta m, mikor Maga a sárkányt legyőzte!
Értem?*

(Ezt az Erdőkerülő szőejtése szerint mondja.)

ERDŐKERÜLŐ:

Értem! Erre iszunk!

(Kulacsát odanyújtja, majd ő is meghúzza. Megöleli a festőt, de úgy, hogy a kezét beletörli a vállába.)

A jutalom közös!

FESTÓMŰVÉSZ (álszentül):

Múló a jutalom, de a hír örökös!

ERDŐKERÜLŐ (a tetembe rúg):

*Nosza, kapjuk már fel, mégha nem döglött is...
Van ez három mázsa testvérek között is...*

(Rárogy a dögre.)

Nem bírom egyedül! S maga tétlenkedik?

FESTŐMŰVÉS Z:

*Úgy látom, még izeg-mozog, vetemedik,
míg a nap le nem megy! A kigyók szokása...*

ERDŐKERÜLŐ:

Majd felküldjük Mucujt, megnyúzza s elássa!

FESTŐMŰVÉS Z:

Hagyjuk temetetlen, hogy mindenki lássa!

ERDŐKERÜLŐ:

Elrettentő példa?

FESTŐMŰVÉS Z (ravasz mosollyal):

*Idegenforgalom!
Egy adag áhítat, két adag borzalom.
Értem? Kitömetem, bebalzsamoztatom.*

ERDŐKERÜLŐ:

Értem! Erre iszunk! A kereset közös!

FESTŐMŰVÉS Z (kulacsát a nézőtér felé tartva):

*Múló a kereset, de a hír örökös!
(Elmennek.)*

(A Holló most újra felbukkan a sziklán. Egy darabig vár, aztán néma röppenéssel,
puhán a tetemre száll.)

(F ü g g ö n y)

Parasztok

ERDEI FERENC MŰVÉNEK AKTUALITÁSA

1938-ban, amikor a *Parasztok* megjelent, Magyarországon a lakosság több mint fele — 56 százaléka — közvetlenül földművelésből élt. Ebből — 1930-as statisztika szerint — körülbelül 25 ezren 100 holdnál nagyobb birtokon gazdálkodtak, 0—10 holdon körülbelül 2 millióan, s 1 millió 800 ezer körüli volt a földnélküliek száma. Ezek a számok magukban is mutatják, micsoda nyomorban élt a parasztság. Hisz szám szerint a lakosság több mint felét alkotta, s e fél felének talpalatnyi földje sem volt! Ugyanakkor az akkori állapot egy nem is kicsi úri rendnek nagyon, s egy viszonylag széles polgári rétegnek meglehetősen kedvezett, úgyhogy minden erővel s fortélyal igyekeztek fönntartani vagy legalábbis őrizni, amíg lehet. Ebben a válságos, pattanásig feszült helyzetben mondotta ki Erdi Ferenc, hogy „*parasztoknak lenni most már nem lehet!*” De ha egy ország lakosságának több mint fele nem élhet többé úgy, mint ahogyan él, akkor ott a társadalom szerkezete gyökereiben kell megváltozzék. Erdi Ferenc megállapítása az adott helyzetben forradalmi követelés, sőt: forradalmi jelszó volt. A *Parasztok* — íme az aktualitása a megjelenése idején — ezt a forradalmi követelést igazolja tudományos, történeti és szociológiai módszerrel. És egyben vallomás is, megrendítő szépségű.

Egy válságos társadalmi helyzet elemzése és megértése tehát az író feladata, s így a szokásos szociológiai és történeti tanulmányoknál pontosabban kell meghatározni a vizsgálódása tárgyát, hisz következtetései életbe-húsba vágóak. Mindenekelőtt azt a tévedést kell eloszlatnia, amely a parasztságot a földműveléssel azonosítja. Különleges feltételek között kell történni a földművelés ahhoz, hogy parasztság képződhessék. És ezek a feltételek se nem természetesek, se nem mindenütt meglevők. És nem is „természetiek”, hanem társadalmiak és történetiek. Az ősrégi mezőgazdasági termelés egyik újabb lehetséges formája a parasztság; különleges gazdasági és társadalmi helyzethez való kollektív alkalmazkodás, mely megteremtette a maga külön, sajátos kultúráját. Eppen ezért lényege szerint a parasztság mindenütt egyforma, hisz azonos szocio-kulturális adaptáció terméke, s ez az azonoság erősebb bármiféle földrajzi, faji, nemzeti vagy vallási különbségnél. Életének kommunális és kulturális keretei azonos téma ezernyi variációjaként foghatók föl. Így azután a parasztság valóságos „társadalom a társadalomban”: ahol egyszer kialakult, ott viszonylag önállóan él, és csak jól meghatározott pontokon lép cserekapcsolatba a másik társadalommal. „Sommásan: olyan szolgarend a parasztság, amely maga is beletörődött az igába, s nemcsak a fölöttük uralkodó rend törvénye, erkölce, konvenciói tartják egybe és szolgálatba szorítva, hanem maguk is hasonló szabályokkal kötik magukat.” Különös „társadalmi szerződés” szabályozza a parasztság társasági helyzetét: önként vállalt egy reáknyszerített termelési helyzetet, hogy emberi méltóságának maradványait vagy legalább illúzióját megőrizhesse, „s idővel a szabadságait is kifejlesztette”. Így oszlott a társadalom két egymástól valóságos fallal elválasztott világra, urakra s parasztsokra, s egyikből a másikba csak előbbi mivoltából való kivetkezés árán léphet az ember. Más kapuk és utak is

nyílnak persze a falon, hisz a két világnak szüksége van egymásra; a „szerződés” értelme is ez. „Ám legyen akármiféle a közlekedés úri és paraszttartomány között, nem más annak az értelme, mint a falakat emelő ősi szerződésé: megtartani a két-felém osztott világ rendjét.” Ez a szétválászás azonban egyáltalán nem jelent változatlanlanságot. A parasztság — hangsúlyozza ismételten, a kor romantikus elképzelései ellen szegülve Erdei Ferenc — „nem örök, hanem nagyon is változó: társadalom a társadalomban, tehát kétszeresen alá van vetve a változásnak”. Hisz változik a nagyobb társadalom is, „melynek a parasztság társadalma is egyik összetevője. Megváltozik termelőrendje, idomul uralmi szervezete, átalakulnak emberideáljai és vele változik a parasztság is. A nagy társadalom változásai szerint módosul a paraszti állapot és ehhez igazodik a belőle való kiemelkedés”.

Épp ezért elsőrendűen fontos a parasztság történeti kialakulásának a megértése. Hisz nyilvánvaló, hogy csak a történelmi fejlődés meghatározott fázisaiban beszélhetünk parasztsokról. Semmiképpen sem tekinthetők például parasztsoknak a primitívek. „A primitív gyűjt, vadászik és úgy folytat földművelést vagy állattenyésztést, hogy az tökéletesen egyértelmű azzal a rablógazdálkodással, amit az erdők és mezők vadjaival folytat. Ez az igazi különbség: a parasztság gazdálkodása embernyomorító és természetisztló őstermelés, a primitíveké pedig emberkímélő és természetrabló vad termelés.” És ugyanígy nem paraszti a nomád gazdálkodása sem, noha már nem is igazi rablógazdálkodás: az utóbbi alól fölszabadítja a nomád pásztort „a végtelen pusztákon való kóborlás”. Így urat sem ismer maga fölött, s paraszt sem lehet. Ám nomádokból válhatnak parasztsok — igaz, urak is —, és parasztsok is visszaalakulhatnak nomádokká. „A Magyar Alföld mezővárosai nomád visszacsából születtek, parasztjai ma is megőrizték a nomádság türelmetlen szabadságát, és nem is voltak alázatos jó parasztsok egy pillanatig sem.”

Tán ezért lehettek nehéz sorban is jó európaiak? Hisz a parasztság a nagy európai népvándorlások nomádjaiból keletkezett. Legalábbis igazi parasztsok nincsenek egyebütt, csak Európában. Másutt voltak s vannak szolgák és szabad földművelők, ezek azonban csak „oldalági rokonok”, paraszt belőlük sehol sem lett és nem is lehet. Nem lehet, mert nincs semmi értelme. Európában ugyanis a parasztság kialakulása a gazdasági és kulturális fejlődés feltétele volt, „mert a parasztság megbékélése és sorsába való beletörődése megalapította azt a békét, melyben állandó megszokás nélkül megindulhatott a munka.” A „Pax Romaná”-t fölvaltató „Pax rustica” mint az európai civilizáció alapja — a mai modern mezőgazdaságtörténet-írás nagy, centrális témája — így jelenik meg jóval Lynn White előtt Erdei Ferencnél. S abban is a modern történetírás elődjének tekinthető, ahogyan a jobbagység parasztsággá fejlődését tárgyalja.

Erdői Ferencet persze elsősorban nem a történetírói szempontok érdeklik; ő azért dolgozza ki oly gondosan a jobbagy és a paraszt idő- s társadalombeli összefüggéseit, mert a mai helyzet csak a történeti fejlődésből érthető meg. Nem a magyar parasztság akkori s történeti helyzetéből általánosít, még csak nem is „ideáltípusokat” keres. Ma, Jurij Lotman és Julia Kristeva munkái nyomán leginkább tán úgy mondhatnánk, hogy a *Parasztokban* a szerző kultúrpolitológiai eszközöket alkalmaz, illetve terem meg. És ebből az aspektusból azonnal érthető, hogy a paraszti életforma és kultúra kényszerek hatását elfogadó és magába építő egyensúlya csak a jobbagylét alap-kiegyensúlyozatlanságainak tükrében tárja föl finom részleteit s értelmét; „a paraszt világrendet örökbeahagyó jobbagyság történeti létűnése és a parasztság megszületése a legérdekesebb mozzanata az újkori történelemnek s a parasztság szempontjából egyértelmű összes létkérdéseinek a fölvetődésével”. A jobbagyfelszabadítás — inkább az urak, semmint a parasztsok érdekében — mindenütt csak szentesített egy hosszú, emberi alapjaiban homogén, ám a tájtól s a környező társadalomtól függően néhány nagy típus szerint végbement folyamatot.

A paraszttársadalmak fejlődésében mindenütt és mindenkor a termelés és a termékenység törvényei uralkodtak. A paraszttársadalom alapegysége, a család egyesíti magában a kettőt. S olyan erősen, hogy egyén a paraszti termelésben el-

képzeltetlenség. A következő egység, a családokból összetevődő különféle beosztású parasztközség egyben a legnagyobb is, „amelyen túl már nincs is parasztösszefüggés. A község határain túl hasonló, de részenként egymással össze nem függő paraszttársadalom végtelensége következik”. Nemzetek, népek, egyházak és pártok nem a paraszttársadalmi kivánságainak s vezetésüknek alávetik magukat, de életüket nem ezek, hanem az a jellegzetesen termeléscentrikus elv irányítja, „hogyminden dologban annak legjobb tudója vezessen, s annak legjobb szervezete tartson rendet”. „Olyan a parasztlelet minden vonalon, mint a színjáték. Dráma, amelyben minden szereplő számára pontosan elírattott a szerep, s minden rögtönzés csak egy-egy nyitva hagyott hézagban juthat szóhoz”.

Szigorúan meghatározott szocio-kulturális rendszer a paraszti civilizáció. Funkcionális, teljesen a termelés és a „tenyészet” szolgálatában áll. A paraszt „minden civilizációs teljesítménye annak az eszköze, hogy javai és utódai bőségesen teremjenek”. Termelnie kell, nap mint nap döntenie s cselekednie egy többnyire ellenséges és számára mindig érthetetlenül bonyolult világban. Ennek megfelelően tudása sem hasonlíthat a felső világ tudományához. „Nem elvont és fogalmi ismeretrendszer, hanem a jelek és jelentések tudománya. A paraszt semmit nem vonatkoztat el a konkrét helyzetektől és jelenségektől, ellenben ezeket, mint jeleket tartja számon s régebbi tapasztalatok után következtet a jelentésre és a következményekre. Ilyen gondolkozás mellett természetesen nem tárgyi tudás fejlődik ki, hanem egy többé kevésbé bizonytalan tájékozódás kultúrája.” A paraszttal tájékozódás jellegű tudása „helyzetigazságokat” kifejező jelentések rendszerezésére alapul. S hasonlóképpen művészetük különféle „élethelyzetek” díszítése vagy művészi formája. S végső soron éppen, melyben „mindenki számára különleges világossággal jelenítik meg sorsuk értelmét és tartalmát. A művészet a legszabadabb tája a parasztleletnek, itt legkevésbé a közvetlen kötöttség, s itt szólal meg legtisztábban az ember. Éppen ezért, ahol egyáltalán paraszttal már az emberek, ott már van művészet is valamilyen formában”.

Ám az, hogy milyen formában paraszttal az emberek, ezeken az általános vonásokon túl igen erősen különbözik korok s tájak szerint. Aszerint, hogy milyen társadalomba és szellemi klímába illeszkednek. Erdei Ferenc gyorsan végigtekint Nyugat-Európa elpolgárosodott s mezőgazdasági szakmunkásokká fejlődött paraszttalait, Észak-paraszttal irányba kanyarodott polgári fejlődését, Dél — történelmileg és társadalmilag — integrálódott kultúrparaszttalait, Kelet-Európa népi demokratikus lehetőségeit, hogy annál világosabban mutathassa be az összehasonlítás fényében a „közép” — Lengyelország, Magyarország, horvátok — paraszttalainak mély és a parasztság kereteiben immár föloldhatatlan válságát. Míg ugyanis Európa többi területén így vagy úgy, de nagyjából összhangban állott a parasztság és az egész társadalom fejlődése, addig a közép-parasztság hosszú és viszonylag intenzív fejlődése során a maga keretei között sokkal messzebb jutott, mint a különféle félféudális kötöttségekben megrekedt társadalom egésze. Úgyhogy „kimerítette a fejlődés paraszttal lehetőségeit, és eljutott arra a fokra, amikor már csak magasabb szintű lehetőségek és egy egészen más társadalmi rendszer hozhat megoldást számára”. Ez a könyv alapvető tétele. Miután levezette, Erdei Ferenc egy sor ellenpéldával is igazolja igazságát: bemutatja a parasztságból való különféle menekülési kísérletek reménytelenségét, s a túlrejtett paraszttal kultúra elfajulásait: összezavarodását és értelmetlenné válását, degradálódását a termelés és a termékenység szempontjából egyaránt. Szól a parasztságon belüli társadalmi differenciálódásról is, amit szintén az elfajulás jelenségeihez sorol. Sok szempontból ez a könyv legérdekesebb része, mégsem szükséges az ismertetése. Egyrészt megállapításai s fölfedezései rég közkinccsé váltak, úgyannyira, hogy többnyire már a forrást is ellefelejtik idézni. Másrészt a „közép-parasztságának” gyötrő dilemmáin rég túllépett a történelem, s a társadalmi struktúra gyökeres megváltozása a másik oldalról, a jövő felől igazolta Erdei Ferenc forradalmi tételét.

Ez ma a könyv elsőrendű, fontos aktualitása. Ezáltal része, fényes pontja közelmúltunk történetének; ahogy a jelen hasonmáskiadás szakavatott utószava is hang-

súlyozza a *Parasztok* fogadtatásáról szólva. Nem vesztett azonban a könyv általános érdekességéből sem. Ellenkezőleg, éppen ma nagyon is tanulságos lehet. Hiszen Nyugat, Dél és Észak parasztjai rég nem olyan nyugodtak s boldogok már, mint a könyv megírása idején. Valami különös túlfeljődési válság kínozza a tőkés Európa parasztságát: a réginél sokkal kevesebben is olyan sokat termelnek, hogy az állam hozzájárulása nélkül képtelenek termékeiket gazdaságosan értékesíteni. S növeli a gondokat, hogy most már — az ötvenes és hatvanas évekkel ellentétben — ha akarják, se hagyhatják abba a földművelést, mert a hetvenes években az ipar is munkaerő-felesleggel küszködik. A földművelés, úgy látszik, ott is „eljutott arra a fokra, amikor már csak magasabb szintű lehetőségek és egy egészen más társadalmi rendszer hozhat megoldást”.

Sokkal súlyosabb azonban a helyzet a fejlődő világban, ahol a mezőgazdasági termelés növekedése képtelen versenyezni a népszaporulattal. A jelenlegi közép-afrikai nagy éhínség ügylehet szörnyű jele a trópusi területeken egyébként is igen kényes élelmezési egyensúly teljes lokális összeomlásának. Megoldásként sokan a mezőgazdaság intenzív fejlesztését szorgalmazzák, ám nyilvánvaló, hogy európai vagy amerikai módra, vagy éppen a helyi primitív agrikultúra kiterjesztésével — mint a hatvanas években sok helyütt történt — nem sok jó érhető el. Gondosan mérlegelt és a helyi feltételekhez alkalmazott komplex megoldásoktól várható egyedül siker. A parasztság fejlődésének s jellegzetességeinek Erdei Ferenc-féle speciális analízise ebből a szempontból is igen tanulságos lehet.

Végül különösen és több szempontból is érdekes a könyvnek minden sora, mely a parasztság kultúraelméleti problematikájáról szól. Mert különös az, hogy bár a parasztkultúra a paraszti életformával együtt Európa-szerte, nálunk is, véglegesen meghalt, valahogyan mintha mégis élne belőle valami. Nemcsak úgy, hogy a népművészet alkotásait megtanultuk a nagy művészeti provinciák — a gótika, a reneszánsz, a barokk, a japán művészet — remekeivel egyenrangúakként tisztelni. Úgy is, és ez tulajdonképpen az érdekes, hogy az ezerféleképp bonyolult világ mindent elárasztó információáradatában kezdi rangját s megbecsülését visszanyerni az a tájékozódáscentrikus kultúra, amely „nem vonatkoztat el a konkrét helyzetektől és jelenségektől, ellenben ezeket, mint jeleket tartja számon”, s melyben nap mint nap fontosabbá kezd válni „a jelek és a jelentések tudománya”. „Divat” lenne csupán? Vagy volna más jelentése is? Hiszen az okok ismerete nélkül is nap mint nap dönteni kell az embernek, föl kell ismerni helyzetigazságokat, s el kell fogadni helyzeteket. Kényszereket is, és meg kell tanulni „vállalni és legyűrni a munkát úgy, ahogy kínálkozik, csak éppen a hozzányúlásban lenni okosak és leleményesnek. Helytállani és megfogni a dolgot, ez a mesterségünk titka, és ha úgy nézzük, mint mesterséget, akkor már nem olyan nehéz, sőt inkább jölesik, azt pedig nem nézzük mindig, hogy bizony le nem rázható kötelességünk is”.

Sokféle és nehezen kibogozható a társadalom élete, szerteágazóak a tényészet törvényei. Könnyen meglehet, hogy az élők társadalmi jelenlétét determinálja a holtak aktualitása. Nem valami misztikus, netán romantikus értelemben. Nem. Egyszerűen úgy, ahogyan Veres Péter írta a *bölcs és balgatóg őseink* bevezetésében: „Az emberfajnak megadatott, hogy bár megmagyarázhatatlan de absztrahálni tudó értelmével és magacsínálta-teremtette eszközeivel kézben tarthatja, és — a lehetőségek határain belül, amelyek ha elvileg nem is végtelenek, de egyelőre áttekinthetetlenül sokdimenziójúak — formálhatja a jövő sorsát. Legalábbis: most még nem tudjuk, hogy miben igen s miben nem, hát úgy általában hihetjük, hogy igen”. (*Akadémiai Kiadó, 1973.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

Ügyészi „kritika” Erdei Ferenc könyvéről

A PARASZTOK ÚJ KIADÁSÁHOZ

Habent sua fata libelli: minden könyvnek megvan a maga története — mondja a bölcs latin közmondás. Ahogyan kezembe veszem a szegedi Egyetemi Könyvtár 41 967. katalógusszámú könyvét, s belelapozok, gyakorlatban látom az igazát; föl-táru előttem egy könyv története.

Írója — sorsának, élményeinek ösztönzésére, lelkiismerete parancsára — megírta, nyomdászok kiszedték, tördelték, nyomtatták, fűzték, kereskedők könyvpiacra dobták. A köteles példányok egyike eljutott a hatalom betúré vigyázó képviselőjéhez, a „királyi ügyészhez”. Ez áttanulmányozta, és furcsa dolgokat tapasztalt. Véleményét írásba foglalta, és beragasztotta a könyvbe. Olvassuk el, s egyben megtudjuk, melyik könyvről is van szó?

„Erdei Ferenc szerzőnek Parasztok cím alatt megjelent értekezésében a szerző kétségtelenül szembeállítja a paraszt elnevezés alatt ismert osztályt az uralkodó osztályokkal és az úriosztállyal. Ez a szembeállítás azonban nem olyan, amely gyűlölet keltésére alkalmas lenne és így izgatás büntetvének megállapítására kellő ténybeli és jogbeli alapot szolgáltatna.

A bűnvádi eljárás megindítása, illetve a kérdés elbírálása szempontjából az alább megjelölt oldalakon kijelölt szöveg jöhet számba, azonban a kijelölt részeket egybevetve a mű egész tartalmával és szerkezetével, úgy vélem, hogy bűncselekmény megállapítására nem alkalmas: 16, 23, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 56, 57, 93, 97, 129, 150, 151, 152, 153, 154, 171, 173, 204.

Budapest, 1938. június 6.

L e e,
kir. ügyész”.

A királyi ügyész tehát — bár a „jósándék” nem hiányzott belőle — nem tudott olyan kitévelt találni, amelyet formálisan is izgatásnak lehetne minősíteni, s így — vérző szívvel bár — kénytelen lemondani a vádemelésről. De megfogalmazásából kitetszik, hogy a könyvben *vannak* az uralkodó osztályok félelmét és sérelmét föl-idéző, veszedelmes tanokat hirdető szövegrészek. Az ügyészi ceruza ilyen helyeket jelölt meg:

„Egymagukban, önállóan és függetlenül nincsenek parasztok. Ha senki sem szorít le egy csoportot szolgálatra és alvilági életre, az sohasem lesz paraszt. A parasztok valakik miatt parasztok és valakiknek parasztjai.” Néhány lappal később: *„Hogy a parasztok sorsa olyan nagyon kemény, azt úri hódítás okozta egykor és polgári uralom tartja meg.”* Ezt a világot, olvassuk hátrább, nélkülünk csinálták. *„Nem kezünk munkája nélkül, azt tudjuk, de megkérdezésünk és szándékunk nélkül.”*

Olvassuk összefüggően tovább az ügyész megjelölte sorokat:

„Paraszt nem a természet rendelkezéséből született, hanem emberi akaratból lett társadalmi harcok árán. Paraszttá kellett lennie, mert hatalmasabb csoportok urak lettek felette. Akkor lesz paraszt az ember, ha enged az uralkodó akaratnak és szolgáló lélekkel hajtja igába fejét. A parasztságot tehát legyőzetés szülte, uralkodók erős törvényei nevelték és maga által fejlesztett szabályok tartották meg.”

„Hogy kétféle ember van: úr és paraszt, s köztük átléphetetlen falak, olyan az nekünk, mint hogy vizek és szárazföldek vannak, s azok között partok húzódnak... Azért paraszt az ember, hogy mindent elviseljen... Ami csak kellett az élethez az urak oldalán, az kevés kivétellel a parasztok munkájából termett.” *„Ha lázadni akartunk, jött a mese és hinni kellett neki. De most vége a mesének. Nem maradtunk örökké parasztok, akárhogy mondja a mese. A jövő rejti még, hogy miben hiszünk majd, de egy bizonyos: a mesében többet soha.”*

Erdei Ferenc sajátos társadalomtudományi szemlélete a parasztról nem egyszerűen földművelőt értett, hanem a jobbágyok utódait, akik az évszázados nyomás alatt a 20. század második negyedében is feudális viszonyok között éltek. *Mint a hordóba fagyott jég*, melyről leverik a dongát, s mégis örzi megmerevedett formáját, úgy élt a kelet-európai, s benne a magyar parasztság a jobbágyság igézetében még a harmincas években is. Ezt a paraszti életformát taglalta e könyvében Erdei.

„*Parasztnak lenni most már nem lehet*” — mondja az egyik fejezetcím, s ebben a parasztleletformából való menekülés módjairól számol be a szerző. Itt már nem elégedett meg az ügyészi kéz az aláhúzással: a lapszélre biggyesztette a kérdést: vajon kimeríti-e az osztályelleni izgatás vétségét? *A margón a BTK 172. §-át idézi, megkérdőjelezve*. Erdei szövege itt ezt mondja:

„*Am ha valaki így menekül el, százszor visszasír az még, ha van benne lélek. Az idegen világ naponként sérti és bántja a parasztról érdekeit, és sokszor kell arra gondolnia, hogy tán jobb is lett volna úgy, ha nem fut el többi sorstársaitól. A parasztról lett író száján így buggyant ki ez a keserves érzés: Mire vihethéd a mi tülekvő, marakvő, egymás hegyin-hátán gázoló úrifalkánkban? Lángész lennél? Kinevetnének, megtagadnának, fölfeszítenének. Szerény lennél? A bolondok fapénzével fizetnének ki. Élelmes lennél, makacs, fufangos, keménylábú, keménykönyökű, rügni, furakodni tudó? Úri pozíciót verekednél ki magadnak, talán jó hírt is, egyetemi katedrát is — rongyos lenne a cipőd és elsápadnál a szíved gyökeréig, amikor olvasnád, milyen árat szabnak a búzának a te megtagadott véreid és a halálos órád párnáján is átkoznád azt a percet, amelyikben otthagytad őket és beálltál úrnak...*”

Móra Ferenc vallomását idézte itt Erdei, így az ügyészi kérdőjel neki is szól. A parasztsorsból — tanítja Erdei — nincs egyéni menekülés. „*Tagadom a parasztsorsot — írja — és hiszek az emberben, aki parasztról.*”

A parasztrómantika akkori téveszméivel szemben Erdei a parasztság új útját hirdeti. Amikor főiskolás koromban — meséli — gyakorta együtt szorgoskodtam apámmal a mezei munkában, urak és parasztról egyformán megütközve kérdezték tőlem:

— Mi akarsz hát lenni tulajdonképpen?

— Én nem akarok úr lenni — tagadtam, és állítottam ekképpen.

— Szóval parasztról — vették tudomásul a kérdezők, és értetlenül mentek tovább.

„*Akkor nem értettem még: a világot tagadtam, amely úr és parasztról, s embernek törekedtem, aki túl van ezeken.*”

Túl lenni a paraszthelyzeten, a parasztleletállapoton, ez volt az emberi fölszabadulás igénye. Olyan világé, melyben nincsenek urak és parasztról, hanem egyenjogú emberek, szabad földművelők. Erdei Ferenc társadalomtudományi műveivel ezért az új világért küzdött.

PÉTER LÁSZLÓ

Juhász Gyula elfelejtett költeménye

A *Nagyvárád* — Bihar megye és Nagyvárád első napilapja — 1905. október 21-én közli Juhász Gyulának ezt az elfelejtett, összes műveinek kiadásából hiányzó versét.

A görög-római mondavilágból és történelemből ihletődő klasszikus szépségű versek — *Klytemnesztra*, *Pilátus*, *Phaethon*, *Óda Dionysoszhoz*, *Fidiász a néphez* stb. — sorát nyitja meg a *Hipatia*, a szép görög pogány lány története. Címválasztása,

tematikája tökéletesen illeszkedik az 1905—1907 közötti esztendő költői terméséhez, Juhász Gyula alkotói útjának első korszakához.

Az életörömök élvezete, a pogányság motívuma Juhász Gyula későbbi verseiben is visszatérő kép: a *Pogány örömök*, a *Pogány leány* című költeményei ilyen ismétlődések. Az emberként megjelenített Krisztus-kép sem egyedülálló a Juhász-versek sorában. Jelzői (*szőkefürtű, kékszemű, rajongó, szőke ifjú, bús arcú Isten*) későbbi költeményekben térnek vissza, variálódnak; *te szőke, te jó* a *Fekete misék* című versben, vagy a *bús idegen az Élet hegyén* című költeményben azonos költői látásmódból fakadnak. E téma egyik változata a *Cézár halála* című vers.

Hogyan került váradi laphoz a *Hipatia*? Juhász Gyula csak 1908 februárjában érkezett Nagyváradra, első írása február 14-én jelent meg a *Szabadságban*, eddig a dátumig váradi kapcsolatairól nem tudunk.

A válasz csak feltevés lehet: a költő a híres Négyesy-órákon együtt vett részt Ritoók Emmával, a váradi származású írónővel, akinek kötetét 1909-ben ismertette, de már 1904-ben, majd 1905-ben is elismeréssel említi *Az esztendő irodalma* és a *Nőírók* című cikkeiben. Lehetséges, hogy az egykori évfolyamtárs, az akkoriban még ismertebb írónő juttatta el, vagy vitte a *Hipatia* kéziratát Sas Edéhez, a *Nagyvárad* fiatalokat, új neveket programszerűen támogató szerkesztőjéhez.

Miért maradt eddig ismeretlen ez a költemény? 1908 előtti Juhász Gyula-írásokat Váradon nem is kereshettek a kutatók. Egyéb irodalomtörténeti kutatások során pedig — főleg az Ady-filológiára gondolok ezúttal — kiesett az érdeklődés sugarából ez a kormánypárti, konzervatív tendenciájú lap. A vers felfedezését a teljesség igényét céljaul tűző bibliográfia hozta meg.

INDIG OTTÓ

JUHÁSZ GYULA

Hipatia

*Hipatia, a szép görög pogánylány,
A vértanúság pálmáját elérve,
Pogány gyönyörrel szállt a csillagégbe!*

*Egy agg szent a menny pitvarát kitérván
Mogorván engedé be a mosolygót,
S idegenül révedt rá annyi boldog.*

*Ő rózsás arccal és sötét szemekkel
Tartott oda, hol ült egy ifjú ember,
Egy szőkefürtű, kékszemű, rajongó.*

*S a lány köszönté: Üdvözlégy Apolló!
Fényes Napisten, ifjúság, erő,
Minden hajnalban újjászülető!*

*S a szőke ifjú, a bús arcú Isten
Eltolta őt és válaszolt szelíden:
„Leány, te tévedsz, én Krisztus vagyok!”*

*S amíg a menny szent vára fölragyog,
Hipatia büszkén és mosolyogva
Továbbsuhan, más, vígabb csillagokra!*

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Az újabb szlovákiai magyar regény sajátosságairól

A regényműfaj megújulásának egyik legszembetűnőbb jegye az, hogy a modern regényíró már nem talál olyan érvényű cselekményt, amely mondanivalójának mélységét egyértelműen hordozhatná. A felgyorsult kor az epika menetét is kiemelte egykori nyugalmából, a regényben megváltozott a tér, cselekmény és idő hagyományos, a valóságbelivel szinkron mozgása. A konkrét életanyag lényegláttatásra törően rendezetté válik, megritkul az élet spontán áramlása az epikában. Az életanyagot a gondolat telíti meg feszültséggel és sodrással. Végső kérdések, filozófiai tartalmak hordozójává válik, vagy pedig az író ítélkezése adja azt a rétegezettséget, amely nagyobb fokú sűrítettséggel jár. Egyszóval mindenféle törekvés arra irányul, hogy a próza intenzívebb legyen. Mintha a sietős kor nyugtalansága hívná elő a különféle cselekményfikciókat, hogy az író — jobbra hivatkozón lemondván a valóságérősről — mondanivalója tömör lényegére térhessen. Az empirikus valóság számbavételét a szociológiának és társtudományainak engedi át. A konkrét életanyag hitelvesztése természetesen nem általános törvényszerűség, csupán egyfajta erősen ható tendenciát jelez. A regény megújulásának másik módja éppen ellenkező törekvésű: a szociográfiai tényanyag modern elrendezésű bősége jellemzi. Apró történetek, események százaiból épül a művek világképe, ezeknek a mozaikoknak azonban egy irányuk van. Az író olyan szűz életanyagot talált, amely életünk lényegi kérdéseinek megoldatlanságára figyelmeztethet. A bő életanyag már nem hagyományos módon árad az epikába, hanem a modern megoldásokat keresi. Az utóbbi évtizedben a személyi kultusz éveinek bírálata, bemutatása szinte divat lett a magyar irodalomban és filmművészetben. Jellemző módon természetesen nemegyszer a hatalom és etika filozófiai vizsgálatáig vezetett az ötvenes évek világának közvetlen vagy áttételes kibeszélése. Egyetemes érvényre emelte egy kor tanulságait, történelmi analógiákat keresett hozzá, nem kevés üzenettel szolgált jelenkorunknak sem.

A csehszlovákiai magyar irodalomban ez a nyugtalanító téma a történelmi helyzet mássága folytán a kisebbségi sorskérdések körül jelölhető ki, jelesül azok a történelmi sorsfordulók és időszakok vártak művészi és tudományos feldolgozásra, melyek a kisebbségi magyar társadalom etnikai elkülönítő jegyeinek kialakításában is rendkívüli mértékben szerepet játszottak az utóbbi időben: 1938, a második világháború, majd a kollektív felelősségre vonás képtelenségei: az 1945 és 1948 közötti események. Ennek az időszaknak elképesztő tényei ma már közismertek, de ez az időszak az irodalom és történettudomány számára a hatvanas évek elejéig tabu volt. Ez a gátoltság rendkívül szűkre vonta a regényírás lehetőségeit, hiszen az ábrázolásnak éppen a leginkább meghatározó, jellemformáló élményeket, eseményeket kellett elkerülnie. Hiányzott az epikai távlat lehetősége, a jellemek nélkülözték a történelmi perspektívát, hiányosak, élettelenek voltak. A tabu jelleg viszont a témának nagy feszültséget adott, hiszen nyilvánvaló volt, hogy előbb-utóbb szembe kell vele nézni, mert a csehszlovákiai magyar társadalom számára a kitelepítés vagy a kényszerű „reszlovákizálás” általános élmény volt. Az emberek többségének idegeiben

elevenen éltek az ártatlan bűnhődés, a kollektív felelősségre vonás eseményei, s ezeket semmiképpen nem lehetett egyeztetni a szocializmus eszméivel. A tények palástolása, a problémák elintézetlensége igazságtalanságok szentesítésének tetszett. Ezért, amikor a Csehszlovák Kommunista Párt nyilvánosan is elítélte a „jégtörő február” előtti eseményeket, s ez a téma az irodalom számára is felszabadult, azonnal a csehszlovákiai magyar regény központi területévé vált. Az 1963-as párthatározat után a megfrissülő szellemi mozgás első megnyilvánulása a szlovákiai magyar irodalomban védekező mozdulat volt, „védekezés s egyben szabadulni akarás egy depresszív szellemi közérzettől... a személyi kultusz éveinek bírálata nem a társadalmi torzulásokat vette célba elsősorban, hanem a nemzeti sérelmek okait kívánta tisztázni és revízió alá venni” (Dobos László). A téma azonban némely egyéb adott-sággal társulva megvonta a művészi feldolgozás határvonalait is. Az események, tehát a művek szociológiai, történeti anyaga mindenkinek közvetlen élménye volt. Az olvasók a többszörös értelmiségi emigráció következtében viszonylag képzetlen társadalmi rétegekből kerültek ki, igényük az általuk is ismert, átélt eseményekhez híven ragaszkodó, közérthető irodalom. Az írók lehetősége, tehetsége is ezt igényelte leginkább, hiszen valamiképpen legtöbbszörük, a fiatalok szinte valamennyien, egyszerű környezethez kötődtek, művészi ösztönzéseiket is a markánsan realista alkotóktól kapták. Figyelmüknek mindig az élet leginkább gyakorlati oldalára kellett irányulnia. Lét- és sorskérdésekkel a mindennapi életben találkoztak, úgy látszott, mintha egyebet sem kellene tenniük, mint legszemélyesebb élményeiket lejegyezni. Igény és adottság találkozott tehát abban, hogy a csehszlovákiai magyar regény fő vonulata alapvetően primér élményeken alapuló, önéletrajzi jellegű és erősen szociológiai-szociográfiai indítású lett. A közismert élet- és élményanyag vissza is fogta az alkotó képzetét, kevés teret engedett a művészi alakításnak, erősen befolyásolta a műfaji jellegét. Ez az élményanyag azonban olyan kusza és kibogozhatatlannak tetsző, hogy önmagában is rendkívül sokféle lehetőséget kínál, ráadásul a harmadik nemzedék íróinál teljesen összeszövődik vele a nemzedékváltás problémaköre is. A nemzedékváltás tartalma is sokrétű: nemcsak a korosztályok ütközési lehetőségeit rejti, hanem a falusi életformának városivá, a parasztnak értelmiségivé válását is hordozza. A történeti téma meghatározottsága révén a feldolgozás módszerében is felfigyelhetünk rokon vonásokra, bizonyos motívumok gyakori ismétlődése pedig szükségyszerűnek tekinthető.

*

Az elmondottakból már következik, hogy az ebből a témakörből felnövő regényirodalom bizonyos féltörténeti jelleggel bír: lezárt eseményeket, múltat tárgyal, de ez a múlt intenzív és valóságos élménye volt írónak és olvasónak egyaránt, s mindkettőre nézve máig is tudatmeghatározó erejű. Ezért a művészi megformálásnak szinte közös vonása lett az emlékezés jelleggel való birkózás. Ez biztosítja valamelyest a hitelességet is: az író olyan formát keres, mely lehetővé teszi, hogy felszabadítsa a lelkében élő élmények áradását. Hasonló, mégis különféle változatok születtek így. A leggyakoribb egy lélektani alaptörvényre épül: valamely, a múlttal kapcsolatos váratlan esemény felidézi a letűnt időt. Ezt a törvényt követve vezet a lélek rejtelseibe Dobos László első regénye, a *Messze voltak a csillagok* (1963): a háborúnak már másfél évtizede vége van, amikor Ács Kálmán fiának a kezében felrobban a háborúból visszamaradt gránát. Ács Kálmánt volt barátjával, az övével ellentétes elképzelések szerint élő, könnyű utakat választó Györke Antival való beszélgetése egyébként is emlékezésre indította már, most azonban a váratlan szerencsétlenség felszabadítja az emlékeket. Megszólal a történelem. A lassan hegedő sebek ismét felszakadoznak, s megelevenedik előttünk a második világháborúba behajszolt kisember összes szenvedése a kisebbségi magyar sorsba ágyazva. Fogság és szökés váltakozik, s közben megsebződik, megalázódik az ember. Ha magyarságát megtagadná, ha csehnek vagy szlováknak vallaná magát, megszabadulna a kényszer-munkától, így azonban a fasiszták bűneiért lakol: „Megfojt az a tudat, hogy az urak viselt dolgaiért a magunkfajta pórnépet számoltatják.” Az emlékezés az élmény-

sűrítés eszköze, objektív ideje két-három óra csupán, a múltakat idéző képzelet mégis éveket fog át, ezer kilométereket vándorol be. Dobos László második regényében, a *Földönfutókban* (1967) is az emlékezés szabad asszociációiból, filmszerű képsorok modern és átgondolt összevisszaságából bomlik ki a gazdag cselekmény fő irányja, de a hagyományoktól való eloldódás itt merészebb, és gazdagabb eredményekkel jár. Az emlékezés kiváltó oka tipikusabb és motiváltabb, nem oly véletlenszerű, mint a *Messze voltak a csillagokban*, s a keret „annyira el van rejtve, oly szervesen beépül az emlékezés természetébe, hogy már-már elfeledteti magát” (Kovács Kálmán). A regény „íróféle” főhőse egy nyaralóhelyen meglát egy különös, valahonnét ismerős arcot. Kutatni kezd emlékei között, vajon hol találkozott vele, honnét ilyen ismerős ez a megtört ember. Így ismer rá benne az egykori határőrre, aki annak idején elfogta őt, az iskolába járni Magyarországra szökő gyermeket. Háromhetes mostani találkozásiuk természetesen kapcsolják egybe a múltat és a jelent. Töredékesen, mozaikszerűen, az ősi balladák hézagos építkezésére emlékeztetően rakódnak össze az emlékképek. A háború utáni évekbe érkezik a tűnődő emlékkérés, abba az időbe, amikor „nyelvük szerint kiválasztják az embereket jókra és rosszakra, győztesekre és legyőzöttekre... Aki anyanyelvén szól, az bűnös, azt ütni és gyűlölni kell”. „Megtúrtek és megaláztak vagyunk mindkét oldalon. Itt is, ott is.” Az emlékezés így teszi lehetővé, hogy a hősök sorsának törvényei is feltárulkozzanak előttünk.

Hasonlóképpen véletlen találkozás indítja Mács József *Adósságtörlesztését* (1968), itt azonban a keret elválik a műtől, szinte nehezkévé lesz, előszó és utószó formájában fogja körül a cselekményt. A keret a jelen idő, a mű világa pedig a múlt, s a kettő között az összekötő, áthidaló kapocs nem sikeres: „Ha nem untatja, elmesélem, hogyan történt mindez, mik voltak az előzményei hazajövetelének és decini letelepedésének.” Ily módon ez a módszer inkább Egri Viktoréhoz (*Megmondom mindenkinek*, 1965) áll közelebb. Egri hőse beleszeret egy fiatal tanítónőbe, s mikor az élete, múltja felől érdeklődik, tizenhárom füzetben megírja élettörténetét, s a születésnapot köszöntő lánynak ajándék gyanánt átadja. A különbség viszont az, hogy az *Adósságtörlesztés* igyekszik megeleveníteni a múltat, a *Megmondom mindenkinek* pedig inkább csak elmondja. Rácz Olivér *Megtudtam, hogy élsz* című regénye is az önéletírás fikciójára épül, de több leleménnyel és több eredménnyel, mert itt az egész történetet — néhány magyarzó résztől eltekintve — maga a hős jegyezte fel, de nem önéletrajz, hanem művészi alkotás igényével, tehát harmadik személyű önéletrajzi regényt írt, s most ez segíti a bonyolultabb művészi megformálást. Összetettebb látásra, több nézőpontra, több alakításra ad módot, s indokolttá teszi, hogy a főhősnek kettős élete legyen, hogy a „szerepjátszást” a mondanivaló szempontjából is jól kamatoztassa. Így az író két nézőpontból is ítélkezhet. Módszertanilag egészen más oldalról közelít a témához Dávid Teréz *Kásahegye* (1966). Abban mégis hasonlatos az előbbiekhöz, hogy itt is van apropója a múlt bemutatásának: a hősnek egy kérdőívet kell kitöltenie, s ekkor derül ki, hogy ami más ember számára oly egyszerű, az a kisebbségi sorsot élőknek rendkívül bonyolult, hiszen neve, születési helye, állampolgársága stb. történelmi távlatban nézve gyakran változik. Ez az ötlet a formáló elve a szatirikus regénynek, kár, hogy következetes alkalmazásakor nem hatol mélyebbre az író.

Általánosnak tekinthetjük a múlt felidézésének keretes módjait, mert kivételek alig vannak. A téma első fecskéje, L. Kiss Ibolya regénye, a *Túl a folyón* még allegorikus rejtekezésre kényszerült, szükségszerűen került el a személyes élmény tüntető kimutatását. Duba Gyula *Szabadesése* (1969) későbbi időben játszódik, nem a kisebbségi sors a központi témája, a speciálisan kisebbségi élményanyag sokrétű meghatározottságok egyike csupán. A múlt, a kisebbségi történelem azonban itt is jelent formáló erős tényező, asszociációk formájában gyakran felvillan.

A műforma felől nézve a hagyományosság jellemzi a csehszlovákiai magyar regényt, az írók főgondja az, hogy valamilyen elfogadható apropót találjanak a megtörtént események egyszerű elmondására. A modern regény felé csupán a *Földönfutók* és a *Szabadesés* tör határozott ösvényt. A *Földönfutók* jelent és múltat

egyszerre világít át, alkalmazván a film hozadékát, a montázstechnikát, a lélektani módszer merész újítását, a szabad asszociációk gyors váltását, s ezekkel szoros összefüggésben a balladás tömörséget, ismétlésekkel, sugallatos mondatokkal való hangsúlyozást, és végül a merész alakítást, modern váltást, a két hős egyesítését, egybeolvasztását. Mindezt meggyőző művészi erővel képes egységes művé forrasztani, s minden részletében a mondanivalóra irányítva is külön világgá emelni, a csehszlovákiai magyar társadalom életét, problémáit intenzíven megjeleníteni. A *Szabadesés* Duba Gyula írásművészetének első szintézise. Hőse a csehszlovákiai magyar értelmiségnek tipikus alakja. Élményei a csehszlovákiai magyar irodalom harmadik nemzedékének szinte minden fontos kérdését előhozzák. Sorsa egyszerre következik alkatából és a társadalmi-történelmi meghatározottságból. A cselekmény fő vonulata kronológiai rendet tart, de az asszociációk, emlékképek modern felvillantása a jellem jelenének mindig mögéje rajzolja eredőit is. Így a hősök legfontosabb vonásainak kialakulását is szemlélhetjük, a regény tér és időkerete ezáltal megnő, motívációs rendszere szinte zárt ok-okozati láncolatot épít föl, s egyre világosabb lesz, hogy az emberek egyéniségét mennyire meghatározzák a történelmi események. A főhős szinte predesztinálva van a „szabadesésre”.

*

Az élményanyagból következően és az írói szándék, mondandó végső sugallatainak megfelelően ezek a regények sajátos szembesítő technikával dolgoznak. Párhuzamba állítanak sorsokat, így perelnek igazságért, így mutatnak rá az egymással szorosan összefüggő torzulásokra. Már L. Kiss Ibolya regényében felbukkan ez a szembeállítás: a folyóntúliak és folyóninneniek ellenségeskedéseinek mintegy előjátéka a zsidóüldözés és a második világháború többi kegyetlensége. Az ártatlan szenvedés szinte kínálja a párhuzamot a zsidóság sorsával. Rácز Olivér könyvében párhuzamosan fut egymás mellett a zsidó Judit és a magyar Hernádi Tivadar élete a legnehezebb időszakban. A mondanivaló egyetemes érvényre emelését célozza, hogy hasonló jellegű kiszolgáltatottságra vannak utalva a végső kérdésekben. Mindkét hős életét az érthetetlen politika, erőszak tette tönkre. Egri Viktornál a leglíraibb hangokat a jóságos zsidó család elhurcolása váltja ki. Dobos László második regényében a sofőr így szól a magyar szereplőhöz: „Lázadjanak. Nem volt elég a zsidók példája!” Duba Gyula könyvében pedig a Pozsonyból kitoloncolt Széplaknyé emlékszik menet közben a zsidókra.

A hatalom nacionalista megnyilvánulásaival szemben valamennyi regény írója felmutatja a szlovákok és magyarok együttélésének legfontosabb lehetőségét: azt, hogy az igazi ellentét nem a nemzetiségiéik között van, hanem az osztályharc, a gazdagok és szegények egymás elleni küzdelme kibékíthetetlen. A *Túl a folyón* középpontjában a magyar Laky Anna és a szlovák Orbis Ádám szerelme és házassága áll, a két értelmiségi figura párhuzamosan ismeri fel a gazdag-szegény viszony embertelenségét. A gazdag lány másokért élő orvos lesz, férje pedig apja gyárát ajánlja fel az államnak. A *Megtudtam, hogy élsz* Hernádi Tivadarja a gyárban megismerkedik és összebarátkozik egy magyargyűlölő szlovák fiúval. Hamarosan kiderül, hogy a gyűlölet csupán belénevelt tévedés. Azt tanították neki az iskolában, hogy a magyarok „aljas nép. Ők verték szét harmincnyolcban a köztársaságot”... stb. Most azonban, amikor a nemzetiségi kérdést közelről látja, megbékül, és semmit sem változik barátí viszonya Tivadarral, amikor kiderül, hogy Tivadar magyar. A *Földönfutókban* a szlovák sofőr nézni sem bírja a magyarok kitelepítését. Az *Adósságtörlesztésben* Szekeres Bálint édesapja naphosszat együtt dolgozik a szlovák Marcival, pedig egy szót sem tudnak egymás nyelvén. A magyarok és szlovákok örökös egymásrataltságát, együttérzését és emberségét jól példázza a magyarokkal történt igazságtalanságok miatt kesergő szlovák kommunista, Horkay, akit végül a magyar Háncs Gyula kezd vigasztalni.

A *Megmondom mindenkinek* már átvezet a következő párhuzamos motívumhoz: a nemzetiségi hazaszeretet tartalmának sajátosságához. Sohasem az állam,

hanem mindig a szülőföld itt a vonzalom tárgya, hiszen nem az emberek, hanem az országhatárok változtak gyakran. Szmatlák áttelepült Csehszlovákiába, hiába fogadja ott a kitelepített magyarok jól berendezett lakása, jó termőföldje, nem tud vele boldogulni: „Nem tudunk ebben a világban otthon lenni, sem én, sem a feleségem, de még a gyerekeink sem. Hiába próbálom, nem tudok itt gyökeret verni — panaszkoltam.” Szlovák létére haza akar menni Magyarországra, és ő javasolja Takácsnak, hogy hozza vissza a szüleit Szlovákiába. A *Messze voltak a csillagokban* szinte tenyérynyi hely, a Tisza-parti almáskert és a nagy nyárfa környéke az igazi haza, a *Földönfutókban* sem jelentkezik senki, amikor hirdetik, hogy aki akar, áttelepülhet Magyarországra. Az írónak és párhuzamos sorsú szlovák társának egyaránt a táj tölti ki az életét, hiszen ebbe fonódnak bele az emberi sorsok, itt minden fordulónál emlékek idéződnek. A legjobb példa talán az *Adósságtörlesztése*: Szekeres Bálint Debrecenben végezte a tanítóképzőt ezerkilencszáznegyvenhétben, s magyar létére mégis hazamegy Csehszlovákiába, hiába intik, hiába marasztalják. Szereti hazáját, s azt csak szülőföldjén találhatja fel. A kisebbségi regények hőseinek hazája nem Magyarország és nem Csehszlovákia, hanem a gömői kis falu, bodroghközi táj, Kassa, Pozsony vagy Komárom, ahol születtek, ahol élnek. És a legnehezebb időkben mutatták meg, hogy a hazaszeretetük nem szólam, hanem mély tartalmai vannak.

*

A hősök formálását is alapvetően meghatározza az életanyag. A cselekmény itt ugyanis bő életanyagot hordoz, történelmi tényeket állít szembe az egyén morális világával: történelem és etika, politika és morál, társadalom és egyén összefüggéseit, súrlódásait vetíti elénk. Az eddig említett motívumok is mutatják, hogy a kisebbségi sors embere nem a politikához, nem a hatalmi megoldásokhoz, hanem az etikához, morálhoz, lelkiismerethez, egyetemes emberi igazságokhoz félelmezhet. Sorsának, életének pozitív lehetőségeit ezektől reméli. A jellemek alakulását azonban erősen meghatározza élménykörük. Mint közös, legfontosabb jellemformáló erőt, a családás motívumot kell kiemelnünk. A humánumban hívó emberek szomorú tényekkel találták szemben magukat. Ezeknek az eseményeknek a bátor és pontos megjelenítése adja a regények szociológiai telítettségét. A tömör és kegyetlen rádióhírek, újságcikkkrészek, kitoloncolási nyilatkozatok stb. sohasem öncélúak, hanem a hősök sorsát és jellemét meghatározó vagy jelentősen befolyásoló művészi információk. Példa mindegyik regényből bősséggel idézhető. Ezúttal inkább ennek a csalódásnak a legkihívóbb változatára vessünk egy pillantást: a magyar kommunistákéra! Ők eszméik, illegális tevékenységük miatt különösen sokat szenvedtek az előző korszakokban, megváltásként várták hát a felszabadulást, s éppen ezért amikor a felszabadulást kitelepítések, kényszermunka, „reszlovakizáció” követte, döbbenetlen álltak a politikának és történelemnek számukra teljességgel érthetetlen fordulata előtt. Ők is felelősek lettek a háborúért, a Horthy-rendszer hibáiért, jóllehet mindig szemben állottak vele, harcoltak ellene. A *Megmondom mindenkinek* Takács Ferenc³ kommunista vezetőként találkozik mindezzel. Szülei teszik fel neki a legkínzóbb kérdéseket. A *Megtudtam, hogy élszben* Hernádi Tivadar döbbenete élesen és pontosan fogalmaz: „Én ezért a győzelemért harcoltam. Most nem harcolhatok a győztesek ellen.” A *Földönfutók* szerint is: „A paraszti engedelmességet, a harcot, a kommunisták hitét is megcsúfolja a történelem.” Az *Adósságtörlesztés* legmeghatározóbb jelenete a kommunista Széldömöki kitelepítése. A családás közepette még saját felesége is arra kéri, hogy térjen ki kommunista hitéből. A szlovák és magyar kommunisták — itt: Horkay és Széldömöki — egyaránt várták a felszabadulást. Eszméik, küzdelmeik azonosak voltak, mégis más eredménnyel végződtek. Ez a kihívó szembeállítás nyilvánvaló torzulásra figyelmeztet.

A legaktívabb, legnagyobb szándékú emberek kárhozhatnak ily módon cselekvésképtelenségre, a hősök nem maguk formálják sorsukat, hanem elviselik azt, ami történik velük. Teremtő szándék és kényszerű passzivitás feszül bennük. Tehetetlen szembeszegülésük az igazságtalanságokkal egyrészt bő lírával tölti a műveket, más-

részt naturalista jellegű részletek gyakoriságát hozza. A szenvedés szinte meghatározó jegye ennek a világnak: becsukott iskolák, kitelepített, megalázott emberek, védtelenné s hontalanná vált öregek, az élet pusztulása, értékek devalválódása minden mű gyakori motívuma. Az értékvesztés, értékpazarlás vagy keserűvé teszi a hősokeket, vagy olyan állapotba juttatja, hogy tehetetlenségükben önpusztítóvá válnak, Arany János szőlősgazdájának a példáját követik. Mások összes törekvése csupán annyi, hogy önmagukat mentse meg, hogy kialakítsanak egy olyan kemény, de kényszerűen passzív tartást, egyéniségükre erőltetett szerepet, mely legalább azt biztosítja, hogy vitális erejük ne hagyja el teljesen őket.

Ez a tehetetlen küzdelem teremtette meg a csehszlovákiai magyar regények sajátos abszurd humorát. A reménytelen állapotban levő hős tréfája ez. Árnyalataiban rendkívül változatos ez a humor. Leggazdagabb virágzása a *Megtudtam, hogy élsz* első részében figyelhető meg. A keserűség, a tehetetlenség itt visszajáról, humoros oldaláról válik műformáló tényezővé. Hernádi Tivadar tudja, hogy elbocsátják állásából, mennie kell katonának egy olyan hadseregbe, mely nem az ő érdekeit szolgálja. Azonban, hogy egyéniségének belső tartalmait megőrizhesse, megóvhassa, megkettőzi magát. A sebzett, megcsúfolt egyéniség fölé épít egy krúdys, játékos figurát, amelyik szabad alakításával szinte mulatságba oldja a legnagyobb fájdalmat is. S most már a minden mindegy látszatával igazságot szolgáltat, a játék cselekvési teret ad neki. A lélek végső megpróbáltatása van már soron, de a felszínen csak a játék és mosoly látszik. A tréfa, az ötlet azonban a sírás és végső kétségbeesés álarca csupán. Célja az önmentés: a két hős tulajdonképpen egy. Egy születési bizonylat van, de két életrajz: „... felváltva és váltott vérttel hadakoztunk azért, hogy megmaradjunk, és hogy bennünk is megmaradjon mindaz, amiért elkezdtük a harcot. Csak ketten bírhattuk el, egyedül lehetetlen lett volna.” A *Földönfutók*ban a repülő és átélő, belefeledkező történeteit az író keserű-kaján ellenvetései színezik. Valamiféle bölcs látás, de ugyanakkor nagy illúzióvesztés rejtezik a kiszólások mögött. Ez a látás még markánsabban jelenik meg az *Adósságtörlesztés* azon jelenetében, amikor a kitoloncolt magyarok sorsa miatt kesergő, szegénykező szlovák kommunistát így vigasztalja magyar barátja: „Nem is tudom, hogyan mentelek, ha majd rátok kerül a sor.” Groteszk, hogy az szól így, akit éppen visznek, mégis történelmi tény tükröződik a sorokban: a bosszúállások értelmetlen körforgására utal, mely ártatlan embereket sújt. A legnagyobb keserűség tréfalokozása ez is. Az emberi szándéknak és a világ gyarolóságának szembeállítását, a felülről látás keserű mosolya. A *Szabadesés* hőseinek is mentőöve ez az ironikus, illetve önironikus szemlélet: kiszolgáltatottságában is mindig támad egy játékos ötlete, mely segít elviselni sorsát. De amíg a *Megtudtam, hogy élsz* hőseinek ez a szemlélet tudatos erőforrása volt, programos értékmentés, addig a *Szabadesés* Morvajának sorsa azt is mutatja, hogy az abszurd humor legtöbbször csak egy-egy nehéz pillanaton menti át az embert, hogy utána még jobban rádöbbenjen kiszolgáltatottságára, tehetetlenségére. Mindez azért van így, mert a *Szabadesés* szélesebb horizontú mű, a jellem szép értékeinek pusztulása nem vezethető vissza egy okra, következőképpen megmentésének sem lehet egyetlen módja. A speciálisan kisebbségi magyar sorskérdésekre épülő művek világát az tartja egyensúlyban, hogy az írók szocialista hite töretlen, s egy bizonyos lezárt időszakaszt vizsgálnak a későbbi, megváltozott helyzetből visszapillantva. E regények többsége egy kor tényeit, történeteit eleveníti fel, s a hősokeknak s az íróknak azokra való reagálását. A modernebb *Földönfutók* és *Szabadesés* ezzel szemben az idő felbontása révén elevenebben és mélyebben mutatja meg, hogy hogyan alakítja-formálja az embereket a történelem. A *Szabadesés*-ben ezt a mélyebb látást, összetettebb szemléletet szolgálja a humor egy más fajtája is. Vannak a regényben olyan szereplők, akik első látásra nevetségesek (Széplakné, Varga bácsi), de amikor az életük feltárulkozik előttünk, látjuk, hogy kisebbségi helyzetükből következő ártatlan szenvedésük alakította ki üldözési mániájukat, nevetséges szokásaikat. Csak a felületes szemlélet láthatja őket nevetségesnek, hiszen mélyen tragikus sorsú emberek.

Gyakori motívum a nemzedéki súrlódás, helyesebben szólva a nemzedékek szemléleti különbsége. A közösen szenvedett sors összéb hozza itt a korosztályokat, a nemzedéki kérdés a nemzetiségi problémák kísérőjelensége csupán, mások a hangsúlyai, mint a nagy egyetemes élménytől nem sújtott nemzetek irodalmában. Az egyénre rátelepülő történelem mégis mást váltott ki az idősebbekből, és mást a fiatalok iskolázottabb, gondolkodóbb rétegeiből. Az idősebbek a vallásos világkép jegyében igyekeztek nyugalmat találni, sorsukat az Istennek panaszolni vagy büneikért büntetésként elfogadni. Ezért visszatérő jelenet ezekben a regényekben a zsoltározó, imádkozó falu képe. Az idősebbek rajzát az egyszerűbb világlátás egy-neműbbé teszi. A fiatalok racionálisabb szemléletük révén összetettebb világlátásúak. Jellemző módon ők tágitják a felmerülő nemzetiségi kérdéseket egyetemesebb igényű felmérés felé, ők szembesítik a szocializmussal sorsukat, ők fellebbeznek a szocialista eszményekhez. Ők azok, akik megoldást keresnek, akik kérdéseket fogalmaznak.

*

Itt érkezünk el a csehszlovákiai magyar regények legfontosabb közös vonásához: a mondandó egységéhez, s ezzel szoros összefüggésben a differenciált történet-szemlélethez. Valamennyi író úgy rendezzi a sokféle mondanivaló hordozására alkalmas történelmi anyagot, hogy a mű legfontosabb sugallata a modern internacionalizmus követelése legyen. Nem fájdalmak és sérelmek felhánytorgatása a cél, hanem közös dolgaink rendezésének sürgetése. Ezt jobbra oly módon érik el, hogy differenciáltan szemlélik az egyént és a társadalmat: az egyént sohasem azonosítják azzal a hatalommal, melynek alattvalója. A kollektív felelősségrevonás ellen emel szót valamennyi regény azáltal is, hogy bemutatja a kisember tehetetlenségét a történelem erőivel szemben. A morális egyén nem tudott történelemformáló tényezővé válni, ráadásul a globális intézkedések mindig a legbecsületesebb embereket sújtották a legjobban. A könnyű jellemelek elindultak lefelé a lejtőn, olykor kihasználták mások nyomorúságát. Igazodtak, ahová kellett, lemondtak legelemibb emberi értékeikről. Ugyanakkor a becsületesek, szlovákok és magyarok egyaránt, mindig őrlődtek, pusztultak a nehéz időkben. A történelmi igazságokat igyeksenek felmutatni az írók, hogy minél hitelesebben, minél nagyobb művészi meggyőző erővel hirdessék, hogy az adósságtörlesztés idejétmúlt jelenség. Sohasem lehet a megbékélést kereső emberek útja. Ők csak az értelmes és humánus megoldásokat választhatják. Ezek keresése állítja a legszemélyesebb élményeket ezekben a regényekben történelmi és társadalmi összefüggésbe, így lesz a legszemélyesebb vallo-más is közösségi tekintetű. Ezért hiányzik szinte teljességgel e regények világtképéből a különös kategóriája. A mondanivalónak közvetlen gyakorlati célja is van: a megbékélést akarja erősíteni.

TURCZEL LAJOS

Sas Andor tudományos pályája posztumusz könyve távlatából

A húszas és harmincas évek csehszlovákiai magyar sajtójában többször találkoztunk olyan cikkekkkel, melyek a kisebbségi tudományos élet kialakulatlanságára, fogyatékoságaira, hiányosságaira keresnek magyarázatot. Az egyik ilyen cikkben, elkeseredett hangú felmérésben — mely a Magyar Írás 1934. évi 6. számában jelent meg — többek között ez olvasható: „Tizenöt éve élünk kisebbségi sorsban, s ez alatt

a tizenöt esztendő alatt Sas Andor tiszteletre méltó történetírói munkálkodásán kívül egyetlen olyan kísérletet sem találunk, melyet a kor színvonalán álló tudományos értékek fogadhatnánk el."

Sas Andor (1887—1962), akinek tudományos tevékenységét mások is nagy elismeréssel méltatták (például Vass László a Magyar Nap 1938. II. 20-i számában), az 1918—19-es magyarországi forradalmak emigránsaként — néhány éves bécsi tartózkodás után — került Csehszlovákiába, és tartósan itt telepedett meg. Az emigránsok között — akiket két csoportra: októbristákra és kommunistákra oszthatunk — Sas októbristának számított annak ellenére, hogy a Tanácsköztársaság idején tanúsított exponált magatartása miatt ment emigrációba. A kisebbségi élet politikai harcaiba közvetlenül nem kapcsolódott be, és a befogadó állam iránti lojalitását azzal is kifejezte, hogy a vezető csehszlovák államférfiak (Masaryk, Beneš, Krofta) műveiből, vagy a róluk szóló népszerűsítő munkákból néhányat magyarra fordított.

Sas tudományos munkássága — mely már az emigráció előtt is számottevő volt — egyetemista éveire nyúlik vissza. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Németországban végezte, s a bölcsészeten kívül a jogból és az államtudományokból is doktorátust szerzett. Pesti tanulmányai idején a híres Négyesy-szemináriumban is szerepet játszott, Pogány Józseffel és Vágó Bélával együtt a baloldali „hegypárt” csoport tagja volt. Németországi tartózkodása idején a pozitivistá Scherer-iskola életreszóló hatást gyakorolt rá.

Első tanulmányát — Hölderlinről — 22 éves korában tette közzé a magyar pozitívizmus legjellegzetesebb orgánumában, az Egyetemes Philológiai Közönyben. További tanulmányai (*Madách és Hegel, Erdélyi János* stb.) — melyeknek központi kérdése a XVIII. és XIX. század német filozófiájának magyar hatása volt — az EPhK-ban, a Huszadik Században, az Athenaeumban és a Nyugatban jelentek meg. 1918-ban a Franklin-társulat megbízásából lefordította Joël Karl svájci tudós-nak „A történelem ésszerűsége” című munkáját; lehetséges, hogy a szellemi élet háborúellenes akcióit szervező Szabó Ervinnek ennél a fordításnál ugyanolyan ösztönző szerepe volt, mint Babits Mihálynál, aki ugyanabban az esztendőben Kant művét, „Az örök béké”-t — az előszó tanúsága szerint „nem annyira filozófiai vagy filológiai, mint inkább agitatív céllal” — fordította le.

Arról, hogy Sas az októberi polgári forradalom napjaiban és a Károlyi-éra idején nagyobb aktívítást fejtett volna ki, semmit sem tudunk. A Tanácsköztársaság politikájával és művelődési elveivel való azonosulásának viszont nagyszerű dokumentumai vannak. A Néptanítók Lapjában *Minden tanítóhoz* címen mozgósító vezércikke jelent meg, s ugyanennek a lapnak a mellékletében hosszú tanulmányokat közölt a munkásmozgalom történetéből (*Leckék az újkori kapitalizmus és bér-munkásság korából, Az 1871-es párizsi kommün*), melyekkel az olvasók marxista művelődését igyekezett előmozdítani. Angazsáltsága és szakmai felkészültsége elismeréseképpen a Tanácsköztársaság Sas főiskolai tanárrá nevezte ki.

A Tanácsköztársaság bukása után egy ideig otthon húzódott meg, de 1920 februárjában — a fehérterror fokozódása idején (Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkolása stb.) — ő is az emigrációt választotta. Első állomáshelye Bécs volt, ahol magántanításból tartotta fenn magát és — itt kötött házassága után — a családját is. A kutatómunkát a bécsi emigráció nehéz éveiben sem hanyagolta el: Marx és Szemere Bertalan kapcsolatáról 1923-ban német nyelven írt tanulmányt tett közzé.

Csehszlovákiába a húszas évek közepén jött, és itt először a munkácsi kereskedelmi akadémián kapott tanári állást. Munkácson a tudományos tevékenység folytatására is csakhamar lehetőség nyílt. A városi vezetőség megbízásából rendezte és a *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376—1850* című munkájában (Munkács, 1927, 155 o.) feldolgozta a helyi levéltár gazdag iratanyagát. Ezt a forrástörténeti értékkel bíró munkáját 1933-ban cseh és orosz nyelvre is lefordították, a *Munkács város múltjából* című várostörténeti tanulmányát pedig 1928-ban orosz, cseh és magyar nyelven közös füzetben jelentették meg. Levéltári búvárkodásának további eredményei a *Munkácsi barokk* című tanulmány (Magyar Figyelő, 1933, 1—2. sz.) és az *Egy magyar nagybirtok történetéhez* című gazdaságtörténeti vázlat. Az utóbbi

munkát — mely 1931-ben a Századunk Könyvtára sorozat 8. füzeteként jelent meg — a felszabadulás után gazdaságtörténeti monográfiává bővítette ki (*Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán*, Bratislava, 1955, 133 o.).

A Munkácson végzett levéltári kutatómunkának két szempontból is meghatározó jelentősége lett Sas tudományos pályájának további alakulására: érdeklődése ettől kezdve elsősorban a történelmi kutatás — s azon belül a gazdaságtörténet, város-történet és kapcsolattörténet — felé irányult, kutató módszerében pedig a már korábban is megnyilvánuló pozitívista vonások (a mikrofilológia, akribia iránti hajlam) véglegesen felerősödtek. Tudósi profiljában, kutatói alkatában a pozitívista jelleg a felszabadulás utáni időben is uralkodó maradt, de ekkor a marxizmus tanításával való azonosulás a társadalmi és osztályproblémák iránti nagyfokú érdeklődést váltotta ki nála. A legjobb példa erre a fentebb említett gazdaságtörténeti monográfia, mely az alapját képező korábbi tanulmányból — az eredeti tényanyag teljes megőrzése, sőt gazdagítása mellett — főképp a jobbgátság helyzetének részletes feltárásával bővült ki, épült fel. (Ez a mű egyébként az elkobzott Rákóczi-birtokok egyik részének, a Schönborn család kezére jutott munkácsi—szentmiklósi nagybirtoknak gazdasági, társadalmi viszonyait mutatja be a XIX. század első feléből.)

Sas Pozsonyba 1932-ben, a helybeli magyar tanítóképző tanáráként került. Pozsonyba jövételekor fennforgott az a lehetőség, hogy az 1930-tól létező magyar tanszéken helyezik el őt, ebben az ügyben az akkori iskolaügyi miniszternél, a szociáldemokrata Ivan Dérernél kihallgatáson is volt. A magyar tanszékre azonban, szociáldemokrata kapcsolatai ellenére, sem akkor, sem 1934-ben — amikor a tanszék egyetlen tagja, Pavol Bujnák elhunyt — nem vették fel Sas-t. Azokban a cikkekben, melyek a magyar sajtóban 1934-ben a tanszék betöltésének kérdésével foglalkoztak, ismert magyarországi tudósok és írók nevei is felmerültek (Benedek Marcell, Farkas Gyula, Komlós Aladár, Németh László, Schöpflin Aladár, Szerb Antal stb.), de az iskolai hatóságok ezeket a javaslatokat sem vették tekintetbe; a tanszékre végül is a szemitológus Ján Bakošťák és František Jančovič tanfelügyelőt neveztek ki szuplenski minőségben. (Sas a magyar tanszékre csak a felszabadulás után, 1951-ben jutott be, és tanszékvezető docensként a haláláig itt működött.)

Tudományos munkásságának abból a részéből, amely az 1932—1945 közötti időre esik, elsősorban magyar—cseh kapcsolattörténeti tanulmányai emelkednek ki. Ennek a tudományos diszciplínának — a magyarországi Sárkány Oszkár mellett és részben a nyomán is — Sas volt a legfigyelemreméltóbb művelője. A *Comenius és a Rákócziak* című írásában még eléggé taposott utakon halad, de abban a nagyszabású monografikus tanulmányban, melyben a prágai egyetem egykori magyar lektorának, Riedl Szendének kapcsolati tevékenységét dolgozza fel (*Riedl Szende hídverési kísérlete a cseh és magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában*), már gazdag új anyagot tár fel. Kapcsolattörténeti tanulmányain kívül — melyek a nemzeteink közti hídépítést tudatosan szolgálták — gazdaságtörténeti tanulmányokat jelentett meg a Századunkban és német folyóiratokban, a Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság rövid életű folyóiratában: a Magyar Figyelőben pedig gazdag ízelítőket adott azokból a kutatásaiból, melyeket Pozsony történetével kapcsolatban már a harmincas évek első felében megkezdett (*Pozsony múltja, Kempelen Farkas*). A Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaságban (közkeletű nevén: Masaryk Akadémiában) értékes szervező tevékenységet fejtett ki, tisztségeket vállalt és a Magyar Figyelőben magyar, cseh és szlovák tudományos műveket rendszeresen recenzált.

Ezt az intenzív tudományos tevékenységet átmenetileg a fasizmus szlovákiai uralomra kerülése törte meg. Az elnémitott és fajilag üldözött Sasra és családjára nehéz évek szakadtak, melyek folyamán egyik fia a fasizmus áldozata lett.

A felszabadulás után rögtön dolgozni kezdett. A magyar lakosságot kollektívan sújtó intézkedések közvetlenül, jogilag nem érintették őt, de nagy nehézséget okozott számára a magyar sajtó teljes hiánya. A szlovák nyelvet nem bírta olyan

fokon, hogy tanulmányait szlovákul írhatta volna, ezért 1945—49 között néhány — Pozsony történetével foglalkozó — tanulmánya fordítói közvetítéssel jelent meg.

A magyarság jogainak rendezése után — melyet a Sas által „jégtörőnek és gyümölcsözőnek” nevezett 1948-i február (a csehszlovákiai szocialista fordulat hónapja) tett lehetővé — Sas azok közé tartozott, akik a kisebbségi kulturális élet újraélesztésében oroszánrészt vállaltak. A fokozatosan kiépülő magyar és irodalmi szorgalmasabb munkatársa lett, és fő feladatának a kulturális forradalom szolgálatát, a dolgozó tömegek kulturális és ideológiai nevelését tekintette. Ennek a célnak megfelelően — melyet felszabadulás utáni első könyvében, a *Történelmi és irodalmi tanulmányokban* (1953) „a dolgozókkal menetelő tudomány és irodalom” jelszavával is hangsúlyozott — publikációs tevékenységében az ismeretterjesztés és kultúra-népszerűsítés tendenciája került előtérbe. 1948-tól a haláláig kétszáznál több ilyen jellegű cikket jelentetett meg. Ezeknek az írásainak a tematikai skálája igen széles volt: a világirodalmon, klasszikus magyar irodalmon, az orosz-szovjet, cseh és szlovák irodalmon kívül az orosz—magyar és a cseh-szlovák—magyar történelmi és irodalmi kapcsolatokra, a munkásmozgalom klasszikus szakaszán kívül a Szovjetunió fejlődésének és a szocializmus hazai alakulásának jelentős eseményeire és alakjaira is kiterjedt. Az ismeretterjesztő jelleg dominál azokban az írásokban is, melyeket a magyar irodalom klasszikus műveinek szlovák fordításai elé írt, és azoknak a kritikáknak a nagy részében is, melyekben a csehszlovákiai magyar irodalom új jelenségeivel foglalkozott. Ugyanezt mondhatjuk arról a nagy terjedelmű értekezéséről, melyet az általa összeállított *Magyar humoristák* (1954) című antológia előszavaként írt meg (*Mire jó a humor, és mit adnak nekünk a humoristák?*).

A szorosabb értelemben vett pedagógiai irodalomban nem volt túlságosan aktív, 1945 előtt egy tájékoztató jellegű pedagógiai kiadványt (*A népiskolai tanítók képező vizsgálatá*, 1937) és egy tanítóképzős tankönyvet (*A pedagógia történetének vezérvonala*, 1938) fordított magyarra. 1945 után egy középiskolai irodalomtörténeti tankönyvet írt (1955) és egy középiskolai irodalmi szemelvénygyűjtemény társ-szerzőjeként szerepelt (1961). Egyetemi tankönyv vagy jegyzet nem került ki a keze alól, ami annál sajnálatosabb, mert irodalomtörténeti előadásai — melyekre gondosan készült — színesek, érdekesek és tartalmasak voltak.

Felszabadulás utáni kutatómunkássága — az *Egy kárpáti latifundium a hűbéri világ alkonyán* című gazdaságtörténeti monográfia befejezése után — nagyrészt Pozsony reformkori történetére koncentrált, amellyel Sas — mint azt már tudjuk — a harmincas évek elejétől kezdve állandó kontaktusban volt és gyarapodó kutatási eredményeiből magyar és szlovák nyelven részleteket közölt. Ezeket aztán jórészt beépítette abba a nagy terjedelmű munkába, amely *A diéták városának napjai a bécsi kongresszus idejétől a nagy márciusig 1818—1848* címen kéziratban maradt utána.

Ez a munka — mely Sas hirtelen bekövetkezett halála előtt a doktori védelemre már elő volt készítve — most, 12 év után új címmel és jelentős mértékben megrövidítve került kiadásra (*A koronázó város a bécsi kongresszustól a nagy márciusig 1818—1848*, Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1973, 333 o.). Nem akarok kukacoskodni, de a régi címet (*A diéták városa...*) sokkal alkalmasabbnak tartom. Egyrészt — és főképp — azért, mert a tárgyalt korszak történelmi jellegének jobban megfelel, másrészt azért, mivel a kézirat munkája az irodalmi köztudatban már így szerepelt, a Magyar Irodalmi Lexikon és a magyar irodalom cseh kislexikona (*Slovník spisovatelů-Maďarsko*, 1971) is így tett említést róla.

Az eredeti kézirat átdolgozásával és megrövidítésével kapcsolatban — melynek mértékéről a könyv egyik recenzense, Párkány Antal pontos képet ad (1. Új Ifjúság, 1974. II. 5-i sz.) — elfogadhatónak tartom a kiadó magyarázatát. Annál inkább, mert közvetlen tudomásom van arról, hogy a szerző a kézirat alakját a többszörös alakítgatás ellenére sem tekintette még teljesen véglegesnek, s valószínűleg formált, csiszolt volna még rajta.

A kéziratos műről egyébként még a szerző életében igen elismerő méltatás jelent meg. Kovács Endre az Irodalmi Szemle 1958. évi 2. számában közölt nyilatkozatában (*Beszélgetés Kovács Endre Kossuth-díjas magyar történettudóssal*) úgy beszélt róla, mint a marxista várostörténet jeles alkotásáról. „Sas Andornak a reformkor helyzetképét feltáró munkája a hézagpótló művek sorába tartozik — mondotta. — Sas, Takács Sándorral ellentétben, aki az országgyűlési színpadon lezajló események mögöttes politikai hátterét rajzolja meg, nem a diéták városának politikai szereplőit eleveníti meg, nem a bécsi udvar intrikáinak, a kamarilla aljaságainak történeti képét rajzolgatja tovább, hanem a gazdaságtörténés érdeklődésével közeledik a városhoz, és azt írja meg, amiről eddig a legkevesebbet tudtunk... A városi levéltár gazdag kincsebányájának feltárásával a régi pozitivistákon kicsiszolt érzékeny gazdasági jellegű érdeklődésével a szerző rávilágít a reformkor városának minden rejtett összefüggésére, megmutatja, hogyan éltek az emberek, a város polgárai a szabadságharc előtti évtizedekben, milyen városi szervezet szabta meg életük alakulását és hogyan zajlott le ez az élet. Hatalmas kutatómunka fekszik a több száz oldalas kéziratban. A feldolgozott levéltári források gazdag tényanyaga mellett nem kerülte el a szerző figyelmét a korabeli sajtó sem, és természetesen sokat merített a korra vonatkozó elszórt történeti munkákból, dolgozatokból is. Így jött létre Pozsony reformkori történetének ez a szintézise, mely példamutató lehet mindazoknak, akik egy adott szakasz várostörténetével foglalkoznak... Sas ebben a munkájában is a tények alapvető jelentőségére épít, nála az általános törvényszerűségeket mindig megelőzi az alapos tényvizsgálat... Az elkészült mű mögött nem egy-két év megfeszített munkáját érezzük, hanem egy egész, kutatásban, elmélkedésben eltöltött gazdag életét.”

Mit tehetünk még ehhez a lényegre tapintó és a mű módszertani alapjait is megvilágító méltatáshoz?

Azt, hogy Sas a reformkori Pozsony külső és belső életében, melyet félelmetes adatt mennyiség felhasználásával rekonstruál, a beavatottak biztonságával és könynyedségével mozog. És ami egy pozitivistának különösen is dicséretére válik: az egykori várost — az életét és fejlődését megalapozó tényezők — (gazdasági élet, közlekedés, népesség, társadalmi rétegződés, városi önkormányzat, művelődési viszonyok stb.) dinamikus feltárásával — valósággal életre kelti. Ebben az életre támasztásban nagy segítségére vannak a korbéli Pozsony-leírások (Miss Pardoe útleírása, Paul von Ballus városi helyzetképe, Zichy Adél grófnő naplója és Gottfried von Lütgendorff visszaemlékezése), melyek keretszerű szerepeltetésével ellensúlyozni tudja a városi jegyzőkönyvekből és adókönyvekből kibányászott adathalmaz nyomasztó súlyát. A művelődési viszonyokat bemutató IV. fejezetben — ahol többek között a híres pozsonyi evangélikus líceumról, a pozsonyi német képzőművészekről, az itt tartózkodó František Palackýról, Ludovít Štúr politikai és kulturális szerepéről, Rómer Flórisról, Orosz Józsefről stb. esik szó — mozgalmas képet kapunk a reformkori főváros nemzetiségi szinképéről, melynek akkori jellegzetességét — a fülzöveg találó megállapítása szerint — a magyar előretörés, a német művelődési öntudat és a szláv nemzeti ébredés határozta meg. Ami pedig a tárgyalt korszak Pozsonyjának általános művelődéstörténeti képét, jellegét illeti, erről a szerző a következő nézetet nyilvánítja: „E harminchárom évet Pozsony életében nevezhetjük a meghitt és ríznált kispolgári biedermeier időszakának, de nevezhetjük pozsonyi Vormärznek, a forradalmi márciushoz vezető útszakasznak is.”

Sas tudományos pályáját a reformkori Pozsonyról szóló posztumusz művével még nem lehet lezárni. E könyv megjelenésének idejében került elő két lappangó kézirat, melyek közül a kisebbik a pozsonyi zsidóság XVIII—XIX. századi gazdasági és jogi viszonyait, a nagyobbik — közel 400 oldalas — kézirat pedig a szlovákiai zsidóság 1939—45 közötti kálváriáját mutatja be. Az újabb posztumusz művekről eddig csak az azokat előkerítő Párkány Antal közölt beszámolót az Új Szóban. Párkány egyébként Sas Andorról könyvet is írt, melyet a közeljövőben jelentet meg a Madách Könyvkiadó.

Kacsó Sándor: Fogy a virág gyűl az iszap

A pillanat műfaja: az emlékirat. Az egész magyar irodalmat tekintve lehet ez túlzás, de mindenképpen igaznak érzem az erdélyire mondva. Mert ez az a műfaj, amelyben az utóbbi időben a legtöbb „jelentős”, „figyelmet érdemlő” könyv megjelent: legalábbis aránylag — hogy az állításon valamit enyhítsek. Érdekes lenne mindet összevetni, megnézni, mi az, ami közös bennük, hol az indíték, amely éppen ezt a műfajt lökte felszínre. Amint végigsorolom a szerzők nevét, máris arra gondolok: egy generáció tart önvizsgálatot. A 60–70 évesek. Akik gyermekként látták az első nagy háborút, akiknek szavai a 20-as években lettek először a nyomtatott betű által nyilvánosak, és a 30-as években vívták meg férfiharcaikat. Néhányat átolvastva pedig a művek közül: Mintha a Történelemmel szállnának perbe. Ki így, ki úgy: de azzal, amivé a Történelem tette cselekedeteiket. Hogy visszapereljék azokat eredeti szándékaik szerint — vagy (talán és?) utólagos tapasztalataik alapján. A Történelemtől: tehát attól is, amivé azok a mai történelemszemléletünkben lettek. A mi — a fiatalabbak — látásában. Az utánunk jövőkhöz szólnak, hogy egy kicsit tőlünk vegyék vissza történetiségüket, adni akarván helyette egyéniségüket. Ki igazolva, ki merengve, ki kételkedve és kételkedve — megalégedve, vagy keserűen — mindenki másképpen. Van, aki tényeket próbál rekonstruálni — és vitatkozik képzeletbeli világot teremt nemcsak abban, hogy az emlékezet nyújtotta csontvázra a képzelet által szövi fel az események izomvilágát, hanem abban is, hogy hite szerint formálja át a múltat: olyanná, amilyennek lennie kellett volna e hit tételei szerint. De mindannyian újra megvívják harcukat, igaz, most más módon és szinten — összhangot keresve a szétszaladó szálak, a két értelmet is kínáló valóság között: az egyéni és a társadalom, a tett és az esemény kettős világában. Lélektani elemzés és társadalmi tanköltemény; a két véglet ez, s nem mindenkinek és még kevésbé egyformán sikerül az összhang. Mert függ a mai összhang attól is, hogy milyen volt ama régebbi időkben az összhang. Nemcsak attól, hogy hogyan van ez meg ma a szerzőben, aki önmagának és a társadalomnak a múltja fölé hajol.

Ennek az irodalomnak „egyik legjobb darabja” szerintem — de mindenképpen az egyik legtanulságosabb — Kacsó Sándor emlékiratainak most megjelent II. kötete, az, amely 1927-től 1937-ig emlékezik vissza arra az időre, amikor a szerző a *Brassói Lapok* szerkesztője volt.

Bizonyára lesz, aki érdektelennek is mondja ezt a kötetet. Merthogy nincs benne sem mélylélektan, sem mélytársadalomtan. De szerintem éppen ebben van a könyv igazi érdekessége, ebben az egyszerűségben, s amit ez takar — abban. Tanul-sága egy tanúságban van, mert egy magatartást emel olvasó szemeink elé: a legtermészetesebben emberit, s a legtermészetesebben értelmiségit. Azét, aki világos viszonyban van a társadalommal: a bátor küzdelem viszonyában. Az egyetlenben, amelyik megérdemli az emberi tiszteletet.

Virág alatt, iszap fölött — ez volt az első kötet címe: iszap és virág ismétlődik

mindkét címben — csak egyvalami nincs bennük, az, ami a kötet maga. A patak, a víz. Mert — hogy a Kacsó adta képnél maradjak — olyan a beszéde, mint a tiszta víz folyása, áttetsző és világos. Minden meglátható — az időadta fénytörés ellenére. Kacsó Sándor viszonya múltbeli énjéhez és küzdelméhez egyértelmű. És a megítélés, a töprenkedés erkölcsi dolgok felett van. Hiúság, megtorpanások, této-vázások: ezek fölött mereng Kacsó, és bizony boldog ember bűnei ezek, boldog lehet, akinek csak ilyen bűnei voltak. Könnyű és tiszta lehet a szó, ha az is ilyen, amiről szól. És könnyű lehet a lélek, ha oly nehéz időkben, mint azok voltak, mégis természetes volt léte a világban, s a Történelemben: nincs hát mit visszaperelnie, vagy alig van.

Küszködésből, csatározásokból hogyan lett szolgálat: erről szól a könyv. Szolgálat: szabadon akart, szabadon választott és mindig szabadon megvalósított. Olyan tehát, amely a legnehezebb és legkomorabb időkben is szabadította a lelket és az eszméletet. Szolgálat annak, aki azt nem rabolja el, visszájára nem fordítja, hanem csak magába szívja — vállalhatja ezért a szolgálo mindig. Szolgált Kacsó: népének.

Kultúrát és gazdasági emelkedést, gyarapodást segíteni, ezt tette megújuló és új meg új formákban. A szövetkezetépítéstől a bankokkal vívott harcig, az aprómunkától a visszhangos csatáig.

Volt ehhez tere: a *Brassói Lapok*. Független politikai napilap: ez állt a fej-lécen, és ez is volt a lap. Független: lehetett hát valóban baloldali és válhatott mind radikálisabbá. S mert minden száma tett volt, lett ezért a magyar sajtó értékét öregbítő lap. Adott teret, de Kacsó Sándor által is volt az, ami — általa is lett azzá, aminek a sajtótörténet ismeri. Vagy ismerné, ha méltóbban foglalkozna vele, többet és jobban, hogy ne csak híre éljen.

Orgánuma volt a demokráciának, küzdött érte és megvalósítani igyekezett. Ahogy lehetett: vagyis a harcban. A reakció ellen, később pedig már a terjeszkedő fasizmussal szemben. A székelyeket kizsároló bankuzsora ellen vívja egyik első harcát Kacsó Sándor. És katolikus ember létére a katolikus klerikalizmus ellen, ez volt a folytatás. Mindenkiel, aki bármely formájú elnyomókkal cinkosan paktál, s akik számára az egység csak arra volt jó, hogy e paktálásuk támadatlan legyen.

De legfőképpen a fasizmussal szállt szembe. A fasizmussal, vagyis a nemzetiségi oktatás megfojtását akaró szándékkal és politikával. A fasiszták által meghirdetett politikával, melyet így jellemez: „Erdélyben még mindig sok a magyar vagy magyar jellegű kereskedelmi vállalat, ipari üzem. Ezekben nemcsak az igazgatóság, hanem az alkalmazottak is túlnyomó részben magyarok. Kötelezni kell ezeket a vállalkozásokat, hogy legalább nyolcvan százalékban románokat alkalmazzanak! Utcára kerülhetnek hát a postások, vasutasok, állami alkalmazottak után a munkások, magántisztviselők is?” (576. o.) Ez volt a fasizmus célja és politikája a maga konkrét-ságában, ahogyan az 1935-ben megfogalmaztatott. Ez ellen pedig „az első cikket a magam kezdeményezéséből írtam”, meséli Kacsó. Hogy aztán a *Brassói Lapok* feltárják, miként mentek a magyar urak e fasiszta nacionalizmus elébe — alázatos szolgaként. (578. o.)

Kacsó Sándor e küzdelme valójában folytatás, mert már 1933-ban így írt volt: „Nekünk itt a sodró erejű nacionalizmus, a dühös és elkoptatott sovinizmusba belekábult nagy fajtság és hazafiasság nem öröm és nem reménység, hanem iszonyatos félelem.” (429.) Itt még távolról felrémlő hitlerizmus veszélyéről van szó, de 1936-ban már közeli a veszély. Ekkor a lap egy csehszlovákiai cikket vesz át vezércikknek téve meg: „A magyar kérdés képviselésében — mondja (helyettünk is) a cikket záró mondat — a fasizmus elleni nyílt állásfoglalás döntően fontos, mert a kisebbség saját léteérdekeit is csak egy minden támadás ellen védett erős demokrácián belül biztosíthatja.” (584.) S mert itt még mással mondatja a lap a magáét, ezért érzi Kacsó szükségét annak, hogy maga is megszólaljon. Erről így emlékezik: „Egy gondolat született meg bennem, nem minden győtrődés nélkül, s gondok között neveltem magamban, a további adott és kapott sebek tanulságaival. Úgy véltem, a demokratikus gondolkozású polgárság sem társul eléggé a munkásság oldalára, pedig tán az ő szabadságeszményeit is fenyegeti olyan közvetlen vesze-

delem, mint a munkásságét. Ez nőtt meg aztán annyira, hogy szenvedélyes felelősségrevonás lett belőle egy *Hová szaladsz, Polgártárs?* című cikk formájában. »Riadt begyámulásról« beszélt, amelyben a polgárság »nem meri észrevenni, hogy itt már nem politikai formációk igenléséről vagy tagadásáról van szó, hanem ennél sokkal többről: az emberi haladás ... feladásáról s azokról a polgári szabadságjogokról, amelyeket szinte két évszázadon keresztül szerzett meg az emberiség, s amelyeket most a megrémült polgár, mint felszerelését a gyáva katona, szétdobál visszafelé menekülése útján.« (584.)

Ez tehát a küzdelem, ez a nyílt viszony az akkori Történelemmel: amely megadja a léleknek azt a nyugalmat, amivel a könyv ma íródhatott.

Sokat időztem a politikánál, sokat ennél a témánál? Csak azért tettem, mert igazat akarok adni Kacsónak. Ezt olvasom ugyanis a 375. oldalon: „Ó, de az a politika! Szinte látom, hogy elhárítólág vagy éppen bosszúsán legyint az olvasó; érdekesebb volna az olvasmány nélküle! Tudom én ezt jól. Egyetértek Tóth Bélával, aki tudomásomra hozta ezt az *Alföld* című debreceni folyóiratban. »Meg kell viszont mondanom — írta önéletrajzi visszaemlékezéseim első kötetének ismertetésében —, hogy rám ezeknek a politikai harcoknak a leírása kissé fárasztóan hatott. Mindez ma már a múlté, véglegesen elsüllyedt.« De vajon reánk gyakorolt hatásai-ban is elsüllyedt? És tanulságaiban is?» (*Kriterion*, 1974.)

TORDAI ZÁDOR

Veress Dániel Két drámájáról

Igazság szerint inkább így kéne tán írni a címet, hogy: „Egy esszéíróról, két drámája ürügyén.” Mert Veress Dániel munkássága és szíve szerint — vagy legalábbis jelen recenzens szíve szerint — elsősorban esszéíró. Aki olvasta tanulmánykötetét (*Vándorúton* 1971) s még inkább Mikesről szóló óriás esszéjét (*A rodostói csillagnéző* 1972) aligha kételkedhet. „Minden íróembernek vannak egészen személyessé vált irodalmi gondjai is. Szenvédélyé nemesedtek, feladattá izmosodtak” — írta Veress Dániel a *Tiszatájban* Sütő András Kemény-ébrészteséről, s mintha csak a maga Mikes-interpretációjához fogalmazta volna meg az indoklást. Ha tehát meg akarja érteni az ember Veress Dániel drámakísérleteit, óhatatlanul a Mikes-esszéből kell kiinduljon. Meg kell keresse azokat az irodalmi gondokat, amik itt szenvédélyé nemesedtek, föladata izmosodtak.

A Mikes-esszé, mint minden szép irodalmi (de nem föltétlenül és ma egyre kevésbé szépirodalmi) alkotás, többretegű. A látszólag domináló réteg (s ezt Veress Dániel mesteri elemzéssel fejt ki) egy különleges személyi-társadalmi kapcsolat: a Nagy Fejedelem iránti hűség, ami — a XVII. századi európai abszolútizmus szociokulturális játékszabályai szerint — egyértelműen kijelöli Mikes társadalmi helyét. Ez a hely határozza meg az írói szerepet, de nem magát az írást, ami más rétegektől függ, más rétegekből táplálkozik. Az első és legfontosabb ezek között a gyerekkor, illetve a gyerekkorral együtt örökre elveszített otthon. Mert e kettő lokális és esszenciális — térbeli s lényegbeli — azonosulása fűti a vágyakozást az íráshoz — s nem az írói szerephez — szükséges hőfokra; a gyerekkorrá lényegült hazai táj — az emigránslét transzcendens „lokálpátriája” — teremti meg az írás metafizikai szükségszerűségét, ontológiai bázisát. És erre az ontológiai alapra épül minden egyéb, lényege szerint másodrendű faktor: lengyel- és franciaországi élmények, különféle művelődési hatások. Nem mintha Veress Dániel alábecsülné utóbbiak jelentőségét. Ellenkezőleg, nagyon is alaposan analizálja a korabeli európai — nem-

csak nyugat-, hanem kelet-európai s mohamedán — szellemi áramlatok hatását Mikes nevelődésére s művelődésére. De a gondosan kidolgozott rétegeket a maguk helyére teszi, s pillanatra se engedí felejtenünk, hogy mind miféle bázison alapulnak. Hiszen még a Fejedelem iránti hűséget is ez a metafizikai bázis nemesíti szociokulturális determinánsból — jellemmé; Veress nyomán azonnal megértjük, hogy XIV. Lajos leghűségesebb alattvalója sem írhatta volna meg soha Mikes leveleit, nem oldhatta volna meg föladatát. De nemcsak, illetve elsősorban nem a Napkirály és Rákóczi különbsége miatt — a rodostói udvartartás még hasonlított is szegényes, így meghatóvá szelídült formában a franciára —, hanem a szolgálat egzisztenciális különbözősége miatt. A francia udvaronc soha nem identifikálhatta királya iránti hűségét a saját gyerekkorává lényegült hon nosztalgikus szeretetével; sohasem transzformálhatta önnön erkölcsi lényege iránti hűséggé. A francia udvaronc csak egy királyt, legjobb esetben egy eszmét szolgálhatott. Mikes ellenben a fejedelem szolgálatában konkrét, megoldható írói feladattá formálhatta egzisztenciális szenvedését. Gondjai szenvedéllyé nemesedtek, föladata izmosodtak.

A recenzió szabályai szerint most — hogy legalább elvben igazolható legyen a kitérő — le kellene vezetni az esszéből Veress Dániel (föltehetően évekkal az esszé előtt fogant) Mikes-dramáját. De nem lehet. Mert az összefüggés nem az irodalomtörténetírás és az esztétika hipotetiko-deduktív skémáját követi. A dráma megértéséhez ismerni kell az esszét, de le nem vezethető belőle, mivel kiegészítik egymást. Nem dedukció vagy indukció szerint halad az összefüggések logikája, hanem komplementaritás szerint. Így hát a Mikes-esszéhez nyugodtan társíthatjuk a most recenzeált *Két drámát*. Annál is inkább, mert Veress Dániel maga hivatkozik — okosan s érzékkel — esszéiben a modern irodalomról szólva Heisenberg határozatlansági relációjára, s így bizonyosan nem idegen a gondolatvilágától, ha esszé és dráma komplementaritásából próbáljuk megérteni a feladattá izmosodó gondok állandóját.

Veress Dániel Kaváfisz-tanulmányában (tán a legjobb magyar nyelvű írás szá-
zadunk egyik kulcsköltőjéről) találjuk meg a két dráma egyikéhez az esszéfaktort. „Az erdélyiek — írja —, ha nem is tudták, gondjaikban egy kicsit mindig görög módra éltek. Néha lehetetlen nem összekeverni a Báthoriakat az Atridákkal. S abban is van hasonlóság — még ha Rhodopé tája nem is az Olt völgye —, hogy erejük, tehetségük csak az üllő és kalapács közt szikrázott föl. De maguk voltak üllő, és maguk voltak a kalapács is.” Íme a kristálytisztán megfogalmazott írói gond, ha úgy tetszik, a tematikus gondolat. Viszonylag könnyű lenne belőle drámát levezetni, ám akkor a kettő szorzatából sohasem jöhetne ki a feladat állandója. Veress Dániel nem is így szerkesztette meg Báthory-dramáját. A *véres farsang* nem holmi erdélyiesített vagy éppen aktualizált Atrida-sztori. Ebben az üllő-kalapács helyzetben nem a görög moira fújtatója izzítja a szenvedélyeket. A történeti tényeknek megfelelően a dráma szabályos reneszánsz intrikák véres hálóját feszíti ki; a hősök maguk szövik s társadalmi meghatározottságuk miatt szinte maguktól keverődnek belé. Minden intrika és perfidia a főhős, Báthory Zsigmond szerepe körül polarizálódik; ő a korabeli szabályos német-római condottieri történetileg hitelesen, kitűnően megfogalmazott erdélyi variánsa. Élvsóvár impotens, széplelkű gyilkos, művelt barbár, bájolgó szörnyeteg. Az ő szintetikus jellemét egészíti ki, a Németh László-i analitikus drámaszerkesztés elvei szerint, a többi szereplő egy-egy magatartásformát megszemélyesítő alakja. Ők bontják elemeire a főhős jellemét, mint kémcsőben a próbához sorra hozzáadott reagensek. De Németh Lászlóval ellentétben Veress Dániel egy utójátékban külön is összegezi az analízis végső eredményét, elmondja a tanulságot. Az esszéíró végül is levetteti a drámaíróval a szakmai álarccokat, és egyszeriben tájékozódni tudunk: igen, ez a moralitások világa, amelyik a *Balassi Menyhért árultatásáról* és az *Agis tragédiája* óta Madách és Németh László drámáin keresztül máig hat irodalmunkban. Keveseknek s ritkán sikerült azonban — Németh László szavával — a „drámai transzfúzió”: a tanuló és tanulságul hívott szerepek életrekeltése. A *Véres farsang* jelentőségét mégsem ez határozza meg, hanem az, hogy része volt a romániai magyar dráma új hullámá-

nak. Amelyik azután fölvetette a modern dráma magas partjaira — gondoljunk csak a *Vendégségre* vagy a *Bolyai János estjére*, de a *Pompás Gedeonra* is — az üllőkalapács helyzet feladattá izmosodó írói gondját. De a Báthory-téma ezzel még egyáltalában nincsen „készen”, épp a dráma elkészültével s miatt sürgeti a Mikes-könyvhöz méltó, széles látókörű, történeti esszé. Tán épp ezt jelzi a modern európai esszé nagy magyar mesterének szóló ajánlás?

A Wesselényi-drámát, első pilanatra legalábbis, könnyebben teszi le az ember a „kész” érzésével. Igaz, a jól ismert történelmi táj, a Széchenyi—Wesselényi barátság gyakran megírt konvergenciái és divergenciái, a reformkor egész klasszicista egyszerűségű (vagy klasszicistává egyszerűsített?) társadalmi képe kész bennünk, hogy úgyszólván minden sorra rezonáljon. Hiszen ez a kor a magyar történelem egyetlen igazán közismert fázisa; szinte a magyar történelem köztudati paradigmája: az a jellegzetesnek tartott része, amit annyiszor helyettesítünk — még tudományos vizsgálatokban is — könnyelműen az egész helyébe. Épp ez a közismertség nehezíti meg azonban — majdnem a lehetetlenségig — a drámaíró munkáját, ha olyan igénnyel nyúl a történelemhez, mint Veress Dániel. Itt aztán nincs vérbő reneszánsz sztori, ami az egyébre kevésbé fogékony nézőt is elszórakoztathatja; itt a történet ismert és — legalábbis a közhit szerint — egysíkú, s óhatatlanul az interpretáció kerül előtérbe. Épp az interpretáció azonban az esszéíró természetes közege. A Wesselényi-drámában ez az újság. Nem is annyira a főhős alakjában; e tekintetben Veress Dániel — jó érzékel koncentrálna — követi Trócsányi Zsolt rangos „Wesselényi-perújrafölvételét”. Teremt ellenben Veress a Wesselényt letartóztató, mártírozó császári katonatiszt, Stocklassa alakjában egy olyan szerepet, ami hirtelen új szempontból mutatja meg a kort. Stocklassa a hatalom hű és tisztességes szolgája, kiben Wesselényi eszmévilága gyűjtja föl a szolgált ügy iránti kételyt, amit azután az események negyvennyolcas rohanása megoldhatatlan konfliktussá fokoz. És nem csupán Stocklassa személyi konfliktusává. Mert az ő sorsából az derül ki, hogy a haladástól remegő s hanyatlásában brutális erőszakkal próbálkozó Birodalmat épp azok a hívei hagyják szükségképpen el, akik tisztességükkel és tehetségükkel tán egyedül segíthetnének rajta. Veress Wesselényije nemcsak Stocklassát, a nézőt is elgondolkoztatja „egy hevenyészett leckében azon, hogy a történelmi sors, az utak, a véletlen és a következmények gyakran mennyire nem találkoznak”. A néző — mert még az olvasó is önkéntelenül „színre lépteti”, gondolatban színészekre „osztja ki” a szerepet — a Stocklassa-sors tükrében pillantja meg hirtelen Wesselényi igazát. Veress Dániel meghallgatta Sütő András baráti bírálatát — idézte is róla szóló szép esszéjében —: „A színházterem pedig hatalmas, be kell tölteni hanggal, gondolattal, történéssel ... egy »kitalált« jelenet adott esetben konkrétan hordozhatja a történelmi igazat, mint a levéltári adat.”

Nyűgözhetik az esszéírót — foglalkozásához híven — a közlés kötelességei, ha drámaírónak csap föl, a hatalmas színházteremben kell gondolkozzék. Másként kell megfogalmaznia ugyanazt a történelmi igazat. „Felülkerekedni a diszkurzív intellektus esetlegességén, és felmérni a világot, megragadni a folyamatot a folyamat révén és a ráció felé indulni: ez a feladat. Erre egyik eszközünk az esszé.” Egy másik eszközünk a dráma. Szükségképpen máshogyan dolgozik, de találkoznak, találkoznak a feladattá izmosodott írói gond: a felelősségvállalás állandójában. Nagyon nehéz feladat, Németh László példája is mutatja. Izgalommal és érdeklődéssel követjük Veress Dániel küzdelmét az új történelmi dráma megteremtéséért; de jó lenne, ha az eredményei nem csak könyv, hanem élő színpadi játék formájában is — méghozzá minél gyakrabban — eljuthatnának hozzánk. (*Kriterion*, 1973.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Réz Pál: Kulcsok és kérdőjelek

Egy tanulmánygyűjtemény igazolása stílárius nívóján, gondolati tartalmasságán túl, azokkal együtt, a belefoglalt írások egymás közti vonzásán is múlik. A külön-külön keletkezett és megjelent írások hajlandóak-e egymásnak legalább köszönni, vagy úgy állnak némán, egymás iránti közönnnyel az arcukon, mint a nagyvárosi villamosokon a fáradt utazók? Vannak tanulmánykötetek, amelyeknek írásai azt a benyomást teszik együttesen, mintha szerzőjük sose találkozott volna — saját magával. S ha még olyan is akad a gyűjteményben, olyan tanulmány, ami újat ad, hanyagolt területet művel meg, a munkát magasra tehetjük, szerzőjének nemcsak a szorgalmát és lehetőségét konstatálhatjuk, szorgalmának gyümölcsét szedegetjük.

Ilyen könyv a Réz Pálé is. A szerzőnek stílusa van, nemes egyszerűségű, racionális eredetű előadásmódja, mintha csak megfogadta volna mesterének, Saint-Simonnak a sugalmait; vagy éppen Kosztolányihoz járt iskolába; Martin du Gard vagy még inkább: Stendhal nézne a tollára. Mert a szerző stílusának és tárgyválasztásának összehangoltsága világosan utal rá, hogy a tanulmányok írója irodalmi ember, s kell ezt hangsúlyozni olyan időben, amikor az irodalomtudomány mindenáron tudománynak állítja magát, s feledtetni akarja ama sajátságát, hogy az irodalomhoz érzékenység, vonzalom kell mindenekelőtt, s aztán jöhet a többi; jöjjön a tudomány is. S egyben itt a bizonyíték rá, hogy a *Kulcsok és kérdőjelek* tanulmányai egy család: egy anyának, egy apának bizonyos gyermekei.

Három ciklusa van a kötetnek. A különböző eredetű, természetű írásokat e ciklizálás rendezi illendő egységbe. A *Kísérletek, értelmezések* nívós irodalmi esszék; szerzőjük velük, általuk vall önmagáról is; szellemi arcára ezek vallanak rá, ízlése is ezek révén fejeződik ki közvetlenül. Ami a szellemi arculatot, vagy éppen már a magatartást illeti, a legfontosabb és egyben igen értékes közlendője, hogy az egyetemes irodalmat vallatja a szerző. Saint-Simon, Móricz, Kosztolányi, Szép Ernő, Roger Martin du Gard, Pap Károly és Németh Andor. A hangütés a kétszólamúság jegyében van, s e két szólam az egész kötetet jellemzi. A világirodalom és a magyar itt úgy harmonizál, hogy senki nem veheti észébe, amaz nagyobb, emez kedvesebb. Réz Pálnak vannak önalakító, vallató témái, van ízlése, határozott iránya, vannak az irodalomban kitaposott ösvényei, de ezek a gyalogutak sosem véletlenek.

Legelőbb a nagyság iránt halad a gyalogút. Saint-Simon és Móricz, Kosztolányi és Roger Martin du Gard ezt a megszokottság jegyében adják tudtunkra. A nagyság azonban nemcsak evidenciaként mutatkozhatik meg. A nagyság fogja meg Réz Pált Pap Károlyban, noha a monumentum töredékes, s a nagyság rejtett jelenvalósága Szép Ernőben vagy Németh Andorban. És a nagyság nem függ a világirodalomtól. Attól se, ha valaki, mint Móricz, igen sajátságos módon valósítja meg feladatát. Milyen a móriczi történeti regény? De nemcsak erre az egyetlen kérdésre válaszol a tanulmány. Ha Saint-Simonban a szemlélet egysége és mély tagoltsága ragadja meg Réz Pált, Móriczban is meglátja a szemléletnek hasonló szervességét, filozófiai mélységét. Amannál a tiszta logika és precizitás mellett a természetesség, a gazdagság, a színesség, bőség tűnik föl számára vonzónak, Móricznál is a részletek gazdagságából, hiteléből, arányából tárul fel, ami egyetemes. Saint-Simon emlékiratai a félmúltat rögzítik. S az áttekinthetetlen anyagból kialakul az a stílusnívó, amelynek szintjén az egyetemes, tehát a maradandó siklik tova. Móricz a régmúltban, az ugyancsak nehezen megragadhatóban érvényesíti azt a stílusjegységet, amely filozófiai érvényű egyetemes. S mintha mesterei, Réz Pál is megajándékoz benünket a részletekkel, a bőséggel, holott valami finom lírai gondolatot akart velünk közölni: A mulandó élet szomorúságán átsugárzik a maradandóság; vigasztaló, hogy az eltűnt idő megragadható. S ez a szemérmes lírai megnyíltakozás egyben állásfoglalás is. Réz Pál pártot fog a racionalizmus mellett.

Réz Pál nem szereti, ha értékek nyomtalanul eltűnnek akarnak. Odaadó figyelme akkor izzik föl különösen, ha a nyomát vesztő értéket megszimatozza. Szép Ernő,

Szomory, Németh Andor, Pap Károly a Réz Pál tolla nyomán ül mellénk, mesélni. Az életük, a sorsuk története, a művek érvénye általa lesz ismét nyilvánvalóvá. Kosztolányit pedig hírlapíróként támasztja életre. Talán hogy egy másik eltűnt értékre, az irodalmi nívójú hírlapírásra emlékeztesse a kortársakat, s az is inspirálja talán, hogy szeretett írójával a legkritikusabb ponton szembesüljön. „A teljes pályaképhez ez is hozzátartozik. De az irodalomtörténet — és maga a történelem — bennünket, magyarokat különösképp megaláztatott rá, hogy egy író — nagy író — ne csak, s ne is elsősorban tévedéseivel, bűneivel, botlásaival mérjünk.”

Könyvének második ciklusa az irodalmi ember másik gyönyörűségének tanúsítványa. Megannyi filológiai bibelődés, de sosem öncélúan, s mindig érdekkeltően. Nem is mindig ironia nélkül. Mert nem finom ironia-e, ha a strukturalista elemzések divatja idején régimódi filozokodás segíti a világra egy Szomory-novella esztétikumát megvilágító némely rejtelmét? S mily produktívan! Vagy a másik két aprófilológiai kis remek, a Stendhal Magyarországon és a Mikszáth és Malraux. Nélkülözhetetlen irodalomtörténeti adalékok, s az irodalomban oly otthonosan forgolódo irodalmi ember nyomai.

Harmadik ciklusát az élő irodalommal foglalkozó alkotja. Most veszem észre, a világirodalom tulajdonképp a francia. De épp ez az érdekes, az eszméltető. Distanca kell az önismerethez. Egyetlen külső szilárd pont, hogy a világot — magamat — sarkaiból kiemeljem. Francia és magyar példákból rakja ki azokat a pontokat, amelyek bizvást minősíthetők vonatkozási pontoknak. Általuk már objektíven meghatározható annyi, hogy hol vagyunk. Egyrészt vitázik. Ha valaki azt vetné ellene, racionalizmusa ómódi a mai modern világban, fölmutatja a kétségbevonás ellenében Beckettet és Le Clézíót, Sempunt és Perc-t. Le Clézio viszont „az alighanem *mindenkori* történelmi pillanatot”. S megint ott vagyunk, ahol a Saint-Simon és a Móricz kapcsán elmondottakkor, a racionalizmus biztos közegében.

Élő magyarjai közt is ott van Sziráky Judit, akit föl kell mutatni, mint Szép Ernőt, Németh Andort, s még néhány evidens irodalmi értéket jelentő név: Hubay, Karinthy Ferenc, Sütő András, Kardos G. György, Csurka, Galgóczi. Itt látszik meg a biztós ízlés, határozott értéktudat produktivitása.

Ha Réz Pál XIX. század elői arisztokrata, akkor mecénás, később pedig a kulturális élet alapozó reformere; századunk elején ott látnánk a Nyugat körében. Ma éppen ott van, ahová az ilyen irodalmi ember való. A könyvkiadás körül tevékenykedik. S ez nemcsak neki jó, nekünk is szerencsénk. A kevesek közül való; iránytűje is van, nemcsak hajóistizti rangja. (*Szépirodalmi, 1973.*)

BATA IMRE

Vajthó László költeményes prózája: Tanárok

Vajthó László 80. születésnapján, 1967-ben, a hajdani tanítványok máig emlékezetesen köszöntötték tanárukat, a magyar nevelésügy nagy öregjét. Vas István az ünneplés perceiben joggal kérdezte kortársaitól, hogy „mi volna Vajthó Angliában? Sír, lovag, talán valamelyik oxfordi vagy cambridge-i kollégium *warden*-je?... És a Szovjetunióban miféle címetek és érdemjeleket viselne?” Öt évvel később, a 85. születésnapon, az Elnöki Tanács az arany *Munka* Érdemrendet adta át Vajthó Lászlónak, a költőnek, „keserűségükben is nevelő szeretettel kihegyezett epigrammák szerzőjének”, a német, francia, orosz irodalom kiváló fordítójának, alapvető irodalmi antológiák szerkesztőjének, „a kivételes tanárnak”, a bátor embernek, aki a barna téboly éveiben kiállt a neves és névtelen üldözöttekért.

Mindezeket felidézve köszöntjük most a regényíró, a *Tanárok* című regény megjelenése alkalmából, mert ezzel a hiteles, szabályos, megindító, meghökkentő művel szépírói munkásságának csúcspontjára is eljutott, rangos helyre a magyar szépirodalomban.

„A nagy művekben mindig van egy szó, mely különösen szíven üti az embert” írja Vajthó, és Rilke egyik „költeményes prózájában” a lovagolni szóban találta meg a kulcsot, amiről két lovaglás is eszébe jutott, a Don Quijotéé meg a Münchhausené, és az utóbbiban, „ebben a könnyfakasztó komikumú lovasban” látja „tanári hevületeink és szétlőtt ábrándjaink tragikomikus paródiáját”. Ha Vajthónak a lovaglás, nekünk a tanár szó a kulcs regénye felfejtéséhez. Századunk nagy tanúja, aki 1912-ben Adyval Zilahon találkozott, majd a két világháború között a korszak legnagyobb íróinak volt értője és prókátora, a tanárok életén át a magyar társadalom mélyeibe láthatott, sorsuk megfajlásáért érdemes volt „bányászni süppedt emlékek tárnáiban”, „vágyni elhagyott tájak, fészkek felé, ahol boldogok és boldogtalanok voltunk egyszerre”. A *Tanárok* pedagógusregény, meg pedagógiai kulcsregény is, de mégis több azoknál, széles társadalomrajz a század első felének Magyarországról.

Hőse, Novák János, újdonsült helyettes tanár a regény első lapján, 1914-ben érkezik a Szamos menti város főgimnáziumába, és a felszabadulás katarzisában búcsúzunk tőle, 1945-ben. 1914 és 1945 között tíz tantestületben tanított, az ország különböző helyeibe, az ő vándorlása, ide-oda vetődése áll a cselekmény fősodrában, de valójában nem Novák regénye a *Tanárok*. Az áthelyezett idősíkok visszaállításával, a megváltoztatott hely- és személynevek felderítésével természetesen elvégezhetnénk a Novák-Vajthó azonosítást, de a regényben Novák is tipizált figura, némi redukcióval. Novák ugyanis kevesebbnek akar látszani az események sodrában, mint amilyen valójában volt, s ebben Vajthó László szerénysége döntötte el a hős megformálását. Magánéletének ábrázolását is csak egy jelenségben mélyíti el, Tibody Helga iránti szerelmének vissza-visszatérő motívumában. E reménytelen vagy boldogtalan szerelemben inkább az ifjúkor iránti nosztalgiát látom, mert Novák egyszer dühvel, egyszer a késő találkozás hiábavalóságát belátva kerekedik felül a wertheri elérékenyülésen. Novák személyes sorsának csak egy mozzanatát olvasva maradunk kielégületlenek: az 1919-es Tanácsköztársaság és bukása bemutatásában. Novák tanár ugyanis nem lett kiemelkedő szereplője a fordulatnak, tanulásra használta a szabadság heteit, új barátságokat kötött, mintha nem viharzott volna át lelkén a forradalom, jöhetett annak bukása után a gyűjtőfegyházból látjuk visszatérni. Az író még most sem akarta megdicsérni Novákot, hogy olyasmit csinált, „ami kutya kötelessége volt minden gerinces embernek”? Így csak gyanítjuk, hogy életre szóló élménye maradt Nováknak a 133 nap, és Vajthó 55 évvel később sem engedte meg hősének, hogy érdemeket szerezzen írójának. De nem fogja vissza tollát az író a bukást követő helyezkedés keserű-igaz leírásában, a középosztály tragédiájának leleplezésében, amikor a „két vasat is tűzbe tartók izmos kasztjéről”, „a köpenyegforgatás gyakorlott artistáiról” és azokról a példás családapákról beszél, akik nem is voltak jellemtelenség, csak „a délelőtti zokszó nélkül vállalt robot után késő estig gazdagok otthonába zarándokoltak”, vagy „szívükben mindig ott zsi bongott a halhatatlan vágy, örökös sommája álmaiknak: fizetésemelés”.

Novák Jánosban a heterogén tanár-értelmiségi réteg új típusát formálta meg írója, Babits, Németh László tanárainak, vagy még inkább Móra Nyúl Bélájának rokonát, aki mély társadalmi tapasztalatok alapján rajongó humanizmussal ferdít az emberiségért, de cselekvéseiben öröknek hitt emberi erényekre kíván támaszkodni, tettei ezért korlátozottak és az adott osztályviszonyok közepette megvalósíthatatlanok. Fájdalom és keserűség, megbántottság és megaláztatás szívja el hasznos energiájukat, olyanok, mint Kosztolányi öreg tanára, aki egy vasúti utazás alkalmával a kalauz büntetés szavára elpirul, komoran maga elé mered, szégyene lassan emészti, mert megbüntették őt, aki egy életet élt le becsületesen; egy szót se szól, szeretne azonnal leszállni, hazafutni (*Pillanatképek*). Novák azonban nem

fut el, állandóan lázadozik, és sorsából következik, hogy csak más rendben, a nyomorító viszonyok megváltozása után érvényesítheti nagyszerű emberi-tanári tulajdonságait: a becsületességet. Novák a legnagyobb ínség idején két kenyérgyegyet talált a Körúton, és kész volt bevinni a rendőrőrszobára. A szegények szeretetét. A Ladomér nyomdással történt kis epizód a Hét krajcár szépségével vetekszik.

De nem minden tanár Novák János, ez a nemzet szempontjából alapvető réteg a társadalom tükörképe. Vannak köztük „becsületes, megvesztegethetetlen robotosok”, akik kötöttségük ellenére sem esnek bele keresztérdekük hínárjába. A többség az „erősen tükrös” nadrágúak, a szürke tanárok társasága, ritkábbak a „hercegtanárok”, a patriarkális tanügyi lények, az antiszemiták. Vajthó érdemüknek megfelelően szereti és gyűlöli őket. A tanárság nem egységes réteg, folynak köztük az elvi csatározások, a gonoszok megvetése azonban jellemző a többségre.

Az egész regényt mély bölcsesség szövi át, nem mond tanáros szentenciákat, finom pasztellszínekkel festi helyzetképeit, tréfálkozása visszafogott, a történetek puszta leírásával készlet mosolygásra. Ezúttal kerüli az anekdotázást, csak néhány csattanós történetet mond el, mint például a vizsgázó gróf és a számar esetét. Művészi eszközeiben főként a goethei klasszicitást alkalmazza, de kitűnőek olyan megoldásai is, mint a regénybe szőtt dialógusok, például a gróf és a molnár beszélgetése 1919-ben. A legmélyebb élményből fakadhat a villamos megszemélyesítése, amely nála nem csilingel, vagy aluszik. Ez a villamos hízásnak induló delnő, a kátyúba rekedt idomtalanság maga. És a formai szépségek között ízelgessük még egyszer Vajthó szavait: kushad, hívságtalan, sziveslátás, nebulóság, hivatásmulasztás, túlbuzgonc, fontos és fontatlan, vagy ilyen kifejezéseit, mint a nem elég mélyen gondolkodóra mondottat: a magyarság szólamosabb része, vagy a nagy mű jellemzőjét: kiszögellő alkotás.

S míg a regényben ott hemzseg a két világháború közti magyar társadalom jó része, tagadhatatlanul legtöbb szó a tanítványokról esik, az első tanítás élményeitől kezdve a nagy munka tudósi műveléséig. A diákokat tanáraik szemüvegén át látjuk, a katedráról vagy a családok körében. Őket csak az tudta így bemutatni, aki úgy aggódott tanítványai sorsáért, mint Novák-Vajthó, aki a legmodernebb pedagógiai módszereket alkalmazta, s akivel úgy vándoroltak iskoláról iskolára szerető diákjai, mint Apáczai Csere Jánossal, amikor más iskolába zavarta őket a sors.

Vajthó László egy helyütt azon elmélkedik, hogy régen még a tanári pálya dicséretéből is sajnálkozás csendült ki, s miért nem mentek tanárnak gazdag emberek, csak nagyjából parasztok, munkások, néptanítók, lelkészek fiai, s miért grófi nevelőből lett nem egy egyetemi tanár. Regénye válasz e kérdésekre és arra, hogy a tanárok java hogyan élt a következő generációkért, a máért. Novákra is éppúgy rá fog ismerni évtizedek múltán olvasója, ahogyan Vajthó Lászlóra is „még mindig ráismert eddig minden volt kollégája, tanítványa”. (Szépirodalmi, 1974.)

TÓTH GYULA

Ne mondj le semmiről

A *Költők egymás közt* és *A magunk kenyerén* folytatását ígérő, tipográfiai szempontból már-már kifogástalan kötet borítólapján elegáns cím (Babits-idézet) olvasható. Szép cím, jó cím — kár, hogy a könyv tartalma nem méltó hozzá. A „fülszöveg” tanúsága szerint a szerkesztő arra törekedett, hogy az antológia ne egy irányzatot vagy csoportot demonstráljon. Első ellenvetésünk éppen ezzel a szer-

kesztői, kiadói koncepcióval kapcsolatos. A legújabb magyar irodalom története is bizonyítja azt az evidenciát, hogy antológiát csak egységes csoportosulásnak, irányzatnak vagy nemzedéknek érdemes csinálni. A *Ne mondj le semmiről* tizenhárom költője azonban „csak komolyságban és játékoságban, hevületében és felelősség-tudatában rokon...” Irányzatról nem beszélhetünk: itt a már-már „ókonzervatív-nak” minősíthető poétajelöltektől a legagyafúrta modernista metódusokat alkalmazóig szinte minden költőtípusra van példa. Ez természetesen önmagában még nem lenne baj. De ez a tizenhárom költő nemzedéknek sem fogható föl, már csak azért sem, mert a szerzők születési dátumai között óriási (nem ritkán húsz év) különbség van. Azt mondhatnánk: a publikálás örömeihez már szinte kamaszkorukban eljutóké, s a szerkesztőségeket évtizedekig hiába ostromlóké ez az antológia. Nem akarunk ezzel újabb adalékot szolgáltatni a fiatal költő, fiatal író fogalmáról vitatkozók meddő polémiájához, hiszen végül is a nemzedék hiányát gyorsan elfeledtetné a sok jó vers. De hát — sajnos — a költők ebben is adósaink maradtak. Ez a kötet nem ad keresztnetszetet az utóbbi években indult költőkről, pályakezdőink lírája sokkal gazdagabb és értékesebb a *Ne mondj le semmiről* kínálta összképnél. E kijelentés talán nem tűnik megalapozatlannak, ha tucatnyi, kötet és antológia nélküli *tehetséges fiatal* költő folyóirat-publikációira hivatkozunk. Elmaradásuk, kihagyásuk egyszerűen érthetetlen.

Kezdők verseinek olvasásakor elsősorban arra figyelünk, hogy a költő mit lát a világból, mit tart fontosnak, s milyen a megismert-föltárt valóságdarabhoz való viszonya. Természetesen a megvalósult alkotás értéke sem lehet közömbös, hiszen a lehetőségeknél is fontosabb a mű. Nyugodt lelkiismerettel csupán két költőt emelhetünk ki, s nevezhetünk tehetséges, képességét művekkel bizonyító fiatalnak. *Spiró György* és *Szilágyi Ákos* versei önálló kötetben máris megállnak helyüket. „Kelet-Európa Spirónak szakmája, nyelvészileg és történelmileg és hitvallása is mintegy a Németh László-i felfogás továbbfejlesztése — ez kiderül jó néhány verséből meg a verseihez függesztett utószavából” — írja Vas István a kötet — talán nem tévedünk — egyik legjobb bevezetőjében. Valóban, Spiró György, ki munkatársa a Tiszatáj Kelet-európai Nézőjének is, nem egy versében vall kelet-európai elkötelezettségéről, meg arról az érzékenységről, melyet múltunk iránt mutat. Szívünk szerint valót ír Spiró: „Micsoda gazdagság részesei lennénk, ha ismernénk egymást. Azt hiszem, ma már magyar író csak úgy lehet valaki, ha kelet-európai szemmel néz körül minálunk.” Legjobb versei — a hetyke *Petőfi útján*, a „Kelet-európám: hasztalan / golyók a biliárdasztalon!” mellbe vágó képét föl villantó *Dákót krétáznak*, a provokáló, gunyoros, ugyanakkor heroikus hangú *Hozzám gyertek* — igazolják azt a szellemi, társadalmi értéket, mely szép hitvallásának alapul szolgál: „Halaszthatatlan dolgom: / élni, itt, / ebben a közegben, mert nincsen / más közeg”. — Szilágyi Ákos, aki — Kormos István szerint — „megtanulta a költészet dzsúdó-fogásait”, oldottabban, játékosabban ír. Versei rengeteg ötlettel teli, kábító szózuhatagok, egy kicsit több fegyelem, a kifejezés pontossága hiányzik belőlük. Néha alig tapintható: mi is akar itt kifejezésre jutni. Ilyenkor az az érzésünk, hogy egy nem túlságosan érdekes csevegés olvasói vagyunk.

Az egyik bevezetőben, Rákos Sándor írásában olvashatjuk: „Induló vagy nemrég indult költők *igenjénél* a *nem* fontosabb — az utóbbi fejezi ki hívebben állapotukat: távolodást a meglevőtől, és közeledést a meg-nem-levőhöz, aminek általuk kell majd meglennie.” — Készségesen egyetértünk Rákos Sándorral, csak azt kérdezzük meg: mi van akkor, amikor halk *igeneket*, vagy durva, majdnem minden igent elvető *nemeket* hallunk? — Kezdjük talán az utóbbival! Itt vannak például *Bratka László* versei, melyekben jó néhány élethelyzet lírában is kifejezhető lehetősége csillan föl. (Természetesen nem a „Tegnap semmit sem csináltam és ma sem” típusú „élményekre” gondolunk.) A verseket azonban *meg kellene írni!* Tudjuk, nem jó ilyen véleményt hallani vagy mondani. De gondoljunk meg: ezek az összedobált sorok mégiscsak olvasónak íródnak, akihez valami üzenetet kellene, hogy vigyenek. — Nem visznek. Bratka legtöbb írása érdektelen reflexiók sorozata. Pózt érzünk mögöttük, nem élményt, vagy kifejezésre törő fontos mondandót. Eörsi István

„nyelvi sablonmentességet” lát ezekben az írásokban, mi inkább nyelvi silányságot. Nem biztos, hogy a „prózaí nyelvhasználat” mögött mindig tudatosság van. — Sokkal több jót *Hajas Tibor* verseiről sem tudunk mondani. Hajas arra figyel, ami nincs. A hiányból próbál költészetet csinálni. A *(Kilencedik) történetben* keres valamit: „... végre megvolt: csak már nem tudom, mi.” Később már csak görcsösen ismételteti: „Mi hiányzik? / Mi hiányzik?” — Válaszunk: a költészet hiányzik!

A modern líra új útjait próbálgatók közül az igényesebb változatot Kemenczky Judit és Várady Szabolcs képviseli. Bárcsak igaza lenne Pilinszkynek: „*Kemenczky Judit* rendkívül tehetséges.” Versei első pillantásra lendületes szóáradatok, itt egy antik reminiscencia, amott egy keleti (talán japán) szavakkal (?), betűkkel (?) tele-tűzdelt sor. Az olvasó pedig tanácstalan, s a kilenc hideg, hozzáférhetetlen, feszültség nélküli vers Illyés okos megjegyzését juttatja eszébe: „Két szonett elolvasása után, amit egy kezdő elém tesz, nyomban megmondom, írjon-e még egy harmadikat. Úgynevezett modern — mondjuk, absztrakt — versből húszat is át kell szítanom, hogy arról, ami benne csillog, megmondjam, nemesfém-e.” — Valami mégis megnyugtat: Kemenczky szembe mer nézni önmagával. Önéletrajzában *Irodalom?!* című részében írja: „Barátom, te a fecsegés áldozata vagy. Eljött az ideje, hogy sírjál és meggyűlöld erényeidbe oltott vétkeid.” — *Várady Szabolcs* költészetének veszélyeire viszont Vas István figyelmeztet. Lehet, hogy Várady „eljut az eleganciának addig a fokáig, ahol már semmi helye a költészetnek”. Valóban, nagyon nehéz kapcsolatot találni ezekkel az elegáns versekkel. A Vas István említette „nyelvtanában kényes költői igény”, „az alany elbizonytalanítása, elködösítése” is elgondolkodtató. Úgy tűnik, itt nemcsak az *én*, a költői szubjektum eltűnéséről van szó, hanem a mondanivalóéről is.

Viola József viszont — Váradyval szemben — mindig önmagáról beszél, kellemetlen, taszító témákkal sokkolva az olvasót. Az írásokból kibogozható világképet azonban alig lehet megnevezni. Viola verset ír a „szomorúságba pottyant én”-ről, s úgy érzi, hogy a „Fő légyfogó, a lét lóg szüntelen.” Az antológia egyik kritikusaként *Viola* versei az amatőrizmus szintjén mozognak. Egy másik ítézünket ugyanezek a versek arra késztették, hogy „szegénységi bizonyítványt” állítson ki, s már-már átkokat szórjon az ország valamennyi szerkesztőjének fejére. Nem vették észre, nem vállalták ezt az elemi erővel robbanó tehetséget. Nos, kedves olvasó, most az a helyzet, hogy el kéne dönten: kinek van igaza?

Az antológia további hat költője az ún. hagyományos lírai típusokat műveli. Közülük elsősorban *Kartal Zsuzsa* nevét kell megjegyeznünk. Spiró mellett ő az egyetlen közéleti költő. A gondolatíságot, a „legformálhatóbb alapanyagot” (Rákos Sándor szavai) választotta, kár, hogy időnként szólamossággal is megelepszik. Önéletrajzában *Kartal* nagy-nagy öntudattal jelenti ki, hogy nem hisz az eredetiségben, a hagyományörzésben, a személytelen lírában, a személyes lírában, az intellektuális költészetben és az antiintellektuális költészetben. Hát akkor miben hisz? Az antidogmatizmusban — feleli. Óriási felfedezés! Ennél csak az lenne a megdöbbentőbb, ha ugyanakkor a dogmatizmusban is hinne. De félre a tréfával, hiszen halálosan komoly dolgokról van szó! *Kartal Zsuzsa* közéleti költő. Mi szüksége van arra, hogy azt, amit csinál, rafinált logikai hókuszpókuszokkal „magyarázza”? Inkább a választott, vállalt utat kéne a most még bizony erőtlen versek helyett életerősebbekkel folytatni.

Ha *Kartal* a közéleti, akkor *Czilczer Olga* a „köznapi” költő. Csakhogy a köznapiság *Czilczer* verseiben nem a hétköznapok csendes örömeinek megszólaltatásával, hanem a megszokottsággal, a *szürkeséggel* egyenlő. „*Czilczer* világa — ebben igaza van Csörba Győzőnek — egyelőre kissé szűk.” A legnagyobb baj az, hogy ez a „kissé szűk” világ eredetiség, hitelesség és jelentős mondanivaló nélküli verseket táplál. S valami baj van azzal a többek által emlegetett és megerősített zeneiséggel is, mely állítólag *Czilczer* verseinek erénye. A képekhez kapcsolódó, illetve azokban meglevő ritmikai élmények jelenlétére nem sok példa mondható. — *Kiss Irén* írásai is a versebe kívánczó élmény, az anyag megformálásának bizonytalanságát mutatják. Nyilatkozata egyelőre érdekesebb verseinél: „...nem szkizofréniás szabad-

versben lovagolok a Parnasszusra — juszt is megmaradok bonthatatlan Egésznek! Visszamentem a századelőre, s ha ütött az órák, innen fogok elindulni egészen új irányba” — mondja. Úgy legyen! — *Sikó Zsuzsa* önéletrajzából viszont tényleg meg-rázó, fölkavaró élményekre következtethetünk. Sikó szereti a kötött formákat, de képei néha annyira kötetlenek, hogy már-már képzavarra gyanakszunk. „Melletted sír a szél / Lent gép nevet s beléd-csikar”. Vagy: „S míg felel ő tudnom kell az mi forral / S kérdezni-kész s tetszik angyal-toroknak”. — Édes anyanyelvünk, mivé lettél!

Csendes, halk szavú lírájával s meglepő formakultúrájával tűnik ki *Banos János*. Szelíd hangú verseinek hitelességéhez nem férhet kétség. Csak éppen az egyszerűbb megoldások csábításának nem tud ellenállni, s gyakran közhelyek, banalitások „megverselésétől” sem riad vissza. A tömörség sem erénye. Leír egy szép sort, s utána azt magyarázza, miközben a vers — néha bizony — saját jelentéktelenségébe fullad. — *Litauzsky István* prózaíróként mutatkozott be néhány évvel ezelőtt. *Gyenge oltalom* című kisregényéből egyéniség tűnt elő, akinek van mondandója magáról, másokról, egyszóval: a világról. A műből, mely tulajdonképpen nem regény, inkább lazán egymás mellé rakott epizódokból összeállított történet-sorozat, ki-tűnik, hogy a szerző gyermekkori emlékei olyan társadalmi, geográfiai körhöz kapcsolódnak, melyről manapság nem divat írni. Mi került át ezekből az élményekből a versekbe? — Jóformán semmi. Litauzsky „ősi strófákat” és „téli etűdöket” ír — jellegtelenül, érdektelenül. Biztosan a vers a legjobb kifejezési lehetősége? Jó lenne elgondolkodni ezen!

Nem mehetünk el szó nélkül az antológiában közölt önéletrajzok mellett sem. „Amit olvas, öndivatbemutató” — mondja Hajas Tibor. Sajnos, igen kevés a szerep, funkciót betöltő, s nem manökenpózkodra áhítózó bemutatkozás. Az egyik szerző nagy kitárulkozásában még azt is elárulja, hogy barnával és zölddel ír leg-szivesebben, de kedvenc színe a kék, bár — szemérmességéből kifolyólag — ezt használja legritkábban. Mit mondhatnánk erre? — Azt, hogy csak a nagy egyéniségek pózai érdekesek, kezdő költők gyengécske versei után komikusnak tűnik a mester-kétség, a modor, a beállított magatartás.

Tudjuk, nem jó ilyen lesújtó véleményt mondani. Induló költőkről lévén szó, talán még igazságtalannak, sőt kegyetlennek is tűnhet néhány megállapítás. De az udvariaskodó fraziseknek, úgy gondoljuk, nincs helye, az őszinte szó többet ér. (*Szépirodalmi*, 1974.)

OLASZ SÁNDOR

A prózaíró gondoljai

CSÁSZÁR ISTVÁN: FELJEGYZÉSEK AZ UTOLSÓ PADBÓL

A hatvanas évek második felében elindult írónemzedékről ma már több kritikai általánosság forog közkezen. Az egyik szerint későn indultak, írói jelentkezésük, kibontakozásuk sokkal lassúbb, mint a megelőző nemzedékeké. Azt már ritkábban szokás hozzátenni, hogy mik ennek a késlekedésnek az okai. Nyilvánvaló, hogy nemcsak külső — az irodalmi életben jelentkező — okok játszottak itt szerepet, hanem legalább akkora erővel belső — az alkotó személyiség szerepének megváltozásából következő — okok is.

Ha a megjelenési adatok bizonyítják is, hogy ez az írónemzedék viszonylag későn lépett a színre, fantomizálnunk nem szabad ezt a tényt. Amelyről a részlete-

sebb elemzésben kiderül, hogy inkább csak a költőkre érvényes, akik a magyar irodalom hagyományai szerint valóban húszévesen szoktak elindulni, s nem harmincadik évük körül, mint a prózaírók. A hatvanas évek második felének magyar irodalmában tehát egy írónemzedék ténylegesen egyszerre jelentkezik (vagyis a közel egy évtárhoz tartozó költők, prózaírók, sőt kritikusok egyszerre indulnak el). A költők késve indultak, de ez a néhány éves várakozás éppen egybeesett a prózaírók szinte természetesnek tekinthető jelentkezési időpontjával. Ez korábban szinte sohasem volt így: Ady előbb indult Móricznál, Illyés-Németh Lászlóval, Juhász Ferenc Sántánál.

Császár István első elbeszélése 1967-ben jelent meg, írói indulása tehát az ekkor színrelépőkhöz köti. Túl van azonban már a harmincadik évén, életkora alapján tehát inkább az előző nemzedékhez sorolható. Azokhoz, akiket a lírában Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Ratkó József neve fémjelez, a prózában Bertha Bulcsú, Gerelyes Endre, Lázár Ervin. Kérdés, Császár István hova tartozik valójában. A válasz esetleg elodázható lenne azzal, hogy a hatvanas évek első és második felében induló írók voltaképpen egyetlen nemzedéket alkotnak. Idővel irodalomtörténetivé váló szemléletünk ezt talán majd igazolni fogja. A költők esetében mai szemmel is erősebbnek látszanak az összekötő kapcsok, mint az elválasztóak. A prózánál azonban nem egészen így van. S Császár megítélése szempontjából ez a fontos. A hatvanas évek első felének prózaíró nemzedéke egészen más arculatú, mint az utána következő. A lírában az összetartozást nagymértékben erősíti, hogy mindkét nemzedék Juhász Ferenc és Nagy László költői forradalma után lépett színre, jórészt abból kiindulva még akkor is, ha az indulás tagadást, szembefordulást jelentett. A magyar prózában viszont nem volt forradalmi változás sem az ötvenes, sem a hatvanas években. Sikeres erőfeszítések történtek prózánk „nagykorúsítására”, a gondolati töltés biztosítására, tehát változott prózánk minősége, de nem ugrásszerűen: poétikai forradalom nem zajlott le annak ellenére sem, hogy a jelentős művek sikerrel alkalmazták a modern próza eredményeit. A hatvanas évek második prózaíró nemzedéke szemmel láthatóan megsínyli ennek a poétikai forradalomnak a hiányát is. Ugyanakkor ő maga — egyelőre legalábbis — nem képes ezt a hiányt pótolni. Talán az ebből fakadó bizonytalanságérzet is erősíti e próza tévovaságát, erős önéletrajziségét, életérzést középpontba állító voltát. S ez a formaival összekapcsolódó tartalmi elem már erőteljesen megkülönbözteti a hatvanas évek két prózaíró nemzedékét. Mert a második ilyen, az első nem. Míg az életérzés-irodalom, az önéletrajziség természetes kísérője a szubjektivitás, addig az objektivitás a jellemző tendencia az előbbi nemzedékre s általában is a prózaíróadalomra. Vagyis a törekvés egy teljesebb világ bemutatására. Megfordul így a sorrend: nem az én és a világ, s ezek is sokszor szembeállítva következnek egymásra, hanem a világban élő én helyét, szerepét keresik. S ez az objektivitás természetesen társul a hagyományosnak tekintett elbeszélő jelleggel, amelyben az író alakokat, helyzeteket teremt, mesél. Természetesen helytelen lenne ezt a kiélezett szembeállítást abszolutizálni, hiszen a kivételek száma nem csekély. S a második nemzedék legjobbjai nem is szubjektivisták. S arról sem szabad elfelejtenünk, hogy az önéletrajziség az indulás pillanatában jellemzője a prózaírók egy jelentős csoportjának. Az ennek hátterében munkálkodó valóságos probléma: az emberi személyiség vizsgálatának középpontba állítása. S ez nemcsak az önéletrajziség útján lehetséges. Az írói fejlődés alighanem fel is fogja oldani ezt a szűkre zárt ábrázolásmódot.

Császár István munkáit a sűrűn mutatókozó személyesség, az önéletrajziségot sugalló egyes szám első személyű előadásmód gyakorisága, s nem utolsósorban a színrelépés már említett időpontja alapján a hatvanas évek második nemzedékéhez szokták sorolni, pedig már a művek futó vizsgálata alapján is legalább ugyanannyi érvet lehetne találni az első nemzedékhez kötésre. Császár István novellái összekötő kapcsolatot jelentenek a két nemzedék között, de úgy, hogy lényegében az elsőhöz tartozónak kell tekintenünk. Mert világos, a novellákat elemezve, hogy míg az önéletrajziség a fiatalabbknál forma és tartalom egyszerre, addig Császárnál inkább csak megnyilatkozási forma. Ha önmagáról beszél, akkor se csak róla és szűkebb nem-

zedékéről van szó. S jelentősebb azon írásainak sora — főleg esztétikai értékben —, amelyekből kiszorul, vagy másodlagos elemmé válik az önéletrajziség. Második kötete, a *Feljegyzések az utolsó padból*, fokozottan mutatja ezt. Különböző műfajú írások kerülnek itt egymás mellé: elbeszélés (*Triptichon Gurgyulival*, *Feljegyzések az utolsó padból*, *Csak képzelet, mi?*), irodalmi riport (*Hertl*), drámai játék (*Hangrobbanás*), önéletrajzi visszaemlékezés (*A múltam kövületei*) s elmélkedés, „feljegyzés” az életről és az irodalomról (*Csontváry égi hangja*, *Ötödik szimfónia* stb.). Nyilván a szerző is tisztában van kötetének többműfajúságával, s maga sem tekinti novellának azt, ami nem az. Kár volna tehát, ha a kritika a novella meghatározó jegyeit kérné számon egy esszéisztikus feljegyzésen, amelyet annak kell tekinteni, ami, s értékét a műfaján belül kell megítélnünk.

Keresésre inkább az sarkall, vajon mi lehet az oka annak, hogy Császár István oly sokszor nem novellaformában fejezi ki magát, pedig született elbeszélőtehetség. A válasz részben megtalálható feljegyzéseiben: „A mostani nehézségeim éppen abból adódnak, hogy érdekesnek tartom az életet, és kiábrándítónak az irodalmat. Amit tulajdonképpen művelnem kellene” (*Forgácsék aszteroidja*). Élet és irodalom szembeállítása, elégedetlensége az irodalommal, a saját maga által teremtettel is, Császár több írásának visszatérő gondolata. Éppen ezáltal is hű gyermeke korának, s éppen ez a tulajdonsága is szembeállítja őt a második nemzedékkel. Mert míg azok az önmegvalósítás terepének tartják az irodalmat, amely számukra sokszor menekülés az élet kérdései, bonyolultsága elől, megoldás a cselekvési teret kereső indulatnak, addig Császár István számára az élet az önmegvalósítás lehetséges terepe, s az irodalom ehhez csak eszköz, segítő közeg lehet, illetve éppen ez az, amit egyre inkább kérdésesnek lát. S ez a szkepticizmusa az, ami korunk művészetének egyik általános kérdését fejezi ki: Mit tehet a költő? Hiszen világos, hogy varázsló, vátesz, népvészér már nem lehet, tehát az elkötelezett művészetnek megváltozott a funkciója, de annyira benne élünk ebben a változásban, hogy határozott választ egyelőre Déry Tibortól Sánta Ferencen át Császár Istvánig senki se tud adni. A művész-szerep kérdésessé válása általában a zártabb műformák felbomlásához, a prózában a fikció háttérbe szorulásához, a dokumentumjelleg előtérbe kerüléséhez vezet. Ennek jele a memoárok, a szociográfiák, a riportok, az útirajzok, a leírások divatja egyrészt, vagyis a konkrét felé való törekvés, másrészt pedig az elméleti jelleg, a gondolatosság erősödése (esszé, naplójegyzet stb.).

Az epika aligha nélkülözheti tartósan az elbeszélő jelleget, a fikciót, a helyzet-és alakteremtést. Nem a múlt alkotásai iránti nosztalgia tehát, hanem az esztétikai törvények figyelembevételével, amikor úgy vélem, hogy prózánk megújulása elválaszthatatlan a fikció jogainak visszaállításától, s ami ezzel paradox módon együtt jár, a nagyobb mérvű objektivitástól. A próza intenzív totalitása csakis így biztosítható.

Császár István jelenleg válaszüton áll. De az önmagának feltett kérdés: az életet vagy az irodalmat válassza-e — csak a jelenségre figyelve született. Ez a két fogalom nem kerülhet egymással mereven szembe. Az irodalom mindenkori feladata, hogy az élet tükré legyen. S a tükrözés formáinak s az írószerepnek a válsághelyzetéből nem akkor lehet kijutni, ha szembefordulunk az irodalommal, ha a *Holtponton* elégetjük írásainkat, hanem ha a válság tényéből kiindulva megkeressük a mai valóság adekvát irodalmi kifejezésének módjait. S hogy ez nem megoldhatatlan, arra Császár István több elbeszélése is bizonyíték. S éppen ezért elképzelhető, hogy Császár csak félre akarja vezetni olvasóit, s nagyon is komolyan veszi az irodalmat. S nem ellene berzenkedik, hanem az irodalmiaskodó irodalom taszítja. Amit a második nemzedék művel nagy mennyiségben.

Császár Istvánra jellemző a *nyitottság* magatartása. S míg műhelytanulmány jellegű feljegyzéseiben az irodalom feladatát kutatja, elbeszéléseiben az életre figyel. A szocializmus kibontakozásának gátjait mutatja fel a családi életben (*Triptichon Gurgyulival*, *Látogatás*) s a társadalom dehumanizált mechanizmusaiban is (*Feljegyzések az utolsó padból*, *Hangrobbanás*). Az emberi kapcsolatok kiüresedésének a veszélyére figyel fel mindkét síkon. Hangsúlyozottan *humanista* művész tehát, aki

az emberi személyiség sokoldalú kibontakozását tekinti eszményének, s tudja, hogy ez csak a közösségekkel összehangoltan történhet, amelyeknek az egyes ember a tagja. Az önmegvalósítás programja tehát nála nem az egyéniség kultuszát jelenti, nem egyén és társadalom merev szembeállítását. Tudja és ábrázolja, hogy milyenek azok az emberek, akikkel a szocializmust fel kell építeni, s egyúttal azt is látja, hogy a szocializmus csak úgy építhető fel, ha közben az emberek is megváltoznak. S e változásból nem vonja ki magát sem. Kritika és önkritika szervesen épül egymásra.

Egyelőre inkább a változni nem tudás állapotát rajzolja, azokat a holtpont-helyzeteket, amelyeket ritkán követ felfelé ívelő változás. Emberi kapcsolatok romlanak meg, eszmények vesztik értéküket (*Feljegyzések az utolsó padból, Csak képzelet, mi?*). Felnövekedve, még a gyermekkor csodáiról, mítoszairól is kiderül, hogy hamisak (*Tagranoff, a majomember, Látogatás, A múltam kövületei*). A pozitív változás jelzése iróniával telített, s ez eleve valószínűtlenné teszi az értelmes cselekvést, amellyel az ember a maga sorsának kovácsa lehet (*Csak képzelet, mi?*). Bár a kötetet záró *Holtpont* tiszta helyzetet teremt: mindent újra lehet kezdeni. Folytatva az életet és az irodalmat is. Mert az irónia ellenére a külső vagy belső okok miatt megfeneklő, tragédiába hulló sorsok mind egyet sugallnak: nem szabad feladni önmagunkat. Értelmesen kell élni, mert csak úgy érdemes. (*Szépirodalmi, 1973.*)

VASY GÉZA

Raffai Sarolta: Morzsahegyek

Csaknem egy évtizede írta Raffai Sarolta máig legérvényesebb, legjobb művét, az *Egyszál magam* című regényt. Ez a nagy lélegzetű „prózavers” hozta írója számára a legnagyobb olvasói és kritikai sikert is. Méltán. Azóta sokféle és vitathatatlan értékekkel bíró munka került ki Raffai keze alól: három dráma, két kötet vers, egy könyvre való novella. Csak éppen regény nem. Az elsőhöz, a legjobb értelemben vett irodalmi szenzációt jelentő regényhez illeszthető kötet hosszú ideig váratott magára. Joggal hiányoltuk pedig mi mind, az író hívei, hiszen tudjuk: a regény az ő igazi hangszere. Ennek a billentyűin üti le indulatainak legkeményebb akkordjait, de ugyanezen a hangszerezen muzsikálja legtisztább pianissimóit is.

Végre itt az új regény, a *Morzsahegyek*, s újfönt megbizonyosodhatunk igazunkban: valóban a regény a legfontosabb műfaj Raffai életművében. Meglepetés vajon vagy éppen csalódás ez a könyv a hosszú várakozás után? A kérdést így nem is tehetjük föl. Mint minden igazi írói mű, ez a kisregény is csak erőszakoltan sorakoztatható más művek mellé. Külön világú, külön életű alkotás, amely — ha rokon-ságot tart is szerzője jogán az *Egyszál* magammal — mégiscsak új és más. Olyan hang, amelyet már egy másik lélegzetvétellel énekeltek ki. Nem véletlenül használom a szót. Valóban úgy érzem, Raffai Sarolta regényt is úgy teremt, ahogyan verset: egyetlen lélegzetvételre. Talán úgy is írja, egy nekirugaszkodásra. Erről pedig nem az egységes, töretlen stílus árulkodik elsősorban, hanem az a jól megfigyelhető sajátosság, hogy az olvasó előtt pergő dráma cselekményét, szereplőit az író valamely — de ugyancsak egyetlen — indulata mozgatja. Gyakran ismétljük a szót: egyetlen. Nem az első regény címe sugallja. A későbbi művek mind, de az új kisregény is. Raffai tehetségének talán legfontosabb jellemzője ez: oly tökéletesen tudja fókuszba állítani írói mikroszkópját, hogy a célba vett valóságdarab minden titkát fölfedheti, élénk vetitheti. A tárgy rendszerint egyetlen ember. Az első regényben különösen így állt ez, de ugyanezt látjuk a novellák többségében. Ezek-

hez képest némi változást jelent az új könyv. Főszereplője ugyan kétségkívül a Fiú, akivel életének igazán sorsdöntő hónapjait szenvedhetjük végig, ám — kockázatos merem a kijelentést, bármily furcsán hangzik is — a regény nem miatta íródott. Az indulatot, a teremtéshez szükséges feszültséget a kamaszok rettegett réme, ez az emberi bőrbe bújtatott szörny, a Tanfőnök néven szereplő „lélekidomár” indukálhatta. Innen lehet, hogy a figura oly hatalmasra növekszik. Illetlen, de a hordóhasú, minden ízében ellenszenves műhelyfőnökhöz mégis illő a kifejezés: rátehenkedik a többiekre. Önzőn magának követel minden olvasói figyelmet, alig-alig enged, hogy szeressünk, szánjunk, féltünk valakit a regény más szereplői közül. Azt akarja, hogy őt, csak őt figyeljük, s — gyűlöljük, amennyire csak lehet. (Ez sikerül is: ehhez hasonló undok figura kevés üldögél a magyar irodalom panoptikumában.)

A regény egyik hibájaként emlegetjük ezt vajon? Megtehetnénk, talán még elegáns tanáccsal is szolgálhatnánk: más lenne a helyzet, ha a Tanfőnök arcképe több groteszk vonással íródik, nem kellene őt ilyen elszántan gyűlölünk, több mosollyal és kevesebb dühvel figyelnénk, amikor kihajózik a műhelyajtón, s egy kaptára készült bosszantó sztereotípiáival órli kamaszaink idegeit. Igen, de akkor máshonnan idetévedt idegenként, civilként bolyongna ezen a színpadon. Itt azonban éppen nem elnéző mosolyunkat, hanem igenis gyűlöletünket követeli az író. Azt akarja éppen, hogy ne legyintsünk fanyar mosoly közben, amikor efféle kártevőkkel találkozunk. Mert lehet-e másnak nevezni azt, akinek munkásokat kellene nevelnie hivatása szerint (a szocialista társadalmat építő és vezető munkásokat!), ehelyett minden szavával, mozdulatával, egész erejével a céltól való eltávolodást segíti. Megvetésünket, gyűlöletünket is megérdemli tehát. Túlságosan erőse rajzolta ezt a figurát az író, valóban. Mégis azt mondhatjuk, okkal tette. Így látjuk csak teljes mélységében a poklot, amelyet valódi főhősünknek, a Fiúnak meg kell járnia. Így maradhat meg mégis a hitünk, hogy a széthullott értelmiségi család gyermeke, a már-már végzetes helyzetbe került kamasz erős akaratával, a Tanfőnöktől nagyon is különböző Mester bátorító pillantásaival, s a Fiúval együtt változó, formálódó társak megnyert bizalmával kijuthat élete hamar jött árkából, s fölléphet a partra, ahol titkokat ismerő munkáskezét várják a csavarok, motorok, kábelek. A munka várja tehát, jóízű és értelmes munka, amitől igazán embernek tudhatjuk magunkat.

Hosszú éveket vártunk az új regényre. A magyarázatot amúgy is megadhatnánk: Raffai Saroltát ezernyi gond várja naponta a közéleti, társadalmi szerep rengeteg időt, energiát követelő „műhelyében”. Kevesebb idő marad az írói műhelyre. Ez veszteség. Szerencsére a könyvből a nyereség olvasható ki inkább. A fölényes, némely területen minden bizonnyal egyedülálló gazdag valóságismeret, amelyről írása árulkodik, regényének egyik fő, ha nem a legfőbb értéke. Föllelhető tehát a műben a közéleti munka írói haszna is. Jó lenne mégis — habár ez ellentmondásnak tetszik — mindezt mihamarabb újabb regényen, regényeken is lemérni. (*Magvető, 1974.*)

ANNUS JÓZSEF

SZÍNHÁZ

Szegedi bemutatók

Három hazai bemutatót kínált a Szegedi Nemzeti Színház második félévadja. A prózai társulat *Miroslav Krleža* fiatalkori drámájával, a *Golgotával*, régi adósságból igyekezett törleszteni, nemcsak a világhírű jugoszláv író személyének, aki méltatlanul ritka vendég a magyarországi teátrumoknál, de a szomszédos népek kultúrájának is, ahonnan (bár mostanában sokat beszélünk róla) még mindig elvéltve kapunk ízelítőt a színházakban. Hazai bemutató volt *Az anya* is, melyet *Kerényi Grácia* fordításában a közelmúltban megjelent *Witkiewicz*-kötet közölte, és a rádió egyenes adásában Szegedről hangzott föl az országban először *von Einem* legújabb operája, *Az öreg hölgy látogatása*. Az operatársulat *Gounod Faustja* (és több felújítás) mellett *Ránki György Pomádé királyának* kamarazenekari változatával lepte meg az idei évadra végre megszervezett gyermekelőadások közönségét. És nem szabad elfeledkezni a *Déry Tibor* kisregényéből musicalesített *Képzelt riport* szegedi sikeréről sem, amely hosszú idő után megint becsalogatta a színházba a fiatalokat. Az évad utolsó premierje, a *Naftalin*, *Heltai Jenő* szellemes dialógusaival csábított kikapcsolódásra.

*

A véletlen szeszélye folytán Krleža *Golgotájának* hazai bemutatóját akkor tartották Szegeden, amikor a szabadkai Népszínház vendégszerepelt vele Kecskeméten és Budapesten. Így az országos kritika figyelme is megoszlott. Igazán azok jártak jól, akiknek módjukban volt mindkettőt megnézni: *Virág Mihály* és *Giricz Mátvás* rendezésének összevetése ritka lehetőséget nyújt az aprólékos elemzésre. A két előadás több ponton találkozik (Pavle keresztre feszítése, az arzenál elrendezése, a szereplők mozgatása) — de lényeges momentumokban el is tér egymástól. A belső terek kiképzésével, az attraktív, koreografált mozgásokkal *Giricz Mátvás* az expresszionista játéktípus ismert készleteiből gazdálkodott, s tulajdonképpen az ugyaneből fakadó szabad gondolati asszociációknak nyitott kaput, amikor napjainkra, a véres chilei eseményekre, a fasiszta terrorra aktualizálta a *Golgotát*. Nem is ennek tényével, hanem kivitelezési formájával szemben akadnak fenntartásaink. A *Golgota* nem tartozik a szélesebb közönség számára ismert darabok közé, ezért ha rendkívül megrázóan, izzó hőfokon is idézi meg a tragikus sorsú Allende utolsó rádiószózatát (ráadásul kissé hosszasan), a tájékozatlan nézőt elbizonytalanítja. Érzésem szerint nem érdemes kikerülni Krleža meglehetősen pontos dátumát: 1919 húsvétja előtt (Közép-Európában), mert végeredményben minden kötetlenségével, már-már cselekménytelenül kezelt cselekményével is — *erről szól a darab*. A szegedi előadásnak két kritikus ponton kell szembenéznie a *Golgotával*: az egyik a mű eszmei-gondolati rendszere, politikuma, marxista történelemlátása; a másik a stílus, amivel ez a nálunk szokatlan, a hagyományos színház emlékeiből hiányzó színjátás ma is elevenné, életszerűvé tehető. A szerepek alig egyénítettek, az expresszionista dráma jellemzés helyébe típusokat ad. Az első világháború végóráiban szét-

foszló Monarchia államainak munkássága, vért veszve a lövészárkokban, a végsőkig lemeztelenítve, elcsigázva, fölismeri, hogy idegen érdekekért folyik az esztelen öldöklés, tanul az orosz példából, fegyvereit igazi ellenségei, a kizsákmányolók ellen fordítja. De az osztályharc kimenetele, a proletárforradalom esélye még nem a legkedvezőbb. A beígért fizetésemelés, a nagyobb húsfejadag megosztja a munkásokat: a sztrájk, az arzenál fölrobbantása, a fegyveres harc elrettenti azokat, akik közlőlől látják, milyen kegyetlenül számolnak le a bátrakkal, hogyan koncolják föl a hősöket. A tanácstalanság, a félelem bénítja a tömeget, ezért nőhetnek föléljük a rendőrspicli Kristijánok, a demagógok, akik szélkakas módjára politikai karriert kovácsolnak azzal, hogy az uralkodók olcsó ígéréteivel hatástalanítják a dinamitot. Krleža végig hangsúlyosan állítja élénk a terrort, s Gircz Mátyás a darabban fölvonultatott katonaság mögül szemléletesen keresi vissza a megbízó osztályok képviselőit. Nála katonaság úgyszólván nincs, a haldokló Pavlet fátyolos dámák, pöffedt arisztokraták, zsíros bankárok, csendőrpáncsnokok hurcolják keresztre. Az expresszionista stílus hagyományait megélő traverzekből, a díszletkonstrukcióból *Gyarmathy Ágnes* láttató keresztet fektetett a színpadra, a munkáskálvária szimbólumát, a montázsszerűen komponált jelenetekhez apró belső tereket engednek alá, hátul a szél zúgását keltő malomkerék; aktív, eleven a színpad. Gircz Mátyás karcsúsította a szöveg zsúfoltságát, „meghangszerelte” a szavalókórusokat, s hogy lényegében két órába tömörítette az előadást, lendületesebbé is tette. Okosan alkalmazta az expresszionista stílus kellékeit, és szereplőit is dicséri, hogy igazodni tudtak a játék követelményeihez. *Körtvélyessy Zsolt* szenvedélyes Pavle, *Mentes József* eszköztelen Ksaver, Kristijánban pedig az áruló látszatmagatartását örzi végig *Kovács János*. *Kátay Endre* a műhelyfelügyelő figuráját fokozza a terror jelképévé, *ifj. Újlaky László* az orvosét emeli az igazságszolgáltatás magaslatára.

*

A szebb napokat megélt Angolnayné, egy fölakasztott folyami bandita özvegye és a zavaros tehetségű fia, Leon köré rajzolta meg a húszas évek lengyel társadalmának sivár kérlapját Witkiewicz: Az anya ugyancsak hazai bemutatóként került a Kisszínpadra. A testileg-szemlelileg kivakult, alkoholista, morfinista özvegy — *Barta Mária*. Witkiewicz használati utasítására (beszédmodorának közönségesebbvalóságosabb és disztíngváltabb-felzínesebb változataira) a rendező apró életszerű megfigyeléseit fényképezi, a kiszolgáltatottságot vállaló nő „materiális anyaságának” konzekvenciáival. Előtünk elaggó, részvétünkre számító, mégis fölmenthetetlen nő; Barta Mária halottsápadt arca mögött alaptípus és egyedi jelenség egyszerre. Leon: *Csernák Árpád*. Köteles kiszípolozója, gyilkosa anyjának, mert hite szerint így kerülnek be együtt a halhatatlanságba. Gyűlöli az emberiséget, s az eszmék hamvasztó tisztítótüzeiben elégő fiatal entellektüel típusában Witkiewicz némi önparódiát is elrejt, arról a fiatal, többre hivatott értelmiségről, mely a húszas évek Lengyelországának süket társadalmában programszerűen és kötelességszerűen vetélte el maradék eszméit, energiáit. Vihar egy, csöbör mosogatólében — nyilatkozik meg Leon. Ízléstelen színjáték — jelöli meg a műfajt Witkiewicz. *Sándor János*, a rendező, komikusra veszi a blöfföt. Leont lavóba állítja, megszavaltatja, színes fonalakba gombolyítja, és az előadás ezen a ponton tudatosan elveszti egyensúlyérzékét a képzeletbeli kötélén, ahol egyébként végig bravúrosan billeg — a tragikum és komikum közötti groteszkkal. Nincs tragédia — mered a semmibe a már megvakult anya, miközben a tökéletes gondtalanság narkotikumába masíroznak a résztvevők, kiküszöbölve, vagy legalábbis elhalaszta életükből a drámai eseményeket. Az anya a drámára képtelenség passzív rezisztenciájának drámája. A kokainba fulladó Angolnayné kálváráját később Witkiewicz is megjárta, de a drámaiatlan társadalom lázlapja a cári egyenruhából 1917-ben kiugrott és repatriált szerző lelki furdalásai is lehetnek az oroszországi forradalmakért. Abszurd humanizmus: hűvös mértékletességgel kiforgatott logikája biológiai síkra szegényíti az érzelmeket, talán ezért emlegetik az abszurd dráma előképének, a beckettii iskolára utaló groteszk ízeivel,

álm- és filmszerűségével, szürrealista homályával. Túlérzékeny lélekkel föltárt pesszimizmusa azért kimondottan is fogja az elődök kezét. Az alapszituáció *Ibsen Kiséretetekének* rokona, az epilógus pedig Shaw alig egy évvel korábbi *Szent Johanna*-jára emlékeztet, de Witkiewicz előrefut az időben, s csak aztán lép hátra a történelem deszkáira, ideálmodva a munkásokat, hogy a pusztulásra ítéltetett társadalom korcsait kitakarítsák a színházból. Hiába mondja Witkiewicz, hogy a drámának az élettől független belső logikája él a színpadon, valójában ő sem, a rendező Sándor János sem tudja függetleníteni az élettől, hozzáteszi véleményét, áthangszereli, mert ezek a figurák ma már panoptikumok. Árnyalt jellemrajzaihoz, a stílus kötélrancához kitűnő lehetőséget nyújt a Kisszínpad társasági légköre, érzékeny közvetlensége, amit Gyarmathy Ágnes választékos ízlésű szobaberendezése még intimebbé varázsol.

*

A bécsi zeneakadémia professzorának, Gottfried von Einemnek neve ismerős a szegedi operában. Tíz esztendeje *Vaszy Viktorék* mutatták be *Büchner* drámájából írt operáját, a *Danton halálát*, 1965-ben egy balettje, a *Medúza* ment Szegeden, s most Az öreg hölgy, melyet három éve a bécsi ünnepi heteken látott először a publikum, *Christa Ludwiggal*. Nem csak címében azonos *Friedrich Dürrenmatt* „tragikus komédiájával”, de librettóját is Dürrenmatt írta. A kérdés megint kikerülhetetlen: lehet-e drámaszöveg fölé kottát rajzolni, az öntörvényű színpadi nyelv elé violinkulcsot? Dürrenmatt világosan elmondja, hogy a színpadi nyelv az író legsajátabb, szuverén hozzájárulása a drámához — ugyanakkor a komponista nem zenésíthet meg adományokat, csak nyersanyagot. Dürrenmatt figurái magukban hordozzák bűneiket és igazságukat (mikor az ész, mikor az erkölcs, mikor a pénz, mikor a jólétöszton igazságát), ennyi „igazság” összefényképezésénél szikrázik föl a levegő, hogy a villám csak egyet sújtsa, aki nélkül viszont — paradox módon — nem adatna meg a többieknek az újrazedés lehetősége. Itt nem az egymástól különböző rendszerben gondolkodó emberek igazsági ütköznek meg, hanem az azonos töről metszettek igazságai, legfeljebb III szaladna el közülük, önvédelmi okokból. Nem szabadulhat persze a gülleni mocsárból, vállalnia kell az áldozatot, de nem menti föl a várost, az „eljárás terhét nem veszi le róluk”, a bűntudat túléli a bűnhődést. Dürrenmatt a gülleni bűnt mentette át az opera librettójába is. Von Einem megérezte, hogy a szerepek inkább típusok, mintsem lélektanilag önállóított, árnyaltan jellemzett figurák, ezért az operákban kedvelt motívumtechnikával hívta be őket a színpadra. Mozgalmasan használta ki a szöveg pergő dialógusait, a kórusokat, mint a gülleni magatartás akkordjait, a jelenetek (különösen az utolsó nagy kórus) operai hatásosságát, tabló- és látványszerűségét. Tudja, hogy az opera nehezen nélkülözi a dallamot, ezért nem fukar a cantilénákkal, sőt emlékezetes ízeket is beidéz *Puccinitől*, *Richard Strausstól*, az operai stíl, hatás kedvéért. Ugyanakkor a szöveggönyv és a hagyományok tisztelete mintha bénítóan le is zárná a komponista föl vállalt lehetőségeinek körét: a mű zenei anyaga kihasználatlanul hagyja a mai ember bonyolult életérzésének tartalékait, alapjában véve nem túlságosan izgalmas, nem eléggé színesen modern.

A tragikus végű komédia századunk műfaja. A szegedi bemutató rendezője, *Horváth Zoltán*, láthatóan megfogadta Dürrenmatt tanácsait: „...sötét dolog, éppen ezért nem szabad sötét színekkel ábrázolni, hanem nagy emberséggel, nem haraggal, hanem gyásszal, sőt: humorral.” Gyarmathy Ágnes köznapian szürke, fakó színpadképében az utolsó jelenet lila fátyolossága sugallja a jelképszerűséget és diszsonanciát. Horváth Zoltán a folyamatos, áttűnésszerű képek kirajzolásába, a szereplők mozgatásába, a játékelemekbe fecskendezte a humor injekcióját, a zártabb zenei szakaszok nem miatta maradtak statikusak. A szegedi opera ismét rendkívüli feladatra vállalkozott. Vaszy Viktor szenvedélyesen és céltudatosan építi ki nem hétköznapi repertoárját, szolgálatot téve Szeged, az ország operakultúrájának. A premieren ezúttal is megmutatkoztak a szegedi operajátszás erényei, az egészséges, markáns, kidolgozott zenekari játék, a szólisták megbízhatósága, fegyelme, a

stílus tisztasága — legfeljebb a kórus bizonytalankodásai figyelmeztetnek a szegedi színház akut problémájára. *Lengyel Ildikó* élénk színekkel festette a némileg megfiatalított öreg hölgy alakját, hangjának karaktere is alkalmas a szerepre. Az opera legjellegzetesebb teljesítményét *Gyimesi Kálmán* (III) nyújtotta, neki sikerült legmesszebb kerülni a beleselkedő operai maniroktól: szorongásos, szánalmas szatócsot állított élénk. A darab szövegét *Szabó Miklós*, a szegedi opera egykori kitűnő művésze fordította, aki a szerző társaságában vett részt a szegedi premieren.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

KÉPZŐMŰVÉSZET

Parasztikonosztáz

GONDOLATOK SZALAY FERENC BUDAPESTI KIÁLLÍTÁSA KAPCSÁN

A KORSZERŰ VÁSÁRHELYISÉGRŐL

Nem közhely, bár de sokan degradálnák azzá, hogy haladó, progresszív művészet csak társadalmi talajból sarjadhat. Egyre hiteltelenebbek a l'art pour l'art művek, hamar lelepleződnek a terepszínűre festett elefántcsonttoronyokban született „valóságközeli” alkotások. A művészettörténet maradandó és példaadó produktumai éppen azért állták ki a századok és kritikák próbáját, azért maradtak fenn az idő rostáján, mert korukkal lélegző művészek alkották őket, mert művészi tettekkel reagáltak a társadalom minden parányi rezdülésére, mert maguk is aktív részesei voltak társadalmuknak. S ha egy műalkotás korának igaz, hű tükré, akkor az eljövendő századok számára is van hasznos és tanulságos üzenete. A hódmezővásárhelyi festészet ilyen gyökerekből táplálkozik, ilyen nedvek táplálják újuló hajtásait. Csakhogy ezeknek a hajtásoknak életképességéhez nem elegendők a talaj nedvei, nem elég a kötődés. Levegőre, élettérre, tápláló környezetre, megújulást serkentő nagy energiákra, tehetséget istápoló társadalmi közegre is szükség van. Vásárhely az alföldi képzőművészet, elsősorban a festészet bölcsőhelye. S ez a piktúra elsősorban a paraszti életben, a paraszti környezetben és a parasztok között találta meg témáit-tartalmait. Azért volt születésekor is forradalmi, mert épp az akkori művészdívatokkal szemben vállalta a magyar paraszti valóság igaz ábrázolását. Mert amikor polgári enteriőröket, mézeskalács-parasztházakat volt sikk festeni, ők valódi tanyák nyomorúságos világát festették vásznaikra — felkiáltójelnek. Amikor díszparasztokat és sujtásos magyarban feszengő honleányokat volt divat festeni, ők kucsomás, életüket barázdákba szántott földműveseket, kérges tenyerű-sorsú asszonyokat választottak modellekül. Ez az örökség teremtő forrás és figyelmeztetően nagy nevelő. Arra tanít, hogy a magyar paraszti világnak valódi arcát kell keresni és felmutatni, arra, hogy ezeknek az embereknek minden körülmények között hű szószólójuknak, képviselőjüknek és tanítójuknak kell lenni. Azt a nem kis feladatot hagyományozták a maiakra, hogy a változások krónikásai legyenek, megőrzők és megújítók egyszerre, okosan sáfárkodjanak a hagyománnyal, s teremtsenek újakat. Ezeket a gondolatokat azért volt szükséges előrebocsátani, mert az utóbbi években egyre figyelmeztetőbben jelentkeznek a vásárhelyi festészet válságjelei. A hagyomány maradt a mérce, nem a körülöttünk vibráló jelen. A múlt nosztalgiáit, a hajdani paraszti élet idillivé satnyult körülményeit, relikviáit ábrá-

zolja, jórészt divatból és kelendőségből napjaink változó élete helyett. A mai vásárhelyi festészet kerékkötői azok a művészek, akik képtelenek észrevenni, hogy megváltozott körülöttük a világ, hogy tiszteletreméltó mestereik módján festeni ma már a múlt siratása, hamis nosztalgia, regresszió. A régi patriarhális paraszti környezet új, modern közösséggé szerveződik; új tartalmakat kapnak a régi mozdulatok, egybeszántották a tenyérnyi parcellákat, megváltoztak a hajdani szokások, a régi helyett újak alakultak. Más lett a magyar parasztság arculata, de megváltoztak az egyének is. Öltöztetik éppúgy, mint gondolkodásuk, vágyaik éppúgy, mint környezetük, egyéni boldogulásuk éppúgy, mint közös célkitűzéseik. Aki ma a vásárhelyiséget vállalja a magyar képzőművészetben, annak erre kell föltennie az életét. Aki pedig erre tette föl életét, annak kötelessége hű krónikásnak, vádlottnak és vádlónak, szeretőnek és megcsalt társnak is lenni. Velük és értük.

A vásárhelyi művészet legjobbjai ezt a feladatot évekkal ezelőtt felismerték, s más-más technikai megoldásokkal, más-más stílusokat, kifejezőmódokat asszimilálva, más-más színvonalon megteremtették a vásárhelyi festészet mai gerincét, mely sejtetni engedi a jövő útjait is. Ezen vezető mesterek közé tartozik Szalay Ferenc is, aki másfél évtizede szinte fejest ugrott a számára alig ismert világba. Aki kívülről, kerülő utakon jutott el a magyar parasztsággal vállalt sorsközösségig, vargabetűk után lett ennek a drámai izzásokkal tele változó világnak elkötelezett képiró mestere.

SZABÓ BÁCSITÓL A TÖRTÉNELEMIG

Április utolsó napjaiban nyílt meg Budapesten a Múcsarnok három termében Szalay Ferenc Munkácsy- és SZOT-díjas festőművész kiállítása. A tárlatot nagy következetességgel — talán túlságosan is szigorú szelekcióval — építette föl Szalay. Rajzok vezetnek el a szemlélőt a festményekhez, s a festményekből szinte előtűnik épül föl a fő mű, a Történelem. Nem véletlenül, nemcsak a helytöltés érdekében kerültek a rajzok a kiállítóterem falaira. Nagyon is komoly és átgondolt szándékból. A vázlatok, tanulmányrajzok, feljegyzések Szalay piktúrájának fundamentumát képezik. Tartalmi alapját, hitelesítő alaposságát éppúgy, mint egyszerűsítő rajzosságának előzményeit. Hányszor kellett lekapni-lerajzolni Szabó bácsi évtizedek bélyegeit viselő arcát, Kovács bácsi szikkadt fejét, törődött pillantását, hogy festett portréinak ne csak hitele és fedezete legyen, de a megfestett tekintet, az ábrázolt arc, a mozdulat paraszti sorsok hordozója lehessen. Hány ruharedőn, drapérián kellett eljárnia ceruzájának, kitapogatva rejtőzködő rendjét, hogy el tudja felejtetni ezeket a táncoló ráncokat-redőket az eltűnt katonák fakó zubbonyát festve. Szeretett lovainak hány mozdulatára volt szüksége ahhoz, hogy összeálljon, életet nyerjen a táncoló almásderes. Hány kéztanulmány után születtek a tsz-közgyűlés jelképes, beszédes s annyi nyelven szóló tenyerei?! Ráadásásként Szalaynál a rajz nemcsak a festmények nem látható kilenczinednyi jéghegyrésze, de végletekig leegyszerűsített ábrázolásmódja, tiszta és világos szerkezetessége is elképzelhetetlen a biztos, sőt virtuóz rajztudás nélkül, a gondolatnak engedelmeskedő, megszelídített vonalak nélkül.

Úgy tűnik, Szalay csak azokat a festményeit állította ki a Múcsarnokban, amelyek legközvetlenebb előzményei voltak a Történelem parasztkonosztázának. A képek egy kisebb része Szalay férfias líráját, az örök emberi érzésekhez, a nemes humánumhoz való vonzódását mutatják. Közülük régi ismerősként üdvözölhetjük az *Életfa*-szimbólumot, a költő barát, B. F. nemesen egyszerű portróját (Mintha ez a fekete, komoly, kun szemű költőlegény évszázadokon át mentette volna az éneket, s ő hozta volna el közénk.). A *Kantáta* az újrafelfedezés erejével és örömeivel hatott, festői csúcseit máig nemigen sikerült túlszárnyalnia Szalaynak. Egyformán ikerpárja a román kolindának, Bartók muzsikájának, Juhász Ferenc költeményének, Szervátiusz fareliefjének. Öt tételes oltárformátuma formai előzménye a Történelem huszonhat tételes, szigorúan szerkesztett montázsszerű krónikájának.

Külön kell szólni Szalay három — egymásból nővő s egymással teljesedő — képéről, a *Belépés a tsz-be*, a *Tsz-közgyűlés* és a *Tsz-vezetőség* címűekről. Ez a három festmény a magyar parasztság Szent István óta végbement egyik legnagyobb és legjelentősebb életformaváltásának megrázó drámai triptichonja. A *Belépés a tsz-be* egyetlen drámai pillanatba sűríti a régihez való kötődés, ragaszkodás erejét és az újtól-ismeretlentől való rettegés vibrálását, valamint a felsejlő boldogabb holnap reményét. A tehetetlenség, a nosztalgia, a ragaszkodás könnyeket csal a szemekbe, ökölbe rántja a kezeket, nehezen mozdul a toll. Megrázó életkép — a magyar parasztság évezredes múltjára tesz pontot. A *Tsz-közgyűlésen* már higgadtabbak az indulatok, új közösségekben látjuk a kucsmás parasztfeketeket. Még nagyon vegyes ez a kollektíva, az arcok-tekintetek még egyszerre kalandoznak a tegnapi s kutatják a holnapot. A felnyújtott, jelképpé növelt kezek ujjai, mint érett búzakalászkok erdeje érvel a fejek fölött a döntés igazáról. Velük szemben a *Tsz-vezetőség*, melynek tagjai a vezetést éppúgy ízlelgetik feszengve-idétlenül-sután, mint új életét a közgyűlés tétova gyülekezete. A feltartott kezekben van az ő bizalmuk is.

PARASZTIKONOSZTÁZ 26 TÉTELLEN

A *Történelem* — Szalay kiállításának főműve — tartalmi mondanivalója tíz év történelmi távlatából és egy évtized festői útjának eredményeiből építkezik. Amíg előző képei a jelen idő dokumentálásai voltak, addig a *Történelem* több mint egy évtized társadalmi-történelmi tapasztalataiból kristályosítja indulatait. Huszonhat tételben mondja el — mint egy film — a magyar parasztság évezredes történetének legizgalmasabb évtizedeit, legszokrázóbb pillanatait. Epikus sűrítőmódban, felvillanó drámai izzásokkal, egy képiromester pontosságával, egy agitátor meggyőző erejével, a jelenlevő hitelességével. A múlt árvalányhajás, boros-vigalmas, pejlovat táncoltató álmodásától, „Horthy Miklós legszebb katonájá”-nak utolsó, megmaradt táborigrafiajától, megfakult arcképétől, elbutított paraszttekintetétől, ettől a „tragikomikus rekviem”-től az aláírás szikrapattanásig feszült, merész képkivágású tábláján át az újrafogalmazott közgyűlés képéig nemcsak egy folyamat állomásait ábrázolja Szalay. A *Történelemnek* drámai részletei éppúgy vannak, mint lírától sem mentes paraszterőerei. Portréi éppúgy életrajzok, mint ahogy szobabelső-részletei sorshordozó jelképek. A második sor fríze — tizenkét parasztfigura — így együtt a mai magyar parasztság. A múltból ittmaradt mikádókabátban éppúgy, mint pufajkába öltözött, tartózkodó tekintettel csakúgy, mint nyílt-okos szemekkel, öreg-megfáradtan is, erőtlő duzzadó fiatalon is. A *Történelem* közgyűlése is — bár elődjével szoros rokonságban van — más. Tudatosabb, komolyabb közösség ez, saját sorsának felelős irányítója. A felemelt, igent szavozó kezekkel Szalay is, parasztjai is erre a nagy történelmi változásra adják le voksukat. Ez az igenlés, a hatalmas méretű változás elfogadása, magukévé tétele a legnagyobb társadalmi fegyvertény. Maga a történelem. Szalaynak ez a korszakos műve pedig ennek a történelemnek művészi dokumentuma. Tény, hogy a négy méterszer két méter hatvan centis, huszonhat tételes mű e változás leghitelesebb és legszínvonalasabb krónikája. Az is biztos, hogy ezzel nemcsak a parasztság életében zárult le egy fejezet, de Szalay piktúrájában is. Tovább lépésre kötelezi a történelem és a *Történelem*.

TANDI LAJOS

László Gyula: Kortársaim II.

Sok ismert arc: régészek, történészek, néprajzkutatók, nyelvészek és irodalmárok — a múzeumi és egyetemi élet reprezentánsai. Többségük magyar, ám akad köztük mutatóba néhány külföldi kolléga is, akik érdeklődéssel figyelik eredményeinket. Barátok és pályatársak, de mesterek és tanítványok is szerepelnek e szakmai panteonban. Fájdalmas, hogy a megábrázoltak közül többen már csak emlékeinkben élnek...

Idestova három évtized termékei — ha szabad ezt mondani: melléktermékei e rajzok. Kari tanácsulések, hosszadalmas értekezletek alkalmával készültek, midőn a régészprofesszor egyébként fáradszaktalanul kereső elméje és csapongó fantáziája passzivitásba kényszerült. Az elfecsérelt idő miatti bosszankodást azonban a ceruza vagy toll játékos vonalai nyomán az alkotás öröme váltotta fel László Gyula számára. Utólag persze örömet szereztek e rajzok a modellnek is, amint ezt a rajzok alá írt „lábjegyzetek” nemegyszer tanúsítják, ha ugyan egyáltalán beszélhetünk a képzavar vádjá nélkül lábjegyzetéről arcképekkel kapcsolatban.

Gondolatainkat tovább fűzve azonban némileg helyesbíteniünk kell az imént mondottakat. A rajzolás — noha egyfelől csakugyan kikapcsolódást jelent — mégsem csupán a kéz és a szem dolga. A rajzoló vonalakkal, a papír fehér síkját sötétebb-világosabb foltokba rendezve fogalmaz: tisztázza saját magának és közli közönségével, hogy milyennek látja a valóságot. Ha pedig a rajzoló történetesen portretista, nemcsak hogy fokozott szigorúsággal kell vigyáznia a látott vonások és a megjelenítés közötti harmóniára, hanem a formák mögé is kell hatolnia, meg kell sejtetnie az arcvonások rejtette karaktert.

A körös-körül látható képmások — mondottuk — majdnem harminc év alatt gyűltek egybe, három generáció szakembereinek arcvonásait örökítik meg. S midőn föl villanó szemmel üdvözljük köztük ismerőseinket, vagy a mulandóságot vádlón állunk meg egy-egy múlttá vált emlékezetes tekintet előtt, illesse méltányoló elismerés és köszönet a portréráajzoló: úgy láttatta meg a szikrázó szellemet, a hűvös elmét, a gondolkodó, lelkes embert, mint amilyenek mi is megismertük, megőriztük magunkban kedves barátainkat vagy éppen mestereinket. Jó őket együtt látni Móra Ferenc múzeumában, amely iránt a kiállító művész és tudós mindig kitüntető barátságot tanúsított. Talán azért, mert e múzeum névadója is Apollón és Athéné kedveltje volt? Vagy az idekerült tanítványok kis csapata, esetleg maga a táj és múltunk innét előkerült emlékei tették kedvessé számára e vidéket? Akárhogyan is van, örvendezünk, hogy László Gyula tavalyi művészportréi után most a második „Kortársaim” kiállításnak ad otthont e ház, és bemutatja a magyar tudományos élet egy jelentős szektorának, az ún. nemzeti tudományok művelőinek válogatott együttesét.

Nem zárhatjuk szavainkat anélkül, hogy meg ne említenénk László professzor érdekes kéziratgyűjteményét, amelyből szelektált bemutatót ad az itt elhelyezett négy tárló. Mint nyelvész némileg berzenkedem attól a hagyományos megfogalmazástól, amely a stílus t a műben jelentkező egyéni mozzanatok összességével, magával az emberrel azonosítja, e kiállítás szószólójaként azonban mégis fel kell idéznem a „le style, c'est l'homme” formában közhellyé vált szállóigét. Mert elkerülhetetlenül ez jut eszünkbe, ha az arcmás tükrözte egyéniséget összevetjük a kezük vonásaiból megnyilvánulóval.

Érdemes azután egy pillantást vetni azokra a manuscriptumokra is, amelyeknek íróiról rajz nem készült. Kiállításuk mégis indokolt. Ezek László Gyula benünk kialakult portréját teszik teljesebbé: elárulván, hogy nemcsak tárgyilagos megfigyelője kortársainak, tudós munkatársainak, hanem — amint a két Nobel-díjas: az atomfizikus Heisenberg és a biokémikus Szent-Györgyi közvetlen hangú levele is illusztrálja — cselekvő részese a földgolyó egészét behálózó magasfeszültségű szellemi áramkörnek.

HAJDÚ PÉTER

Szerkesztői asztal

Május 27-én a Magyar Rádió Tiszai tájak címmel irodalmi műsort közvetített Szegedről. A Dorogi Zsigmond szerkesztette összeállításban Juhász Gyula, József Attila és Radnóti Miklós versei mellett Veress Miklós, Simai Mihály és Polner Zoltán költeményeit is hallhattuk Berek Katalin, Horváth Ferenc, Keres Emil, Major Tamás, Mentés József és Súlyom Ildikó előadásában. Bevezetőt Ilia Mihály, a Tiszatáj főszerkesztője mondott.

A magyar könyvkiadás adatai 1973 címmel tanulságos gyűjteményt jelentetett meg a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. A kötetben az 1945–73 között Magyarországon megjelent összes kiadvány adata megtalálható. A könyvkiadással, a szépirodalommal, az ifjúsági és gyermekirodalommal, valamint a fordításokkal külön fejezet foglalkozik. Az adattengerből csupán két nagyon jellemzőt emelünk ki. 1951-ben az összes kiadványok száma 12 229 volt, 1973-ban viszont 34 131. Ugyanakkor a könyvforgalom is imponálóan emelkedett: az 1951-es 143 millió forint 1973-ra megtízszereződött.

Csetri Lajos irodalomtörténész nyitotta meg az ünnepi könyvhét Csongrád megyei eseménysorozatát június 1-én Szegeden, a Kárász utcai könyvtárban. A következő napokban több

helyen került sor irodalmi este, író-olvasó találkozóra. A legjelentősebb ünnepi est Szegeden, a Bartók Béla Művelődési Központban zajlott 6-án este, ahol Sánta Ferenc, Galgóczi Erzsébet, Raffai Sarolta, Kormos István, Lator László, Tóth Béla és Újhelyi János műveiből olvastak föl a Szegedi Nemzeti Színház művészei. Bevezetőt mondott és az írókat bemutatta Kiss Ferenc irodalomtörténész.

Sánta Ferenc rendhagyó irodalomórán és irodalmi esten szerepelt Szentesen, valamint Csongrádon. Mindkét városban Péter László irodalomtörténész mutatta be az írókat.

Galgóczi Erzsébet és Újhelyi János Hódmezővásárhelyen és a Szegedi Konzervgyárban találkozott olvasóival.

Tóth Béla 4-én Bordányban, 5-én Új-szegeden, a kenderfonógyár könyvtárában szerepelt. Bemutatta Annus József, lapunk főszerkesztő-helyettese.

Irodalmi estet tartottak Makón, a József Attila Könyvtárban. Galgóczi Erzsébet és Tamási István munkásságáról beszélt Annus József, felolvasott Déry Mária.

Szegeden a Textilművek kultúrtermében vett részt író-olvasó találkozón Kárász József és Veress Miklós.

